

Afrika Tanulmányok folyóirat 2012. VI. évfolyam, 2. szám
NYÁR

Fókuszban URBANIZÁCIÓ AFRIKÁBAN

Afrika ma
Növekvő városok – nyomor vs. fejlődés?
Líbia Kadhafi után

Mobilrobbanás előtt:
Távközlési ellátottság Afrikában

Az angol-búr konfliktus gyökerei

Híres afrikai zenészek

Családegysítés és migráció

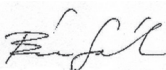

Lectori salutem!

Az Afrika Tanulmányok 2012-es nyári száma központi témájának az afrikai urbanizációt választotta, mellyel csatlakozni kíván azokhoz a kutatókhoz, szervezetekhez, médiumokhoz, akik/amelyek fel akarják hívni a világ figyelmét a fekete kontinensen felgyorsult ütemben zajló átalakulásokra. Az afrikai közösségek tagjai növekvő számban költöznek vidéki területekről városokba, a megavárosok megjelenése és terebélyesedése pedig napi jelenség (ha nem is oly könnyen megszokható), mindenféle egymásra rakódó (többnyire negatív) következményével, általában vett összetett kihívásaival. Tarrósy István a tanzániai Dar es Salaam példáján keresztül mutatja be egy ilyen afrikai megacity probléma-halmazát, Keserű Dávid szinte folytatva e gondolatok elemzését számos példával illusztrálva szól az urbanizáció legnagyobb veszélyeket rejtő dimenzióiról, így például a szlömösödéstről, a nyomornegyedekről, a szemét felhalmozódásának problémájáról, és a tiszta vízhez való hozzáférés nehézségeiről, egyúttal a szennyvíz elvezetésének megoldandó kérdéséről. A folyóiratunkat megjelentető Publikon Kiadó az afrikaisztika területén ma az egyik legkurrensebb kutatási témának tekintett afrikai városokról könyvet ad ki ez év végéig bezárólag: az amerikai Garth Myers hasonló című munkájának magyar fordítását és kiegészített, szerkesztett verzióját – reményeink szerint minden kedves érdeklődő olvasónk örömeire!

A mai afrikai történések, társadalmi változások tárgyköréből először Háló Krisztiánnak a Kadhafi utáni Líbia lehetséges politikai berendezkedését, lehetséges hatalmi scenárióit körbejáró írását adjuk közre, majd Erdősi Ferenc professzor egy újabb tanulmánya olvasható, amely ezúttal a távközlési ellátóság területi jellemzőiről értekezik a tőle már megszokott unikális térképek és táblázatok sorát felvonultató szintetizáló megközelítéssel. Bagi Judit afrikai hírességekről szóló rovatában most egy csokorra való mérvadó zenészt ismerhetünk meg közelebbről. Egy nemrég megvédett szakdolgozat fiatal szerzőjének tollából egy fontos történelmi eseményre, egyben időszakra is terepet kínáltunk: Rosta Máté az 1899–1902-es Dél-Afrikai háború előzményeiről, a búr-angol konfliktus gyökereiről ad egy remek áttekintést. A VI. évfolyam 2. számát továbbá színesíti Bánáti Áronnak a családegyesítés problematikájáról szóló beszámolója, amely a legutóbbi Európai Integrációs Fórum központi vitakérdését is adta – kollégánk kint járt Brüsszelben, és egyfajta helyszíni tudósításban szól az EU-t oly mélyen érintő kérdésről.

A családi nyaraláshoz is minden bizonnyal tartalmas és kikapcsoló olvasmányfüzért kínál újságunk mostani száma. További szép nyarat és jó olvasást kívánunk!

Dr. Búr Gábor
főszerkesztő

TARTALOMJEGYZÉK

Afrika ma

4 **Urbanizáció és fenntartható fejlődés Dar es Salaamban**
Tarrósy István

23 **Növekvő városok – nyomor vs. fejlődés?**
Keserű Dávid

Afrika a globális térben

41 **A távközlési ellátottság területi jellemzői Afrikában a „mobilrobbanás” előtt**
Erdősi Ferenc

Válsággóc

63 **Kadhafi után – A Líbia előtt álló politikai kihívások**
Háló Krisztián

Beszámoló

80 **Családegyesítés az Európai Unióban**
Körkép a 7. Európai Integrációs Fórumról
Bánáti Áron

Afrikai hírességek

85 **Híres afrikai zenészek**
Bagi Judit

Történelem

94 **Az angol-búr konfliktus gyökerei, az 1899–1902-es Dél-Afrikai háború előzményei**
Rosta Máté

Könyvrecenzió

115 **Egy szakkönyv kapcsán – Erdősi Ferenc: Afrika közlekedése**
Írta: Molnár László

Kedves Olvasónk!

Igényeljen Publikon Törzsvásárlói Kártyát most!

A Publikon Törzsvásárlói Kártya a kiadó köteteiből 25%-os kedvezményre jogosít minden egyes a www.publikon.hu felületen történő internetes vásárlás esetén.

A Publikon Törzsvásárlói Kártya kedvezményei a kártyán található névvel és sorszámmal érvényesíthetők, melyeket a www.publikon.hu internetes felületről történő rendelés esetén a megjegyzés rovatban kell megadni.

A www.publikon.hu internetes felületen 25%-nál nagyobb kedvezménnyel megrendelhető köteteket a törzsvásárlói kártya tulajdonosai természetesen a magasabb értékű kedvezményen vásárolhatják meg!

További információk: bagi@publikon.hu, illetve www.publikon.hu

Tisztelettel:

az Afrika Tanulmányok Szerkesztősége

AFRIKA
tanulmányok

publikon
KIADÓ

Urbanizáció és fenntartható fejlődés Dar es Salaamban

Tarrósy István

Bevezetés

Jelen írás célkitűzése, hogy esettanulmány formájában mutassa be a Tanzániai Egyesült Köztársaság volt fővárosának,¹ jelenlegi gazdasági és kereskedelmi központjának, a mai napig politikai értelemben vett legbefolyásosabb településének fejlődését, valamint a 21. század sajátosan demokratizálódó Tanzániájában e meghatározó szerepet játszó metropolisz alapvető problémáit. A kelet-afrikai (nemzet)állam megalakulásáról szóló rövid összefoglaló után a gyarmati időszak fontos kikötőjének is tartott „Dar” – ahogyan a helybéliek hívják – életének induló szakaszába pillantunk be, majd részben bemutatásra kerül a mai város szerkezete, fejlődési dinamikája. Az értekezést az urbanizáció folyamatának hatásairól, valamint a politikai élet szereplőinek felvállalandó feladatairól szóló összefoglalás zárja. Mindez természetesen a teljesség igénye nélkül, de egy 2000 szeptembere óta tartó lankadatlan érdeklődés és fokozatosan mélyülő, szisztematikus kutatás eredményeként.

Tanzánia létrejöttéről röviden

A Tanzániai Egyesült Köztársaság (*United Republic of Tanzania*) 1964-ben jött létre, a már 1961 és 1963 során függetlenségét kivívó Tanganyika és Zanzibár egyesülésével, Julius Nyerere², a nagy „tanítómester” (szuahéli nevén: *Mwalimu*) vezetésével. Az 1840-es években felbukkanó Johann Ludwig Krapf és Johannes Rebmann német misszionáriusok és a híres brit felfedező David Livingstone után, az európai terjeszkedés egyik célpontját képező Tanzánia először a németeket üdvözölhette

Nyerere elnök a tanzániai fiatalok nevében átadott Szabadság Fáklyát (Freedom Torch) tartja a kezében egy párttűnepségen.

Forrás: Hulton-Deutsch Collection/CORBIS, 1966

hosszabb ideig a kontinensen elterülő Tanganyikában (1885-től 1919-ig), majd miután az I. világháború az antant győzelmét hozta, a terület „B” kategóriájú népszövetségi mandátumterület lett brit igazgatás alatt. Zanzibár – mai nevét a perzsáktól kapta; szuahéliül *Unguja* – szigetét is elsőként a németek kerítették befolyásuk alá, azonban rövid időn belül, a 19. század utolsó éveiben Brit Protektorátus alakult a „szegfűszeg hazájában”, amely egészen a függetlenségig (1963 végéig) irányította a sziget sorsát.

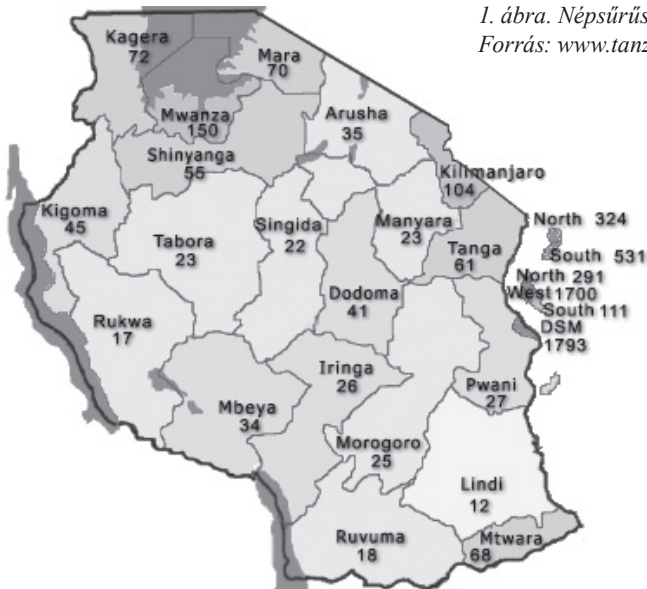
A föderatív köztársaság 26 közigazgatási régiójában a népességeloszlás komoly aránytalanságokat mutat. Ez nem csoda, hiszen az urbanizáció és a megélhetési lehetőségek természetesen

meghatározó tényezők a letelepedésben. Fontos továbbá, hogy az ősi afrikai kulturális viszonyok, különösképpen a törzsi összetartozás és a kisebb falvakban meghonosított együttélés a mai napig mérvadóak a családalapítás és az élettér kialakítása során. A regionális népeségeloszlást jól mutatja be az alábbi, a 2002-es népszámlálás³ során összegyűjtött adatok alapján megrajzolt 1. számú ábra.

Az ábrán pontosan látszik, hogy a lakosság főként a Dar es Salaam (az ábrán DSM-mel jelölve) közeli régióban (1.793 fő/km²) és Zanzibár sziget „Urban West” részén (1.700 fő/km²) koncentrálódik. A 2002-es felmérés szerint Zanzibáron összesen közel 1 millióan éltek. Dar lakossága ma nagyjából 3,1 millió főt tesz ki. Ez a legfrissebb becslést⁴ szerint Tanzánia teljes lakosságának (43,6 millió fő)⁵

7,1%-a. Zanzibár és Pemba szigeteinek további körzetei, valamint a Viktória-tó legjelentősebb kikötővárosa, a Mwanza környéki régió, a Kilimandzsáró és a szuahéli tengerpart meghatározó Tanga régiói, továbbá a Mozambikkal határos Mtwara régió szintén – elsősorban a termőtalaj és a földből kinyerhető ásványi kincsek, valamint az idegenforgalom és kereskedelem biztosította könnyebb megélhetés miatt – viszonylag sűrűn lakott területek. A kontinens belsejében, az Unyamvézi-fennsík, a Maszáz-sztyeppén, a Szerengeti-fennsík elterülő „magasföld füves térségein nomád pásztorkodás folyik (szarvasmarhatartás)⁶, amely létszámában jelentős, a sűrűséget tekintve azonban kisebb népcsoportoknak járul hozzá a mindennapi betevő előteremtéséhez.

Az etnikailag és kulturálisan sokszínű Tanzánia a kelet-afrikai térség

1. ábra. Népsűrűség régióként (fő/km²)

Forrás: www.tanzania.go.tz/census/map2.htm

politikai értelemben vett legstabilabb állama, melyet főként annak a nemzetépítő politikának köszönhet, amelyet Julius Nyerere, valamint az ő nyomdokain haladva valamennyi eddigi tanzániai elnök, így Mwinyi, Mkapa és a jelenlegi Kikwete is folytatott. Fontos másrésről megjegyezni, hogy egyetlen etnikai csoport sem volt képes dominanciát gyakorolni a többi népcsoport fölött.

A markánsan egypártrendszerrel és az *Ujamaa*⁷-szocializmussal jellemezhető Nyerere-korszak lezárultával, 1992-ben Ali Hassan Mwinyi elnök, második ciklusa elején, az alkotmány módosításával elérte, hogy az addigi egyetlen, állampárt mellett megjelenjenek más politikai tömörülések, politikai pártok, ezáltal megindulhasson a pártok között a szavazatok megszerzéséért folytatott verseny. E politikai reform eredményeként 1995-ben sor került az első igazi többpárti elnök- és parlamenti választásokra. Az ezen győztes Benjamin Mkapa-t, a Forradalmi Állami Párt (CCM – *Chama Cha Mapinduzi*)⁸ elnökét 2000-ben elsőprő többséggel újraválasztották, majd az ő volt külügyminisztere és legnagyobb kegyeltje, Jakaya Kikwete került hatalomba, és 2010-es újraválasztását követően 2015-ig töltheti ki újabb elnöki ciklusát – ugyancsak a CCM színeiben.

Dar es Salaam, a fiatal nagyváros – Néhány fontos fejlődési dimenzió áttekintése a 2000-es évekig

A 19. század elején a település szinte teljesen lakatlan volt. „Az első telepek csak az 1860-as években érkeztek, miután a zanzibári Szejjid Madzsid bin

Szaid szultán az afrikai partszegélyre is kiterjesztette hatalmát, és a szárazföldre mélyen benyúló öböl mentén felépített egy várost [...] Dar es Salaam felvirágzása a gőzhajózás megindulásával és a Német Birodalom kelet-afrikai terjeszkedésével kezdődött.”⁹

A várost 1857 és 1862 között hozták létre annak érdekében, hogy kihasználják az Indiai-óceán felé utat nyitó természetes kikötőhely előnyeit. Láthatóan Szejjid Madzsid szultán örökösét, Bargast nem érdekelte annyira az építkezés és városfejlesztés a szigeten kívüli területeken, melynek okán Dar végül a németek megérkezésével nyerte el igazi fővárosi koordinációs jellegét. A német császári főbiztos 1891-ben Bagamoyo-ból Dar es Salaamba helyezte át székhelyét.

A városi élet egyik központja egyértelműen a kikötői negyed, ahol a főposta, a katedrális, és megannyi utcai árus található. A vízen a hatalmas szállítóhajók mellett a tradicionális, csúcsos vitorlájú, fából (a kisebbeknél sok esetben egy fatörzsből) eszkábált *dhow*-k (ejtsd: dau) is megtalálhatók. Maga a város meglehetősen eklektikus a helyi, a német, a brit és az ázsiai építészeti stílusok keveredése miatt. „A város mai képe [...] elsősorban a két világháború közötti időben alakult ki, [...] A brit gyarmati tradícióknak megfelelően itt is a rasszok szerint elkülönülve éltek az emberek. Az európaiak villanegyede mellett kiépült egy keleties hatást mutató városrész is, ahol főleg muzulmán indiaiak és arab bevándorlók telepedtek meg. Az indiaiak alkották a vállalkozó középréteget, s még ma is ők tartják kezükben az üzleti életet.”¹⁰

Halászhajók Dar halpiacának közelében.

Forrás: Kalmár Lajos, 2011

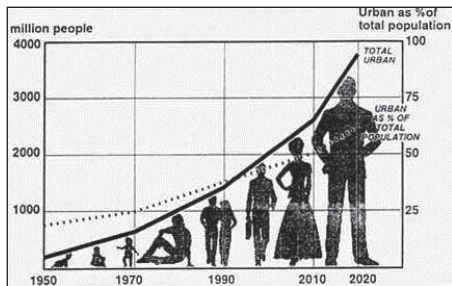
A kontinens 1.350 km²-nyi földszelétén elterülő nagyvároshoz 8 kisebb partmenti sziget is tartozik. Mindezen, hasonlóan a kontinenshez, nap mint nap érezhető az urbanizációval együtt járó városi népességrobbanás. Egy 1995 márciusában a morogoroi Sokoine Mezőgazdasági Egyetem szervezésében megtartott nemzetközi szimpózium összefoglaló anyagában olvasható Jørgen Henriksen és szerkesztőtársai tollából, hogy „a fejlődő országok városi népessége várhatóan több mint duplájára nő 2025-re. A világ népességének több mint a fele olyan városokban él majd, ahol a lakosság létszáma meghaladja az egymilliót. A vidéki településekből a városokba irányuló *exodus* főként ezekre a fejlődő országokra érvényes, hiszen a fejlett ipari országok egy

folyamatos fejlődés eredményeként már a múlt század során elérték ezt az urbanizációs szintet.”¹¹

A demográfiai robbanás – globális természeténél fogva – Tanzániát sem kerülhette el, így az elmúlt évtizedekben, 1977 és 1995 között, 16,9 millióról 30,34 millióra emelkedett a lakosság száma, 1999-ben 32,8 milliót ért el, ma, láttuk, meghaladja a 43 milliót. Egyes számítások szerint a „bűvös” 2025-re ez várhatóan 84 millióra emelkedik „anélkül, hogy megfelelő mértékben gyarapodnának a források, sőt ellenkezőleg [...] a források éppen csökkeni fognak.”¹² A 2. és 3. ábrák e trendeket illusztrálják.

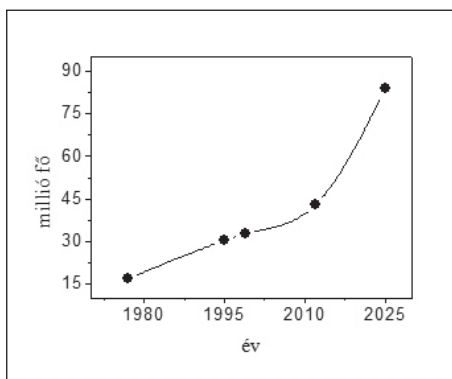
Természetesen az előre nem látható jövővel kapcsolatos „jóslásokkal” érdeemes óvatosan bánnunk: nem tudhatjuk

biztosan, valójában hogyan alakulnak majd a számok, pontosan milyen hatások következtekben. Ami számunkra fontos: a mérhető múltbeli és jelenlegi trendek, tendenciák elemzése, az ok-okozati összefüggések értelmezése, valamint extrapolációja az elkövetkező időszakra vonatkozóan. Mindezzel pedig a figyelem felhívása az egymással összefüggő jelenségekre, a jelenlegi és a várható problémák sorára, azok lehetséges megoldásainak megfelelő időben történő végiggondolására.

2. ábra. A világ városaiban élők számának alakulása 1950 és 2020 között (millió fő/év), valamint a városi lakosság teljes populációhoz viszonyított arányának változása %-ban.

Forrás: www.fao.org

3. ábra. Demográfiai robbanás Tanzániában 1977 és 2025 között¹³

A demográfiai problematika mellett a 2000-es évek elejéig számos egyéb következmény befolyásolta Dar fejlődését. Ezek közül legelőször a gazdasági teljesítőképességet vegyük szemügyre. A szövetségi köztársaság a világ legnagyobb mértékben eladósodott országainak egyike, ún. „HIPC-ország” (*Heavily Indebted Poor Country*) volt egészen 2006 végéig, a HIPC-program végteljesítési időpontjáig (completion point). Egy 2000-es felmérés szerint az egy főre jutó bruttó hazai össztermék 710 USD, a Világbank 2003-as adatai alapján az egy főre eső éves jövedelem 277 USD volt. A GDP szektoronkénti összetétele a következő egy ezt megelőző 1998-as becslés alapján: mezőgazdaság 49%, ipar 17%, szolgáltatások 34%-t mutatott. A mezőgazdaság foglalkoztatta a legtöbb munkavállalót, főként a kávé, gyapot, tea, kesudió és dohány termesztésével összefüggő területeken. A mezőgazdaság mellett további fontos szolgáltató szektort jelentett az ország számára a turizmus és a telekommunikáció. Az iparban a bányászat vezetett. 2000-ben az ország becsült külső adósságállománya mintegy 6,8 milliárd USD-ra rúgott, 2001-ben 7,5 milliárd USD volt. A társadalom közel fele élt sokáig az európai gondolkodó számára ismeretlen „szegénységi küszöb” alatt.

Ma közel 6%-os (!) éves növekedés mellett az egy főre jutó bruttó hazai össztermék 1500 USD körül mozog. A szektoronkénti kompozíció is átalakult: a CIA 2012-es adatbázisa szerint a mezőgazdaság 28%, az ipar 24%, a szolgáltatások 48%-t mutat, amely jól láthatóan jelzi a gazdasági szerkezetátalakítási programok eredményét, hoz-

Város, ország	Lélekszám a közigazgatási határon ¹⁴ belül élőkre nézve a legutolsó népszámlálás alapján (év)	A UN WUP adatai alapján (2010) az agglomerációval együtt ¹⁵	A UN-HABITAT előrejelzései alapján 2020-ban várható lélekszám
Kairó, Egyiptom	7,8 millió (2006)	11 millió	12,5 millió
Lagos, Nigéria	7,9 millió (2006)	10,5 millió	14,2 millió
Kinshasa, Kongói Demokratikus Köztársaság	5,5 millió (1998)	8,7 millió	12,8 millió
Abidjan, Elefántcsontpart	4,2 millió (2001)	4,1 millió	5,5 millió
Nairobi, Kenya	3,1 millió (2009)	3,5 millió	5,2 millió
Kano, Nigéria	2,1 millió (2006)	3,4 millió	4,5 millió
Dar es Salaam, Tanzánia	2,5 millió (2002)	3,3 millió	5,1 millió
Luanda, Angola	1,8 millió (2002)	4,8 millió	7,1 millió
Addisz-Abeba, Etiópia	2,7 millió (2007)	2,9 millió	3,9 millió
Ouagadougou, Burkina Faso	1,5 millió (2006)	1,9 millió	3,5 millió

4. ábra. Afrika leggyorsabban gyarapodó nagyvárosai és népességük alakulása 2020-ig. (A UN-HABITAT 2010-es beszámolója és további ENSZ források, valamint a BBC News Africa cikke alapján összeállította a szerző.)

zátéve, hogy a munkaképes lakosság túlnyomó része (80%-a) még mindig a mezőgazdaságban dolgozik leginkább. A per capita bevételek alapján Tanzánia továbbra is a világ egyik legszegényebb országa, melynek lakossága a pozitívan változó és fejlődő makrokörnyezet ellenére napi szinten küzd meg a mérhetetlen szegénységgel.

Ahogy Rory Robertshaw és munkatársai egy 2001-ben publikált elemzésben közzétették, a 2000-es éveket megelőző „három évtizedben tapasztalt gazdasági kríziseket csak tetézték olyan események, mint például az 1973-as olajválság, az 1974-es aszály, a Kelet-afrikai Közösség (*East African Community*) 1977-es összeomlása, valamint az Ugandával folytatott 1978–1979-es háború.” Az 1980-as években megalkotott gazdaságpolitikai szabályozá-

sok és akciótervek ellenére azonban „az ország gyenge gazdasági teljesítményével együtt jelentkező korrupció, az árucempészés felerősödése, valamint a közalapok hűtlen kezelése súlyosan visszavetette az átlagemberek életkörülményeinek javulását, magának az életminőségnek az emelkedését Dar es Salaamban.”¹⁶ Azon szerencsés városlakóknak, akik közhivatalnokként átlag 30-40 USD-nak megfelelő havi fizetésért dolgozhatnak, a megélhetés komoly gondot okoz. Hát még azoknak, akik munka nélkül tengődnek!

A tanzániai Munkaügyi és Ifjúsági Fejlődési Minisztérium (*Ministry of Labour and Youth Development*) 1998-as kimutatása szerint az 1970-es évekkel szemben, amikor is a társadalom különböző formális szektoraiban évente nagyjából 30 ezer új munkalehető-

Házépítők utcája, Dar es Salaam. Fotó: Kalmár Lajos, 2011

ség teremtődött, a 2000-es évek elejére kevesebb, mint 2.000 lehetőség adódott a munkavállalók számára. Ezzel együtt az ún. informális szektorban történő munkavállalás az aktív, keresőképes állomány közel 30%-át szívtá el 1995-ben.¹⁷ E trendet felismerve a tanzániai kormány megalkotta a Nemzeti Munkavállalási Politikát (*National Employment Policy*), amely elismerte az informális szektort, valamint lépéseket tett annak fejlesztése érdekében, elsősorban azért, hogy az elmúlt évtizedben serkentette önszervező/önsegítő civil szervezetek, egyesületek létrejöttét. Egy 2011 év végén lefolytatott terepmunka e tendenciát megerősítette: a Dar különböző negyedeiben készített interjúk számos ilyen kommuna létéről adtak tanúbizonyságot. Ma több olyan utca

található Darban, amelyben kis bódék és műhelyek sora fűződik egymásba, és aki lakás- vagy házépítési alapanyagot, kiegészítőt keres, továbbá az építéshez szükséges munkaerőt kíván verbuválni, ezekben az utcákban mindent megtalál.

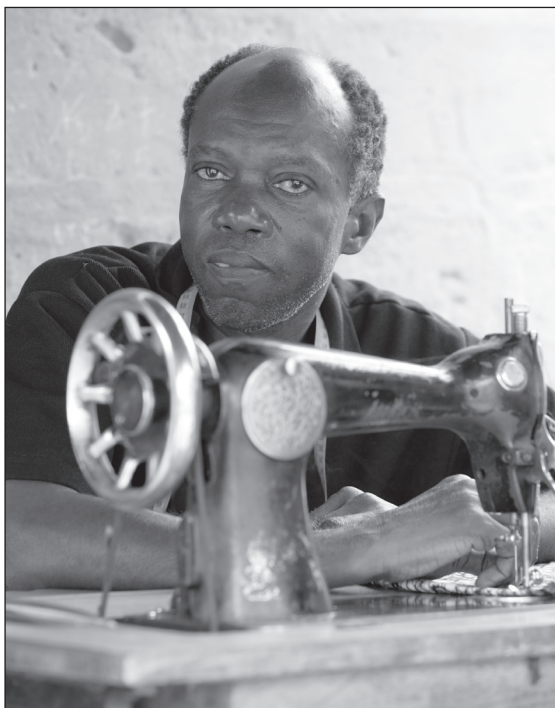
Az informális szektorban való részvétel egyszerűen létszükséglet nagyon sok ember számára. Ők vagy munkanélküliek, vagy túl kevés a fizetésük ahhoz, hogy eltartsák családjukat. Vannak, akik főállású munkájuk mellett hétfévente plusz munkákat vállalnak adott lakónegyedükben – például ruhaanyagból ruhákat varrnak össze potom pénzért.

Az e típusú tevékenységek közül a városi mezőgazdaságot (*urban agriculture*) választják a legtöbben azért, mert nemcsak munkát bizto-

sít, de bevételt is termel a farmereknek és családjaiknak, valamint a minőségi(bb) alapanyagokon keresztül hozzájárul a biztonságosabb étkezéshez.

A városi mezőgazdaság széles skálán, a növénytermesztéstől, a faültetésen át az állattenyésztésig öleli fel a tevékenységek körét. A légi felvételekből és az ortofotókból kiderül, hogy csaknem 650 hektárnyi nyitott városi területen közel 4000 farmernek biztosított megélhetést a városi mezőgazdaság 2001-ben (ld. 5. ábra). Stefan Dongus írása egyértelműen alátámasztja, hogy a városi szegények túlélési stratégiái közül az egyik legéletképebb a városi mezőgazdasági termelésben való részvétel.¹⁸

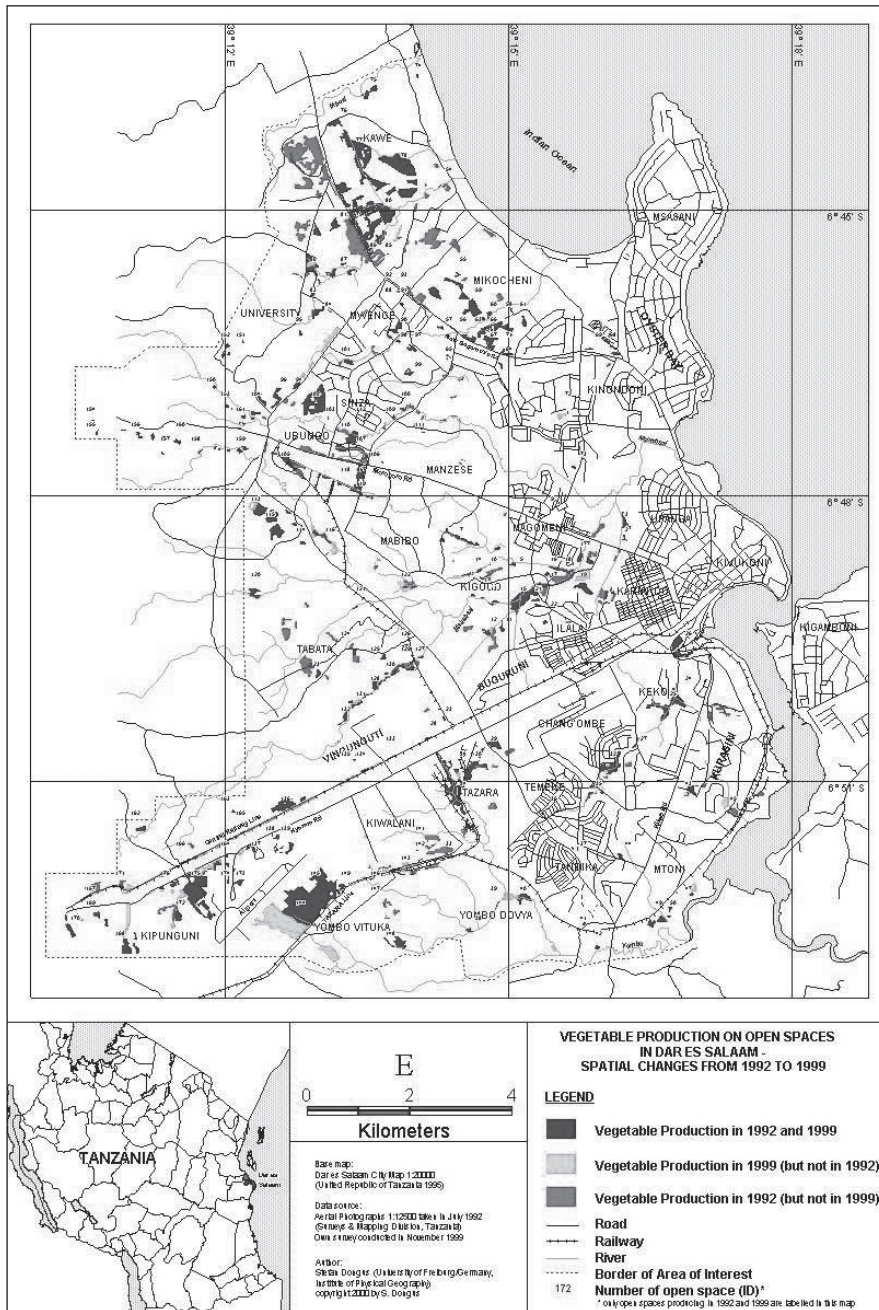
Az urbanizáció felgyorsulásával egyszerre kell megemlítenünk az 1990-es évekre felgyorsuló társadalmi, gazdasági és politikai változásokat. A Nyerere-korszak lezárultával, 1985-ben Ali Hassan Mwinyi, Zanzibár akkori elnöke, Nyerere helyettese kapott elnöki mandátumot az országos választáson. Mwinyi súlyos állapotokat örökölt meg a „nemzet atyjától”, és első lépései között a gazdasági válságból való kilábalás csodaszerűt kellett megtalálnia. Ahogyan a Világbank Tanzániai Csoportja rövid országértékeléséből kiderült, szinte azonnal, 1986-tól a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank támogatásával széleskörű konszolidációs progra-

Utcai varroda mellékállásban, Dar es Salaam.

Fotó: Kalmár Lajos, 2011

mot, az ún. Gazdasági Fellendülés Programját (*Economic Recovery Program*) indította útjára, amelyet 1989-ben egy újabb, a Gazdasági és Szociális Akcióprogramja (*Economic and Social Action Program*) követett. A két program keretében a Mwinyi-kormány fokozatosan felszámolta az állami gazdaságirányítást és teret engedett a magánszektor expanziójának. Liberalizálta a kereskedelmet és eltörölte a legtöbb állami monopóliumot. Az infrastruktúra területén prioritásként utak, vasutak és kikötők építését és felújítását jelölte meg. Mindezek eredményeként a tanzániai gazdaság évi 4%-os gyarapodást mutatott fel 1986 és 1996 között. A makroökonómiai mutatók romlása a Benjamin William Mkapá

5. ábra. Zöldségtermesztés nyitott városi területeken Dar es Salaamban – térbeli változások 1992 és 1999 között.

Forrás: Dongus, 2001

elnök vezette új kormány első ciklusának elején indult meg. Ennek elsődleges okaként a gazdaságpolitika és a gazdaság irányításában, menedzsmentjében felbukkanó korrupció nevezhető meg.¹⁹ Ami Dar es Salaam fejlődését illeti, a Nyerere-korszak és az Ujamaa emelendő ki a nehéz örökség okán. Ugyan Nyerere falusi kooperatívák létrehozására és működtetésére tett kísérlete ígéretesnek tűnt az 1960-as évek végén bekövetkezett induláskor, a rendszer az 1970-as évekre összeomlott. A következőként jelentkező nehézségek közül az egyiket éppen a Darba áramló vidéki (falusi) lakosság jelentette, amely az informális szektor és a hozzá kapcsolódó informális háló terebélyesedéséhez járult hozzá. Az 1990-es évekre a dar-i városi lakosság csaknem 60%-a e szektorban kereste meg a napi betevőre valót úgy, hogy majdnem 80%-uk saját magát foglalkoztatta (maszakként), az esetek nagy többségében utcai árusként.²⁰ Mwinyi elnökségéhez kapcsolódóan a gazdasági reformok mellett fontos megemlíteni a falusi–városi és a városon belüli feszültségek kezelése, valamint a többpártrendszer irányában tett lényeges erőfeszítéseket is. Ez utóbbi tekintetében az 1992-es alkotmánymódosítással valóban kitágult a politikai spektrum és a különböző politikai érdekek artikulálására különféle politikai csoportosulások szerveződtek. Ugyan a tényleges és számadatokkal szignifikánsan bizonyítható verseny a mai napig nem igazán érhető tetten, mára a volt állampárton kívül csaknem húsz hivatalosan bejegyzett párt/pártformáció tevékenykedik az országban.

A változások alapjaiban rázták meg a főváros életét is. 1995-ös rendőrségi

statisztikák alapján például az látható, hogy a bejelentett tanzániai bűncselekmények egynegyedét Dar es Salaamban követték el, amely hozzávetőlegesen napi 346, óránkénti bontásban 14 bűnesetet takart (ld. Robertshaw et al.). Mindezek szinte lehetetlenné tették a város tényleges fejlődésének felgyorsulását, ezért a kormány, a városi és helyi önkormányzatokkal karöltve, az ENSZ támogatásával (UNCHS – *United Nations Centre for Human Settlements* [Habitat]) 1996-ban útjára indította a „Biztonságosabb Városok” (*Safer Cities*) elnevezésű programot, amely azt a célt szolgálta, hogy a lakosság figyelmét felkeltse és egyben az embereket fogékonyabbá tegye a bűnmegelőzés és a biztonság területén. Dar es Salaam Városi Önkormányzata 1998 augusztusában a kanadai *International Centre for the Prevention of Crime* (ICPC) és a holland kormány támogatásával kezdte meg a projekt megvalósítását, ezzel egy, a megoldási lehetőségeket vázoló stratégia kidolgozását.

Akkor, amikor egy olyan nagyváros, mint Dar es Salaam jelenét és lehetséges jövőjét kíséreljük meg elemezni, összhangban a Chicago-i Iskola által kifejlesztett empirikus szociológiai megközelítéssel, a fejlődést megnehezítő demográfiai kihívások, a széles rétegeket érintő szegénység, a munkanélküliség, a korrupció és a bűnözés mellett ki kell térnünk az egészségügyi helyzet bemutatására is. Erre azért is szükség van, mert az iskola módszertanának alkalmazása, miszerint a városi „mikrokozmosz”, az emberek természetes életterének feltérképezése szinte nélkülözhetetlen az emberi közösségek, az

egyéni sorsok megértésében, ezáltal az adott társadalom, politikai berendezkedés egészére megvonható tanulságok kikövetkeztetésében.

A higiénés állapotok leírásában is a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (*International Labour Organisation*) egyik 1998-as tanulmánya nyújt segítséget. Az elemzés során a dokumentum kitér a következő területek részletes értékelésére: szennyvíz, közegészségügy, vízellátás, járványügy. Kezdjük a legutolsóval, amely komoly és állandó munkát ad a területen dolgozó epidemiológusoknak! Az elégtelen szennyvízelvezetés és az alultápláltság könnyedén eredményezik a „virágzó” fertőzések terjedését. Dar es Salaam önkormányzata a 2000-es évek elején indította az ún. Városi Egészségügyi Projektet (*Urban Health Project*), amelynek keretében a páciens is hozzájárul az igénybevett szolgáltatás finanszírozásához.

A fertőzések közül a legtöbb áldozatot és beteget a HIV/AIDS követeli. Ahogyan a *Nature* folyóirat 410. számában olvashatjuk, „a szubszaharai régió Afrika leginkább AIDS-sújtott területe, ahol a vírus pusztító hatása egyre erősödik. [...] Világszerte a járvány kitörésének kezdete óta [(20 évvel ezelőtt azonosították)] több mint 20 millió ember halt meg, háromnegyedük a szubszaharai régióban élt.”²¹ A tudósok szerint közvetlen kapcsolat mutatható ki a HIV-fertőzés előfordulása és a gazdaság teljesítményének romlása között, azáltal, hogy az elhalálozásokkal csökken az adott ország gazdasági teljesítőképessége, minden olyan gazdasági tevékenység visszaesik, amelyet ember

„Dar es Salaam egyike a „megacitysedő” afrikai nagyvárosoknak.”

végez. 2008 év elején a kontinensen elterülő tanzániai területeken 1,3 millió fő volt fertőzött, közülük 10% gyermek (18 év alatti) (2009-ben a szám 1,4 millió körül alakult). A 2010-es UNGASS előrehaladási jelentésben írottak szerint továbbra is a legszegényebb közösségekben terjed leginkább a kór, és az okok között főként a tudatlanság, ezáltal a nem preventív szex alkalmazása, a női-férfi nemi szerepek közötti alá-fölérendeltség és a szexuális erőszak napi jelenléte, valamint az egyéb, a helyi közösségekre jellemző tradicionális hiedelmek által hajtott szocio-kulturális gyakorlatok állnak első helyen.²²

Mind a vízellátásban, mind a szennyvíztisztításban nagyfokú lemaradás mutatható ki Tanzánia-szerte. Egyedül Dar es Salaam az a város, ahol például a város középpontjából kiindulóan a szilárd hulladék elszállítása megoldott – de ez önmagában nem elegendő. Ha a szilárd hulladék mennyiségére vetünk egy pillantást, akkor a becsült értékek óriási növekedését látjuk az 1980-as évek közepe és 2010 között a napi 1200 tonnáról 2300 tonnára emelkedésben. A hulladékgazdálkodás hiánya, az e területen bekövetkezett privatizáció okozta nem megfelelő szolgáltatási környezet, és az egyébként folyamatosan gyarapodó lakosság, valamint az ezzel együtt jelentkező további szociális és környezeti gondok Dar-t a világ egyik legkoszosabb városává tették, ahol jócskán akad(na) dolga a hatóságoknak – vallja sokakkal egyetértésben Palfreman is.

2011–2012-es állapotok és a közeljövő feladatai

Dar es Salaam egyike a „megacitysedő” afrikai nagyvárosoknak. E folyamat az egyik kísérő jelensége annak az egyedül álló urbanizációs tempónak, amely szerte a fejlődő világban, a Globális Dél országaiban tapasztalható. Joan Clos szerint, aki az ENSZ Emberi Települések Programja (UN-HABITAT) jelenlegi ügyvezető igazgatója, volt barcelonai polgármester, az afrikai sebesség példa nélküli.²³ Az egyetlen jó válasz erre a várostervezésnek, a város növekedésének tervszerű menedzselésének folyamatos fejlesztése. Az integrált, komplex városfejlesztés tehát az afrikai környezetre is fontos gondolkodásbeli kritériumokat határoz meg. Természetesen, az afrikai helyi adottságok és lehetőségek figyelembevétele e tervezés

sikere érdekében elengedhetetlen – nem lehet egy jó (akár nyugat-európai, akár fejlettebb ázsiai kontextusban bevált) modellt csak úgy rátelepíteni az afrikai milliőre. A politikai akarat és az ügynek is megfelelő kormányzás a kiút megtalálása miatt egyáltalán nem mellékes. „Jó menedzsmenttel és tervezéssel, valamint a megfelelő pénzügyi háttérrel meg lehet oldani a teljes lakosság biztonságos hozzáférését a víz- és csatornázási szolgáltatásokhoz, az energiaellátáshoz, az egészségügyhöz, az oktatáshoz és a piachoz.”²⁴ Megteremthető-e valóban a mindehhez szükséges feltételek, például e kelet-afrikai nagyvárosban?

Az elképesztő sebességet jelzi többek között a folyamatos és állandósult közlekedési káosz. Darban is minden naposak az órákon át tartó dugók.

Állandósult forgalmi dugók a nap minden szakában. Fotó: Kalmár Lajos, 2011

Az úthálózat kialakulásának, fejlődésének történetében legelőször is mérvadó volt a német gyarmati uralom, melynek idején „[ugyan] a közúti szállítás még alárendelt szerepet töltött be, megkezdődött az egykori karavánutak szélesítése és kiépítése. Így olyan úthálózat keletkezett, mely a gyarmati igazgatás minden fontosabb helységét összekötötte egymással.”²⁵ A britek később az utak kiépítésére koncentráltak, „főként a sűrűn betelepült és nagy gazdasági potenciállal rendelkező régiókban”, így többek között Dar es Salaam vonzáskörzetében is.²⁶ Ma Dar úthálózata folyamatosan bővül, és nő a fontosabb utak burkolattal történő megerősítettsége is. Ennek ellenére az utak többsége rossz minőségű földút, és az egyre gyarapodó számú autó, teherautó és motorkerékpár által sokszorosan leterhelt burkolt utak mentén, valamint a ritkán használt vasútvonalon nagyszámú embertömeg teszi meg a sok kilométeres távolságokat naponta. A rohamosan urbanizálódó Dar egyik legnagyobb kihívása e kaotikus állapot felszámolása.

Az infrastruktúra fejlődése szerves része a település növekedésének, de legalábbis olyan elvárás, amely teljesülése nélkül az urbanizáció fenntartható kezelése, általában vett fenntarthatósága elképzelhetetlen. Ma Darban látványos sebességgel épülnek a fejlettebb világban oly megszokott bevásárlóközpontok (plázák), az egyre magasabbra törő irodaépületek, szállodák, kormányzati épületek. A városközpontban található magasabb épületekről készült fotók arról adnak tanúbizonyságot, hogy amerre a szem ellát, szinte bármely irányban, ez a tendencia hatványozottan

érvényesül. A beruházások pedig különböző forrásokból finanszírozódnak: van köztük kínai pénzből felépült stadion, EU-s forrásból és kormányzati vállalással kiegészített hivatali épület, nyugati vagy éppen indiai magánbefektető által pénzelt hotel, és a már említett úthálózat rekonstrukciója vagy éppenséggel bővítése, melyből mind a japánok, mind a skandinávok jócskán kiveszik a részüket. A hiedelmekkel ellentétben pedig egyre több helyen – még kínai projekteken is – helybéli afrikaiak is dolgoznak, legalábbis alvállalkozóként.

A látványos építkezések megfigyelése és rögzítése közepette azonban nem mehetünk el szó nélkül az oktatási és az egészségügyi szektorban oly alapvető fontosságúnak kikiáltott fejlesztések megléte, vagy nem léte mellett. A rohamléptekkel, de stratégia mentén megfontoltan szerepet vállaló Kína például – többek között a Kína–Afrika Együttműködési Fórum (FOCAC) keretrendszerében – töretlenül és példamutató módon fogalmazza meg az elkövetkező évek célkitűzéseit afrikai partnereivel közösen. A „2009-es Sarm el-Sejk-i fordulón 49 afrikai ország állam- és kormányfője vett részt, az újabb célkitűzések lefedik az infrastruktúra-fejlesztés, a gazdaság, az oktatás, az egészségügy és a kultúra teljes területét”²⁷, melyek alapján Dar es Salaamban is számos új iskola, kórház épül, vagy a meglévő épületek újulhatnak meg kínai pénzből.

Dr. Anna Kajumulo Tibaijuka, az ENSZ HABITAT tanzániai születésű volt ügyvezető igazgatója²⁸ szerint évi 10%-os növekedési ütem mellett Dar es Salaam lakosságának nagysága a

Újabb magas épületet húznak fel – igen, helybéli munkások! Fotó: Kalmár Lajos, 2011

2010-es évek elejére megduplázódhat, azaz közel 6 millióra emelkedhet.²⁹ „Elképzelhetjük, hogy milyen következményekkel jár majd mindez, például a vízellátás, az áramszolgáltatás, az iskolarendszer, vagy akár a közlekedés területén.”³⁰ A források hiánya vagy nem megfelelő mértékű megléte azonban a populáció rohamos növekedésével együtt jelentkező problémákat csak mélyíteni fogja. A megélhetési gondokkal küszködő családok iskolázatlan, szakképesítés nélküli fiataljai nagyobb számban válhatnak bűnözőkké, pusztán csak gondjaik enyhítése végett. A masszív lakosságnövekedés következtében a környezet fenntarthatósága is veszélybe kerül. Nemcsak a javak megtermelésére felhasználható területeket feszíti szét a populáció azáltal, hogy a véges, bizonyos létszámú lakos-

sághoz képest rendelkezésre álló kereket többszörös kihasználtsággal éli fel – ad absurdum, nem lehet Dar összes utcájából városi mezőgazdasági tevékenység folytatására alkalmas termőterületet „varázsolni” –, hanem a környezet szennyezését oly mértékben gyorsítja fel, hogy az már nem képes önregenerálódásra.

A megfelelő tervezéshez jól képzett szakemberekre, helyi szakértelemre van szükség elsősorban, melynek megteremtésében az oktatásnak és a szakképzésnek jelentős feladata van. Tényszerűen nyilatkozhatunk arról, hogy a felnövekvő generációk egyre nagyobb része vehet részt alapfokú oktatásban, és növekvő mértékben középszintű képzési formákban. Az UNESCO 2011-es felméréseinek vonatkozó adatai azt mutatják,

hogy 2000 és 2008 között 42 millióval több gyermek vett részt Afrika-szerte alapfokú oktatásban, amely az azt megelőző időszakhoz képest 48%-os emelkedést jelent. Még ennél is magasabb a „növekmény” a közép- és felsőfokú beiratkozások területén – mindez pedig az éves átlagos 6%-kal több állami szektorális ráfordításoknak köszönhető (nagy részben). Tanzánia esetében is jól kimutatható, hogy az oktatás fejlesztése és a gazdasági értelemben vett fejlődés közötti szoros kapcsolatra a kormányzat hatványozottan fordít az éves büdzséből. A több mérvadó szervezet által jegyzett African Economic Outlook 2012-es jelentés azonban egy hosszú távon lényeges kérdésre irányítja a figyelmet: az oktatás nagyban befolyásolja a jó munkavállalási lehetőségeket, potenciált, egyben a fiatalok körében mérhető növekvő munkanélküliséget is, ugyanis a magasabb végzettséggel sajnos nő a fiatal munkanélküliek száma. Ennek fő oka, hogy hosszabb időt vesz igénybe a képzettebbeknek a képzettségüknek megfelelő munkavállalás biztosítása, elérése. A 30 év felettiiek esetében ez a kérdés már másként jelentkezik: magasabb (pl. egyetemi) végzettséggel alacsonyabb munkanélküliségi arányt produkálnak. A fő probléma az, hogy az átmenet azért olyan hosszú, mert amit az oktatási rendszer biztosít tudásként, nem találkozik az esetek nagy részében azzal, amit a munkaadók igényelnek, és sokszor a magasabbban kvalifikáltak nem kapnak megfelelő munkavállalási lehetőséget, aján-

latot.³¹ A vizsgálatunk tárgyát képező urbanizációs problémák összetettsége és az egyes megoldási javaslatok megfogalmazása bizonytalannal várja a jól képzetteket.

A nagyvárosokban, így Dar es Salaamban különösen, az egymásból következő problémák sora szaporítható, és amúgy maga a folyamat öngerjesztő. A fejlődő nagyváros akkor képes korábban tartani a fejlődést, ha rendelkezésre áll – és ha nem, akkor pedig fejlesztési – mind a humán erőforrásokat, mind az infrastruktúrát. Ahhoz, hogy képes legyen ezeket fejleszteni a fejlődés érdekében, alaphoz relatíve fejlettnak kell lennie, amely a jelenlegi állapotokat vizsgálva még mindig nem mondható el. Ebből az következik tehát, hogy az eleve nem megfelelően erős alapon szerveződött város jövője veszélybe kerül, ha magára marad. A regionális összefogás (ez esetben a Kelet-afrikai Közösség), illetve a nemzetközi közösség és annak különböző aktorainak szerepvállalása nélkül Dar es Salaam sem – sok más afrikai nagyvároshoz hasonlóan – lesz képes a jelen írásban felvillantott gondokkal megbirkózni. A feladat viszont az, hogy idővel a város saját maga képes legyen fejlődését fenntartható pályára állítani, és ott megtartani. A kérdés: képes lesz-e a tanzániai volt főváros, és maga az ország e feladat végrehajtására. Ha igen, milyen áron. Ha nem, milyen további következményekkel jár az aránytalanul felgyorsult urbanizáció, és az ezzel párhuzamosan jelentkező kihívások sora.

Jegyzetek

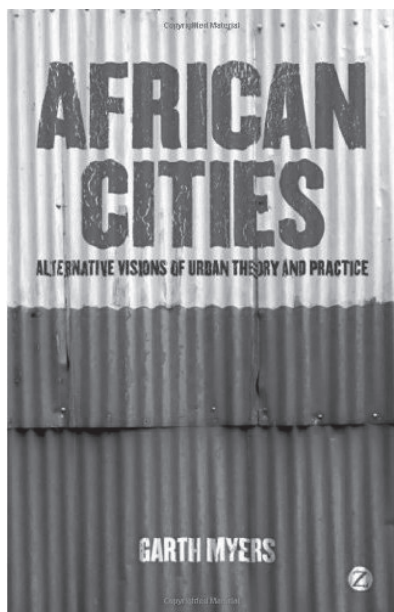
- 1 A közigazgatás központja, egyfajta új főváros a volt tanganyikai terület belsejében található Dodoma, nagyjából 350 ezer fős lakosságával. A tanzán szövetségi parlament és egyéb kormányhivatal található itt.
- 2 Julius Kambarege Nyerere (1922–1999) az egykori Tanganyika Butiama falujában született, Nyerere Burito zanaki törzsfőnök 18. feleségének fiaként. Mind hazájában, mind külföldön a „Tanítómeszter”-ként számontartott államférfi Tanzánia első elnöke (1964 és 1985 között), a pánafrikanizmus, az afrikai szolidaritás és a kelet-afrikai regionális együttműködés híve volt. Az Edinburgh-i Egyetemen folytatott történelmi és közgazdasági tanulmányok után 1952-től életét hazája függetlenségének és felemelkedésének szentelte. Nelson Mandela egyik közeli barátja, az UNESCO Literacy Award díjazottja volt. Hivatali teendői mellett szakított elegendő időt arra is, hogy az általa oly becsesnek vélt szuahéli nyelvre (amelyet maga is csak 12 éves korában kezdett el tanulni!) lefordítson pár Shakespeare művet, a Julius Caesar-t és a Venecei kalmár-t, és Platón Köztársaság című művének több kötetét. 77 éves korában egy londoni kórházban halt meg leukémiában. (Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről. Pécs, Publikon Kiadó. 60. o.)
- 3 Az ország lakosainak száma ezen összesítés szerint 2002-ben meghaladta a 34,5 milliót, évi kb. 2,2 százalékos létszámgyarapodás mellett. További adatok ld.: www.tanzania.go.tz/census/
- 4 Az adatok forrása: CIA The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>
- 5 Közel egy év alatt a becsült 42,7 millióról nőtt 43,6 millióra.
- 6 Mari László (országleírások) (2000): A Világ országai. Budapest: AGÁT Kft. TOP-O-GRÁF Térképészeti Iroda. 185. o.
- 7 Szuahéli szó, jelentése: család, fivéri viszony, barátság, átvitt értelemben testvériség. A Julius Nyerere által bevezetett afrikai szocializmus szuahéli elnevezése.
- 8 A CCM az 1954-ben megalakult első tanganyikai párt, a TANU (Tanganyika African National Union), és a volt Zanzibári Népköztársaság állampártja, az Afro-Shirazi Párt fúziójával 1977-ben jött létre, és a mai napig dominálja a tanzániai politikai pártok terét.
- 9 Borsos Balázs – Móga János (1998): Matatuháton Afrikában. Budapest, Osiris Kiadó. 14–15. o.
- 10 Uo. 15. o.
- 11 Henriksen, Jørgen et al. (szerk.) (1995): Market orientation of small scale milk producers. Background and global issues. Proceedings of a Workshop. Sokoine University of Agriculture, Food and Agriculture Organisation of the UN, Rome.
- 12 Kennedy, Paul (1997): A huszonegyedik század küszöbén. Budapest, Napvilág Kiadó. 34. o.
- 13 Tarrósy István (2002): „A Tanzániai Szövetségi Köztársaság politikai rendszerének és politikai kultúrájának fejlődése a XX. század második felében”. Közpolitika. 2002. novemberi szám. 29. o.
- 14 A közigazgatási terület definíciója természetesen különbözik az egyes országok között – így beszélhetünk tartományról, megyéről, régióról, stb., melynek fényében az adott városhoz egyéb közigazgatásilag értelmezhető egységek kapcsolódhatnak.
- 15 Különböző adatbázisok elég nagy szórást mutatnak a becsült teljes populációt illetően. A citypopulation.de 2010-es adatai például néhány város esetében nagy különbségről szólnak: Kairónál több mint 15 millió főt, Johannesburg esetében 7,5 millió főt, Luanda esetében 3,1 millió főt jeleznek. (ld. további adatok érdekében: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_metropolitan_areas_in_Africa)
- 16 Robertshaw, Rory – Louw, Antoinette – Mtani, Anna (2001): Results of a City Victim Survey. In: *Crime in Dar es Salaam*. The Safer Cities Dar es Salaam Project. 2001. Megtalálható az Interneten:

- <http://www.iss.co.za/PUBS/OTHER/DARESSALAAM/chap1.html>
- 17 Az International Labour Organisation által kiadott *Linkages between infrastructure development and improved productivity and working conditions in informal sector enterprises* c. tanulmány. Final Report. Dar es Salaam, 1998 március. Interneten: <http://www.ilo.org/public/english/employment/recon/eiip/publ/1998/linkages/>
- 18 Dongus, Stefan (2001): Urban Vegetable Production in Dar es Salaam (Tanzania) – GIS-supported Analysis of Spatial Changes from 1992 to 1999. Interneten: <http://www.cityfarmer.org/daressalaam.html>
- 19 További részletes elemzéshez ld. The World Bank Group in Tanzania: Country Brief. The World Bank. 2002.
- 20 További adatok véget is ld.: Palfreman, Joshua (2010): Waste Management and Recycling in Dar es Salaam, Tanzania. Goldsmiths University of London. Interneten letölthető: <http://www.scribd.com/doc/47108532/Waste-Management-in-Dar-es-Salaam>
- 21 Piot, Peter et al. (2001): „The global impact of HIV/AIDS”. *Nature*. 410. 19 April 2001. 969-971. o.
- 22 Ld. még: United Republic of Tanzania: UNGASS Reporting for 2010. Interneten letölthető: <http://www.unaids.org/es/dataanalysis/monitoringcountryprogress/2010progressreportsubmittedbycountries/file,33660,es,.pdf>
- 23 A Joan Clos-szal készült interjú az Africa Renewal 2012 áprilisi számában olvasható, 17–19. o. Az interneten elérhető: <http://www.un.org/en/africarenewal/vol26no1/joan-clos-interview.html>
- 24 Keserű Dávid (2010): Fenntartható állapotok?! Az urbanizáció Afrikában. In: Tarrósy István (szerk.): Fenntartható Afrika. Pécs, Publikon Kiadó. 65. o.
- 25 Erdősi Ferenc (2011): Afrika közlekedése. Pécs, Publikon Kiadó. 564. o.
- 26 U.o. 565. o.
- 27 Vörös Zoltán (2010): Segíti-e a fenntartható fejlődést Kína afrikai szerepvállalása? In: Tarrósy István (szerk.): Fenntartható Afrika. Pécs, Publikon Kiadó. 135. o.
- 28 2000 szeptemberétől Kofi Annan ENSZ-főtitkár megbízásából az akkori Emberi Települések Központjának vezetője, majd 2002 tavaszától az átalakult központból létrehozott HABITAT ügyvezető igazgatója egészen 2010-ig. 2010 októberében a tanzániai szövetségi parlament képviselőjévé választották a CCM színeiben, ezért lemondott addigi hivataláról.
- 29 Ez kicsit talán túlzó előrejelzés, de mindenképpen a gyorsulás ütemét megfelelően jelző „jóslat”.
- 30 Harsch, Ernest (2002): Des villes africaines fragilisées. Divers projets visent à améliorer logements, services, sécurité et administration. *D+C Développement et Coopération*. 5. 2002 szeptember-október. 13. o. Interneten elérhető: <http://www.dse.de/zeitschr/df502-6.htm>, illetve itt is: <http://www.un.org/fr/africarenewal/vol15no1/151citf.htm>.
- 31 További részletek végett is ld.: AfDB-OECD-UNDP-UNECA: African Economic Outlook 2012. Special theme: promoting youth employment. Interneten elérhető: <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/>

Keresse könyveinket
az Alexandra Könyvruházakban
és a független könyvesboltokban!

publikon
KIADÓ
www.publikon.hu

A Publikon Kiadó gondozásában

megjelenik:

2012. decemberében

GARTH MYERS: AFRIKAI VÁROSOK

Az urbanizációs elméletek és gyakorlatok alternatív vízióinak lehetőségéről

Azáltal, hogy az afrikai társadalmak egyre nagyobb része városokban él, újabb és újabb kérdések sokasága feszíti szét a városfejlesztés és -tervezés, a szociológia, az antropológia, vagy akár a földrajz tudományterületein uralkodó elméleteket és modelleket. Garth Myers amellet érvel könyvében, hogy legelőször is újszerű módon kell az afrikai városokat kezelnünk, akár urbanizációs stúdiumokat folytatunk, akár Afrika-tanulmányokban utazunk, vagy ha egyszerűen csupán érdekel a fekete kontinens nagyvárosainak lehetséges fejlődése.

Myers arra buzdítja a különböző tudományos diszciplínák kutatóit, hogy friss (és kritikus) szemmel vegyék górcső alá a vibráló afrikai városok összetettségét, az egymásra rakódó problémák komplexitását. Könyvében saját terepkutatásai mellett Myers feldolgozza más kutatók, írók, művészek munkáit, és többek között Zanzibár, Nairobi, Fokváros, Mogadishu, Kinshasa és Dakar példáin keresztül igyekszik az olvasók elé tárni, mi is zajlik ma valójában az „urbánus Afrikában”.

Garth Myers az amerikai University of Kansas Földrajz Tanszékének professzora, egyben a Kansas Afrika Tanulmányok Központ igazgatója. Kutatási fókuszában főként kelet- és dél-afrikai városok állnak.

**A kötet kedvezményesen előrendelhető a kiadónál.
Érdeklődés: bagi@publikon.hu.**

Törzsvásárlói kártyával 25%-kal olcsóbban vásárolhat a Publikonnál!

NÖVEKVŐ VÁROSOK – NYOMOR VS. FEJLŐDÉS?*

Keserű Dávid
okleveles politológus
IDResearch Kft.
keseru@idresearch.hu

Az urbanizáció globális kihívása

Az első ipari forradalom következtében indult, majd a második világháborút követően felgyorsult urbanizációs folyamatok napjainkig tartanak, csupán a helyszín és a térség változott. Kezdetben Nyugat-Európa agrárnépessége szállingózott a városok irányába, ezáltal indultak fejlődésnek a települések és jöttek létre az akkori nagy városközpontok Anglia, Wales, Németalföld, valamint Északnyugat-Franciaország területén. Néhány évtized elteltével az ipari forradalom és képződményei, köztük a városodás, illetve a városiasodás megjelent Észak-Amerikában, Japánban és Közép-Európában is, melynek eredményeként városok százai nőttek ki a semmiből, és biztosítottak lakhelyet, munkát, valamint különféle szolgáltatásokat a kialakuló munkás- és polgári kereskedő réteg számára. A 19-20. század fordulóján, a modern kor küszöbén a városokra, sőt már-már metropoliszokra

épülő új életmód megváltoztatta az emberek életfeltételeit, és végleg eldőlt, hogy a jövőben a vidékkel szemben a városoké lesz a főszerep. Sőt, az emberiség jelentős fordulóponthoz érkezett, ugyanis 2005-ben a világon 3,18 milliárd ember, tehát a Föld akkori népességének közel fele, 2008-ra ellenben már bolygónk populációjának döntő hányada városokban élt.¹ (Rakonczi, 2008: 30) Az ENSZ előrejelzései még tovább mennek, melyek szerint a világ urbanizációs rátája tovább emelkedik a jövőben, ezáltal 2030-ra eléri az 59,7%-ot, 2050-re pedig a 69,6%-ot. A demográfiai növekedés szintén a városokban zajlott le és a jövőben is ott fog megtörténni.²

E trendek változtak meg a 20. században a második világháborút követően, de leginkább az 1970-es évektől felgyorsult globalizálódó időszakban, amikor is a városfejlődés új térségekbe, történetesen Ázsiába, Afrikába és Latin-Amerikába, azaz akkori kifeje-

* *A tanulmány egy korábbi változata megjelent: Tarrósy István (szerk.) (2010): Fenntartható Afrika. Pécs, Publikon Kiadó. 55-74. o.*

zessel élve a harmadik világ területeire tette be a lábát. Ennek következtében a fejlődő országok települései az 1950-es évektől kezdve napjainkig tartó folyamatos és gyors növekedésnek indultak. Az urbanizáció az említett régiókban különbözőképpen játszódik le, azonban közös ismertetőjegy, hogy sokáig úgy tartották, a városi népesség növekedése a társadalmi fejlődéssel egyenértékű, illetve gazdasági jólétet teremt. Főként a fejlődő országok esetében azonban kénytelenek voltunk rádöbenni, hogy ezen államokban végbemenő urbanizációt korántsem nevezhetjük megszo- kott folyamatnak. Ez főleg Latin-Amerika kapcsán érzékelhető, hiszen itt már javarészt végbementek azok a demográfiai átalakulások – közel 80%-os a városi népesség aránya –, amelyek korábban Európában és Észak-Amerikában következtek be. A földrész metropoliszainak növekedési üteme jelentős mértékben lelassult, mivel a túlnépesséssel és a latin szappanoperákban is látható óriási szegény-gazdag különbségek feszültségeivel korábban szembesültek az emberek, ezért sokkal vonzóbbá váltak a kisebb városok.

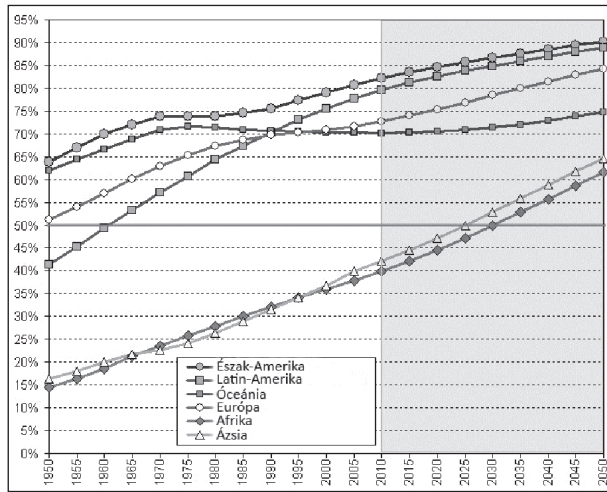
Az urbanizációhoz számos negatív tényező is párosul, többek között az ivóvízellátás és csatornázás kérdése a metropoliszokban, a városi mélyszegény réteg kialakulása, a sok helyütt mérhetetlen nyomor, valamint a szlömök létrejötte, a hulladékkezelés, és -szállítás megoldatlansága, illetve mindezek hatásaként a különböző fertőző betegségek megjelenése és rohamos terjedése. A demográfiai változások eredményeként a fejlődő országok városi népessége 1920 és 1985 között tízszeresére emelkedett, azaz elérte az egymilliárd főt, 2006-ra pedig közelített a 2,4 milliárdhoz. (Rakonczi, 2008: 30) Ezek a folyamatok még közel sem zárultak le, hiszen jelenleg is növekszik a metropoliszok vagy inkább megapoliszok⁴, illetve ezzel párhuzamosan a kisebb-nagyobb városok népessége, ugyanis nem szabad elfeledkeznünk azon tényről, hogy a Föld városokban élő lakosságának még mindig több mint fele 500 ezer főnél kevesebb lélekszámú településen lakik. (Lee, 2006: 28) Maga a városfejlődés önmagában nem lenne probléma, azonban a városodás egyik „melléktermékeként” megjelent nincstelenség és éhe-

1. táblázat: A városi lakosság régióként, 1950 és 2010 közötti előrejelzés alapján (millió lakos)

Régió	1950	1970	1990	2000	2010
Afrika	33	85	203	294	408
Ázsia	234	485	1011	1363	1755
Közép- és Dél-Amerika	70	163	315	394	474
Európa	277	411	509	522	529
Észak-Amerika	110	171	214	249	284
Óceánia	8	14	19	22	25
A Föld összesen	732	1329	2271	2845	3475

Forrás: ENSZ és Worldwatch Institute

*Az egyes oszlopok összeadása a kerekítés miatt nem adja ki a végösszeget

1. ábra: A városi lakosság aránya egyes térségekben, a teljes népesség százalékos eloszlásában.

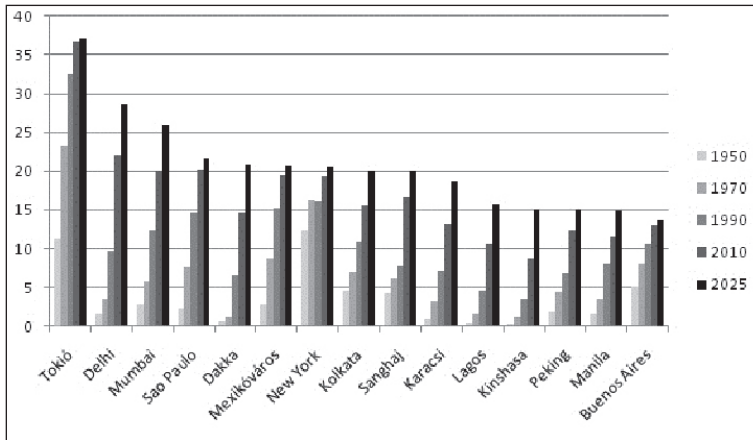
Forrás: ENSZ²

zés egyenes arányban, sőt helyenként nagyobb ütemben emelkedik a populáció növekedésénél.

A Világbank becslése szerint bolygónk lakosságának mintegy 20%-a, tehát közel 1,4 milliárd ember él naponta kevesebb mint 1,25 dollárból és további 1,6 milliárd pedig kevesebb mint 2,5 dollárból. Ezen tényt csak tetézi, hogy a legszegényebb országok városi populációjának háromnegyede katasztrofális állapotok között él: nélküli a tiszta ivóvizet, a csatornázást, a szemet megfelelő módon történő elszállítását és sok esetben az egészséges fejlődéshez szükséges élelmiszer mennyiséget. Tulajdonképpen minden harmadik városlakó szűkölködik, viskókban vagy illegális „lakótelepen” húzza meg magát, esetleg gettóban lakik. A hivatalos adatok szerint is több mint 900 millió ember nyomornegyedlakó. Emellett a szegény országok népessége oly mértékben növekszik, hogy 2050-re e térségek lakossága több mint duplájára, azaz 1,7 milliárd főre fog emelkedni. Amíg

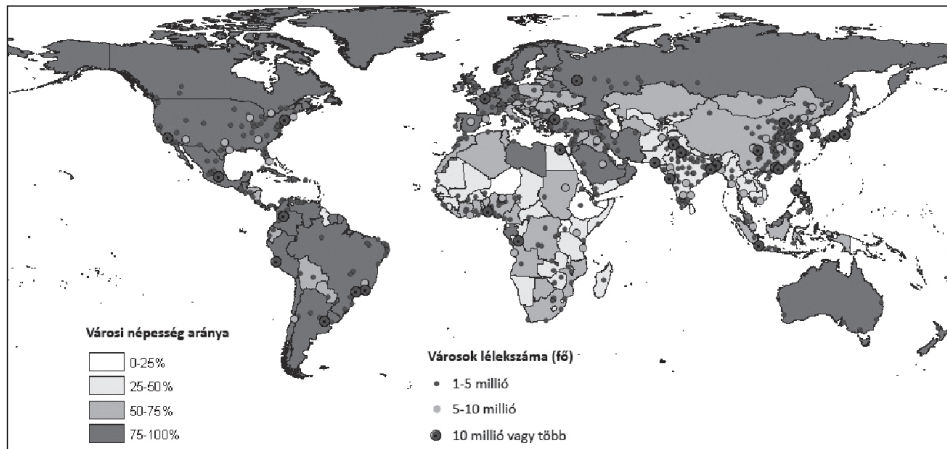
a gazdaságilag fejlett, nyugati államok népessége stagnálni vagy csökkeni fog, addig a nincstelen országoké, történetesen Burkina Faso, Bissau-Guinea, Burundi, Csád, Kongó, Libéria, Mali, Niger, és Uganda lakossága a háromszorosára nő. (László, 2009: 50)

A gazdagok és szegények közötti szakadék folyamatos mélyülése a társadalmi fenntarthatatlanság egyik tényezője. A nélkülözés hatékonyan megoldható kérdés lenne, ha a javak elosztása, a mezőgazdaság és a kereskedelem igazságosabbá, méltányosabbá válna. A gondokat csak súlyosítja a metropoliszok megállíthatatlan és feltartóztathatatlan növekedése, melynek következtében 2007-re a milliós városok száma elérte a 157-et⁵, továbbá 2012-re 27 olyan település alakult ki, melynek lélekszáma (agglomerációval) meghaladj a tízmillió főt, ebből 20 város a fejlődő országok valamelyikében található. A városközpontok ilyen mértékű bővülése csak tovább gerjeszti a feszültséget a társadalom egyes csoportjai

2. ábra: A Föld 15 legnagyobb városi agglomerációjának előrejelzése 2025-re (millió fő) a korábbi évekhez viszonyítva.

Forrás: ENSZ előrejelzés alapján saját szerkesztés

3. ábra: A városi agglomerációk 2025-ben. Forrás: ENSZ⁶

között, illetve növeli a szegény rétegek számát, ezáltal több és több problémát, valamint fejtörést okoz a kormányzatoknak. Hiszen néhány év, évtized leforgása alatt a városi infrastruktúra, a szolgáltatások színvonala és a szociális ellátórendszer képtelen alkalmazkodni, továbbá lépést tartani az ilyen dinamikusan fejlődő és növekvő lakossággal, a megváltozott igényekkel.

„A fenntarthatóság felé igyekvő város egyértelműen javítja a közegészségügyet, az emberek jóllétét, fejleszti a különböző infrastruktúrákat, csökkenti a környezetre gyakorolt káros kibocsátásait, illetve egyre hatékonyabban használja fel az energiát és újrahasznosítja a hulladékot.”

Természetesen sokan igyekeznek megoldást találni a gondokra, ugyanis a nemzetközi szereplők és a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) fokozatosan felismerték a városi szegénység jelentőségét és az urbanizációs folyamatokkal kapcsolatos problémákat. A Világbank és az ENSZ Emberi Települések Központja (ENSZ-HABITAT) 1999-ben létrehozta a Városok Szövetségét a nyomornegyedek és a szlömök megújításának érdekében. Ezt követően 2001-ben az ENSZ-HABITAT teljes értékű ENSZ-programmá vált, majd 2003-ra sikerült elérni, hogy a nemzetközi közösség megegyezzen egy, a nyomornegyedekre vonatkozó közös definíció kialakításában, 2004-ben pedig megalakult az Egyesült Városok és

Önkormányzatok elnevezésű szerveződés, melynek révén a korábbi versengésekkel szemben a helyi hatóságok egysegesen tudnak fellépni. Az előzőekben megemlített kezdeményezések fontosak ugyan, de a változás üteme még mindig borzasztóan lassú. A 2000-ben elfogadott és 189 ország által aláírt ENSZ Millenniumi Fejlesztési Célok (MDG-k) egyike konkrétan a városi szegénységre koncentrál, történetesen zászlajára tűzte, hogy 2020-ra 100 millió települő életkörülményein kell javítani. A célok megvalósulása kétséges, de ha mégis sikerülne, akkor is csak a viskó-lakók 10%-át érintenék a változások, tehát további 900 millió ember ugyanolyan kockázatos körülmények között élne, mint azelőtt. Ezt tetőzi, hogy 2020-ra a fejlődő országok városi lakossága még egymilliárd fővel növekszik, amivel párhuzamosan emelkedik a nyomornegyedekben élők számaránya is. (Perlman – Sheehan, 2006: 228-229; Urban World, 2010) E célkitűzés egyébként mintegy 830 milliárd dolláros terhet ró az ENSZ-tagállamokra 2020-ig. A ráfordítás elindíthatja a szegényeket a fenntarthatóbb és magasabb életszínvonal felé, de csak akkor, ha az adományozó szervezetek és az egyes kormányzati politikák hozzáértő módon helyezik el a fejlesztési összegeket. Eddig javarészt a falusi szegénység enyhítésére fordították a pénzeket, mondván, hogy a városi nyomor csak átmeneti állapot azok számára, akik a nagyobb településekbe költöznek. Ebből is látszik, hogy az anyagi forrás önmagában nem elég, a tervek eléréséhez pedig sokszor lassú és egyetlen a fejlődés. Az elkötelezettség és a helyes ráfordítás adhatnának

kellő löketet a célok teljesítéséhez, különösen a gazdasági világválsággal szemben, amely több elem megakadásával fenyeget a jövőben. (Renner, 2010: 173)

Az ENSZ előrejelzései alapján a jövőben bolygónk népességének növekedése javarészt az urbanizált térségekben fog lejátszódni, ráadásul a kis- és közepes jövedelmű országokban. A vizsgálatok szerint 2030-ra az ázsiai és afrikai városlakók száma a duplájára emelkedik, ezáltal eléri a 3,4 milliárdos értéket. A leírtakból arra következtethetünk, hogy az urbanizáció jelensége és a metropoliszok aktuális helyzete a fenntartható fejlődés szempontjából gátló tényezőként hatnak, hiszen a nyomornegyedekben élők száma rohamosan növekszik, a városi ipar pedig szennyezi a környezetet, legfőképpen a környező élővilágot, a vizet és a levegőt. Mégis elmondhatjuk, hogy a városok ökohatékony keretet is adhatnak, jobb gazdasági lehetőségeket és életvitelt jelenthetnek, még a szegényebbek számára is. Nem feledkezhetünk meg a városodás pozitív eshetőségeiről tehát, történetesen az emberek – bizonyos tényezők együtthatójaként – úgy alakíthatják lakhelyüket, hogy az összhangban legyen a természettel. A városok lehetőséget biztosíthatnak a víz újrahasznosítására és a rendszerbe történő visszaforgatására, valamint energiahatékony mechanizmusokat alkalmazhatnak, a metropoliszok pedig megreformálhatják a sok esetben pazarló fogyasztási szokásaikat. A fenntarthatóság felé igyekvő város egyértelműen javítja a közegészségügyet, az emberek jóllétét, fejleszti a különböző infrastruktúrákat, csökkenti

a környezetre gyakorolt káros kibocsátásait, illetve egyre hatékonyabban használja fel az energiát és újrahasznosítja a hulladékot. (Lee, 2006: 23–26)

Afrikai helyzetkép

Az előzőekben vázolt problémák és tendenciák – legyenek azok becslések vagy valós, már bekövetkezett események – jelentős része a fekete kontinensre vonatkozik. Több helyütt már szóba került a földrész, illetve a régió néhány országa, azonban feltétlenül meg kell néznünk közelebbről az afrikai urbanizáció helyzetét. Afrikában több mint 350 millió személy – a kontinens népességének közel 40%-a – lakik városokban és abszolút lakosságszámban kalkulálva példa nélküli a növekedés aránya.⁷ A városi lakosság ilyen mértékű emelkedését a városba történő betelepülés és a szaporodás együttese okozza, hiába próbálják a politikusok a beáramlás szerepére helyezni a hangsúlyt, a tények azt mutatják, hogy a természetes szaporodás járul hozzá a növekedés több mint feléhez. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a döntéshozók érvelését, hiszen a földművelési munkák csökkenése, a vidéki szegénység mélyülése és az aktuális helyi konfliktusok, illetve háborúk egyaránt a városokba kényszerítik az embereket. Kai N. Lee, a Massachusetts-i Williams Egyetem környezettudomány professzora szerint a legtöbb afrikai város *„térbeli és gazdasági struktúrája azokat a döntéseket tükrözi, amelyeket az európaiak a gyarmatosítás korában hoztak.”* Továbbá megjegyzi, hogy a feketék lakta kerületekben *„nem sok figyelmet fordítottak az infrastruktúrára, az ivóvízre, a csator-*

Teleszemetelt patak Dar es Salaamban. Fotó: Kalmár Lajos

názásra, az utakra, a közlekedésre vagy az energiaellátásra. A szegénynegyedekben az infrastruktúra hiánya, majd a városok gyors növekedése következtében rengeteg viskólakó él a betegségek és a környezeti károk (például árvíz) erősen kockázatos körülményei között.” (Lee, 2006: 28–29) Ennek következtében környezeti és társadalmi szempontból egyaránt borzasztó képet kapunk: az afrikai nagyvárosok – például Lagos, Nairobi, Addisz-Abeba, Kinshasa – lakosságának jelentős hányada nem jut tiszta, vezetékes ivóvízhez és megfelelő, higiénikus illemhelyhez. A kontinens viszonylatában fejlettebb egyiptomi metropolisz, Alexandria sincs jobb helyzetben, hiszen az egymillió főre tervezett csatornarendszert napjainkban több mint négy millióan használják. Anyagi források híján a hulladék elszállítását

és a csatornázási gondokat nem tudják megoldani, így a túltelítettség okán a szennyvíz időnként elönt egy-egy városrészt. (Rakonczai, 2008: 31–32)

A városi szegénység széleskörű elterjedése jellemző a legtöbb afrikai országra, és elmondhatjuk, hogy a kontinens egyes térségeiben a városi népesség kétharmada illegális lakónegyedekben él. Ezek az emberek számos kockázatnak vannak kitéve. Egyrészt gyakran kizsákmányolják őket és irreálisan magas laktórt fizettetnek velük a kunyhójukért, másrészt a negyedek sok esetben áradásveszélynek vannak kitéve, hiszen az agglomerációs területek olcsóbb árterekre építkeztek, illetve magas a környezetszennyezés aránya és megoldatlan az alapvető vízellátás. Mindezek mellett a klímaváltozás kockázataitól is szenvednek, ugyanis a tele-

2. táblázat: A különböző afrikai régiók urbanizációs mértéke 1950-től 2010-ig, a teljes lakosság százalékos arányában

Afrikai régió	1950	1970	1990	2010
Kelet-Afrika	5,3	10,4	17,9	23,7
Közép-Afrika	14	24,9	32,5	42,9
Észak-Afrika	24,8	36,3	44,7	52
Dél-Afrika	37,6	43,7	48,8	58,8
Nyugat-Afrika	9,9	21,4	33,2	44,6

Forrás: ENSZ adatok alapján Toulmin szerkesztése

pülési önkormányzatok nem rendelkeznek kellő információval és forrásokkal, ezáltal képtelenek kezelni a kialakult, katasztrofális időjárási helyzeteket. Egyértelműen felelősségteljesebb megközelítésre van szükség a városi tervezés tekintetében, ahelyett, hogy folyton csak a már megtörtént szerencsétlenségekre való reagálással törődnek. Történetesen olyan beruházásokra kell költeni, melyek a lakosság érdekeit szolgálják, azaz a minden időjárási körülmények között autózható utakra, tiszta ivóvízre, víz- és szennyvízelvezető rendszerek kiépítésére, valamint a biztonságos helyeken épülő olcsó lakásokra, illetve az egészségügy helyzetére és a vészhelyzetekre történő válaszadás szakszerűségére. A globális klímaváltozás számos problémát generál, beleértve a hőhullámokat, az árvizeket, a szennyezést és a tengerszint emelkedését. A hasonló helyzetben lévő helyi önkormányzatok meg tudják osztani tudásukat, tapasztalataikat egymással, mivel mindegyikük saját tervet készít arra, miként alkalmazkodjon a változó környezeti körülményekhez, így kölcsönös kommunikációval sok helyütt a bevált praktikák kerülhetnek bevezetésre. A sikeres, megfelelően szabályo-

zott városok nagymértékben csökkentik az éghajlatváltozással kapcsolatos kockázatokat az alacsony jövedelműek körében, míg a sikertelen, rosszul irányított településeken jelentősen megnő a veszély. Tehát a hatékony reagálásra képes városok kezében a kulcs, hogy biztosítsák a válaszokat a polgáraik többségét érintő klímaváltozás okozta nehézségek kapcsán.

Növekvő afrikai városok

1950-ben csupán két afrikai város rendelkezett egymillió feletti lakossággal, ez a szám 2000-re 37-re emelkedett, és 2010 végére elérte az 52-t, 2030-ra pedig 2000-hez képest megduplázódik a városi lakosság nagysága. Ugyanakkor a fekete kontinensen végbemenő urbanizációs növekedés története nem csak arról szól, hogy a metropoliszok – például a nigériai Lagos – egyre hatalmasabbá válnak.⁸ Léteznek kis- és közepes méretű városkák, melyek egyaránt vonzzák az állandó ottlétre tervező, tehát a véglegesen beköltöző, és az ideiglenes lakosokat, továbbá létfontosságú, katalizátor szerepet játszanak az adott térség vagy kerület gazdasági növekedésének tekintetében. Ezek közül sok település a kolonizáció előtti időszakban is létezett

már és kereskedelmi-kormányzati központként funkcionált, ilyen volt többek között az Észak-Nigériában található Kano, a Ghánában lévő Kumasi vagy a mali Timbuktu. Más városokat, mint Nairobi, Harare és Entebbe a gyarmatosítók alapították az adminisztrációs feladatok ellátása végett. Emellett az 1950-es évektől új területek is a fejlődés útjára léptek és urbanizálódni kezdtek, melynek eredményeként új kikötővárosok (pl. a ghánai Tema), illetve új fővárosok (a tanzániai Dodoma, vagy a nigériai Abuja) alakultak ki. (Toulmin, 2010: 88)

A városokba irányuló migráció és a városokban tapasztalható létszámnövekedés gyakran olyan problémaként merülnek fel, melyek szabályozása szükségszerű lenne. A másik oldalon azonban a városokba áramló fiatalok központi szerepet játszanak a gazdasági fejlődés kialakításában, ugyanis ez utóbbi erősen függ a jól működően, hatékonyan megszervezett munkafolyamatoktól, valamint a szükséges mértékű (és tudású) munkaerőtől. Továbbá függ a városközpontoktól, hiszen a centrum, mint döntéshozó egység meghatározó, elsődleges szerepe, hogy a településeket a regionális, azon keresztül pedig a globális gazdaságba integrálja. Ezt különböző befektetéseken keresztül, illetve megfelelően és szakszerűen végzett gazdasági tevékenység kialakításával érheti el az adott település, így több és jobb lehetőséget teremthet az ott élőknek, valamint munkahelyek létrehozását biztosíthatja. Ennek kimenetele nagyban azon múlik, hogy a folyamat sikerrel jár-e, mivel nagy előnyt és rendkívüli hátrányt egyaránt okozhat.

Jó menedzsmenttel és tervezéssel, valamint a megfelelő finansziális háttérrel meg lehet oldani a teljes lakosság biztonságos hozzáférését a víz- és csatornázási szolgáltatásokhoz, az energiaellátáshoz, az egészségügyhöz, az oktatáshoz és a piachoz. Egyes városok a jól kialakított tervezési rendszerre támaszkodhatnak, például az építési szabályzatok megreformálására, ami által biztosíthatnák, hogy a házak csakis szilárd alapokra épülhessenek, továbbá gátat szabhatnak a nyomornegyedek folyamatos terebélyesedésének. Ennek ellenére számos településen emberek milliói laknak sűrűn és veszélyes módon, gyakran házilag összetákolt kalyibákban, és alig vagy egyáltalán nem jutnak hozzá az olyan alapvető igényekhez, mint a tiszta ivóvíz és a higiénia. Nem szabad szó nélkül hagynunk, de sajnos sok esetben a politikai akarat is hiányzik a kiút megtalálása tekintetében.

„A városokba irányuló migráció és a városokban tapasztalható létszámnövekedés gyakran olyan problémaként merülnek fel, melyek szabályozása szükségszerű lenne.”

A városi népesség fele a szegénységi küszöb alatt él Angolában, Csádban, Madagaszkáron, Malawiban, Mozambikban, Nigerben és Sierra Leonében, de Zambia, Burundi, Gambia, Kenya, illetve Zimbabwe városlakói sincsenek sokkal jobb helyzetben. Pont a vidéki szegénység az, mely arra kényszeríti az embereket, hogy a jobb boldogulás reményében a városi életben keressenek alternatívát. Viszont számos esetben a

Zanzibár a levegőből. Fotó: Kalmár Lajos

migráció mértékét képtelenek követni a hatóságok, ezáltal nem tudják biztosítani az újonnan érkezők számára az alapvető emberi szükségletekhez elegendhetlen infrastruktúrát és lehetőségeket. Ez valójában azt eredményezi, hogy a terjeszkedő városok lakossága javarészt szegény emberekből fog állni, és a jelenleg folyamatosan elszegényedő városi réteg óriási kihívássá válik a jövőben a fejlődés, illetve a fenntarthatóság szempontjából Afrika-szerte. (UNFPA – State of World Population, 2007: 16)

Növekvő nélkülözés és kiszolgáltatottság

A nyomornegyedekben élő városiakok helyzete rendkívül sérülékeny, ugyanis gyakran birtoklási és lakhatási jog nél-

kül, illetve építési engedély híján húzzák fel kunyhóikat, melyeket esetenként a városvezetés a kereskedelmi fejlődés oltárán feláldoz és porig rombol, majd a rombolás helyszínén új infrastruktúrát épít ki. Ezáltal rengeteg földfoglaló kiszolgáltatott helyzetben találja magát, főleg annak tükrében, hogy a lakhelyüket bérbeadók elképesztően magas bérleti díjat szabnak ki számukra. A szlömkerületekben a vezetékes vízellátás biztosítása nem megoldott, ezért az emberek úgy jutnak vízhez, ahogy tudnak. Elhordják, közutakból vételeznek, vagy vásárolnak, ez utóbbi esetén viszont az életet jelentő folyadék literenkénti ára jóval magasabb, mint a gazdagabb szomszédok által fizetett összeg a vezetékes rendszeren keresztül érkező víz után. Rengetegen szeny-

nyezett folyadékot fogyasztanak és használnak fel otthoni célokra, mivel a különböző árusoktól megvásárolt tiszta vizet nem képesek megfizetni. Továbbá nagyon kevés beruházást eszköznek a csatornázást tekintve, ezért e rémületes higiéniai feltételek közvetlenül is veszélyesek az egészségre. Számos városi háztartás így kénytelen megosztani egymással az amúgy is rossz minőségű mellékhelyiségét, mely sok esetben ráadásul pottyantós. Ennek eredményeként jó néhányan műanyag zacskókkal helyettesítik a nyilvános illemhelyet, amit aztán nemes egyszerűséggel elhajítanak, így „keletkeznek” az úgynevezett „repülő vécék”.⁹ Emellett a lejtőkön végzett véletlenszerű építkezések sok esetben megváltoztatják a víz áramlását, ezért a viharok és a heves esőzések következtében számos városi területet eláraszt a víz, növelve ezzel a nedvesség útján terjedő betegségek kockázatát. (Toulmin, 2010: 90)

Természetüknél fogva a városok egyszerre koncentrálnak az emberekre és otthonaikra, az utakra és a gépjárműközlekedésre, ipari tevékenységre, a kereskedelemre és a hulladékokra. Ha mindez jól sikerül, akkor virágzó, dinamikus, mégis fenntartható települések jönnek létre, ahol az emberek szeretnek élni és dolgozni. Ellenben a rosszul megtervezett és irányított városok rendkívül kockázatos helyekké válhatnak, ahol a lakosság kiszolgáltatott a szélsőséges időjárási viszontagságoknak, ezek pedig magukban hordozzák egy lehetséges katasztrófa esélyét. A fejlettség állapotától, az adott város rugalmasságától és alkalmazkodóképességétől függően az éghajlatváltozás eltérő mértékben és

módon veszélyezteti az infrastruktúrát. Míg általában az árvizek és viharok több fizikai kárt okoznak, addig a szárazságnak és hóhullámoknak inkább közvetett hatása van az infrastruktúrára. Kiépített infrastruktúra nélkül azonban még sebezhetőbbek az emberek. Itt gondolhatunk arra, hogy az afrikai városok lakosságának nagy hányada illegális telepeken él, ahol – ugyan már többször említettük, de nem lehet elégszer hangsúlyozni – hiányzik a vízelvezetés, a csatornázás, a higiénia esélye és a vezetékes ivóvíz. Ennek következtében szem előtt kellene tartani, hogy a vízellátási és csatornázási gondok értelemszerűen azokat sújtják leginkább, akiknek nincsen kellő politikai háttérük és befolyásolási képességük, tehát a viskólakókat. (Satterthwaite – McGranahan, 2006: 49) A legtöbb városvezetés komoly hátrányban van, ugyanis még felelősségük súlyával sincsenek tisztában, lehetőségeiket pedig beszűkítik az eleve limitált erőforrások. A klímaváltozással kapcsolatos kockázatok pontos ismerete nélkül a problémák kezeléséhez szükséges információkkal sem rendelkeznek. Továbbá nincsenek térképeik és megbízható adataik az aktuális népességről, illetve az emberek lakáskörülményeiről és munkalehetőségeiről, valamint jövőbeli lehetséges forgatókönyvvvel sem számolnak. Az ilyen típusú tervezetlenség miatt a városi lakosság nagy hányada egyre inkább ki van téve a különféle, az éghajlatváltozással és az urbanizációs folyamatokkal járó veszélyeknek. A legfontosabb az lenne, hogy stratégiákat készítsenek, és megértsék, hogy a városfejlesztés szakszerűségének hiánya súlyosbítja

a kockázatokat, ezért feltétlenül lépéseket kell tenni a rugalmasság, illetve az alkalmazkodás irányába, mely képességeket be kell építeni a városi közösségi tervekbe. (Toulmin, 2010: 93–94) Naprakész adatokra lenne szükség többek között a csatornahálózat megtervezéséhez, megépítéséhez és fenntartásához. Ez különösen igaz a szlömökre, amelyek területét bármiféle adásvételi szerződés vagy engedély nélkül foglalják el, így az információhiány csak fokozza az ellentmondásos tulajdonjogokból fakadó nehézségeket. Ghánában például – több más afrikai államhoz hasonlóan – a birtokviszonyok heterogén rendszere részben a prekolonizációs családi öröklésekre épül, részben pedig a gyarmatosítás rendszeréből átörökített. Ennek következtében a bíróságok sok esetben képtelenek rendezni és csak hátráltatják a növekvő városi népesség igényeinek megfelelő lakások és közszolgáltatások kiépítését. (Lee, 2006: 31)

A városokban egyszerű piaci feltételek miatt sokkal drágábbak a földterületek, telkek, mint vidéken. Ennek eredményeképpen az alacsony jövedelmű csoportok az építési hatóságok látóköréből kibújva, az ellenőrzés határain kívül kénytelenek lakhatási alternatívákat keresni. Ez azt is jelenti, hogy a hatóságok nem tudják megvédeni a bérlők jogait, mivel azok nincsenek szabályzatban rögzítve, így olyan helyzet is kialakulhat, amelyben a föld- és lakástulajdonosok visszaélhetnek és sajnos vissza is élnek hatalmukkal. A pozitív példák és eredmények mellett nem mehetünk el szó nélkül, ezért meg kell említenünk, hogy az elmúlt években számos új kezdeményezést hoztak létre külön-

böző szervezetek annak érdekében, hogy támogatást nyújtsanak városi nincstelekeknek. Sok afrikai országban alakultak olyan szövetségek, melyeket városi szegények vagy hajléktalanok alkotnak, együttműködésben a helyi civil szervezetekkel és a helyi önkormányzatokkal azt a közös célt megfogalmazva, hogy együtt fejlesszék a helyi infrastruktúrát. Többek között ilyen rendszer működik Dél-Afrikában, Namíbiában, Malawiban, Zimbabwében, Tanzániába és Ghánában. Mindemellett a földhasználati jog kérdésének rendezése is elengedhetetlenül fontos, egyrészt az általános biztonság szempontjából, másrészt a sikeres közösség kialakítása érdekében.

Lagos és Nairobi példája

A következőkben két sokmillió nagyváros problematikus helyzetéről teszünk említést. Az egyik Lagos, a szubszaharai Afrika legnagyobb és legnépesebb¹⁰, emellett a Föld hetedik leggyorsabban fejlődő városa¹¹, melyben katasztrofálisak az infrastrukturális állapotok, s ez rányomja bélyegét a metropolisz mindennapjaira. A másik pedig Kenya fővárosa, Nairobi, pontosabban a település egyik szegények lakta külvárosa, Kibera, ahol mérhetetlen nyomor és nélkülözés uralkodik, egyben stagnál.

A nyugat-afrikai térség elsőszámú kikötővárosa és kereskedelmi-ipari központja az 1970-es évek második felének olajkonjunktúrája idején indult óriási fejlődésnek, melyhez jelentős kormányzati támogatást is kapott. Ezzel párhuzamosan megindult a város rohamos ütemű expanziója, méretét és népességszámát tekintve egyaránt. Az emberek ezrével özönlöttek vidékről Lagosba,

Kibera nyomornegyed egy részlete. Forrás: wikipedia.org

mely súlyos terheket rótt a város közlekedési hálózatára, a lakáshelyzetére, a víz- és elektromos ellátására, továbbá egyre nagyobb és nagyobb problémát kezdett okozni a hulladék elszállítása. A városban folyamatosan bővült a szakadék a gazdagok és szegények között. A helyzeten a város vezetői igyekeztek javítani, de az erőfeszítések – a kezdeti sikerek után – sorra kudarcot vallottak, a válság végérvényesen elmélyült. Ebben óriási szerepet játszottak a katonai szövetségi kormányok, ugyanis többek között a hivatali korrupciónak köszönhetően ellehetetlenítették az infrastruktúrális fejlesztéseket, erre reagálva, illetve felismerve a helyzetet a Világbank is megszüntette a támogatások további folyósítását. Valamint, és nem utolsósorban Abuja 1991-es fővárossá történt „kinevezése” is jelentősen befolyásolta a lagosi eseményeket. Bár a '90-es évek második felétől az állapotok némileg javultak, összességében azon-

ban aggasztó képet mutat az áram-, és vízellátás, illetve az úthálózat. (Gandy, 2006: 372)

A vízkérdés tekintetében megdöbbentő pazarlással találkozunk: például szivárgó csövekkel, engedély nélküli rákötésekkel, a karbantartás teljes hiányával. Ezek következtében az igencsak korlátozott készletekhez nehézkes a hozzáférés. Az állami szolgáltatás e téren (is) mutatkozó hiányosságait magánkereskedők pótolják. A gazdagabb rétegekhez tartályokban viszik a vizet, a kis jövedelműeknek pedig több literes edényekben árulják azt. A tehetősek számos esetben saját kutakat fúratnak, melyek vize igencsak szennyezett a város alacsony fekvése és a talajvízkészletek rossz minősége miatt. Sok helyütt az utcákon nejlonzacskókban kapható a tiszta víz¹², viszont a folyadék elfogyasztása után az emberek többsége a környezet épségének megőrzésével mit sem törődve (kukák és a szemétyűjtési kultúra hiányában)

elszórja a zacskókat, növelve ezzel az amúgy is halmokban álló szeméthegegyeket.¹³ Az ország föderális államszerkezeti voltát tekintve a kormányzati szintek több esetben összeütközésbe kerültek a lagosi helyzet megoldásával kapcsolatban, képtelenek voltak egyezsége jutni. Ugyan a 2000-es évek közepétől a Lagos Régió Fejlesztési Hatóságának és a szövetségi Munkaügyi Minisztériumnak köszönhetően történtek előrelépések, ennek ellenére a kikötőváros nem fogja tudni kezelni, illetve hosszútávon leküzdeni a tömegközlekedésben, hulladékkezelésben és egyéb infrastrukturális hiányosságokban tapasztalható gondjait. Reformok nélkül pedig semmi sem fog történni, minden marad a régióban, kivéve, hogy tovább növekszik majd a nélkülözők és a környezetszennyezés aránya, tehát a neves író, Erich Maria Remarque szavaival élve „*Nyugaton a helyzet változatlan*”.

„A legoptimistább becslések szerint legalább 1200 személy él egy hektáron, a vészjóslóbb nézetek akár a 2000-et meghaladó és túl is lépő számadatokat emlegetnek a közel 250 hektáros területen.”

Másik példánk a Kenya fővárosához tartozó Kibera nevű városrész, mely egész Afrika legnagyobb szlömkerülete.¹⁴ A több mint 3 millió lakost számláló Nairobiban több illegális nyomornegyed is található, de ezek közül Kibera a legnépesebb. Bár a 2009-es népszámlálási adatok szerint alig több mint 170 ezer ember él a tér-

ségben, ennek ellenére évek óta különféle becslések láttak napvilágot. Az elismert városi szlömkutató, Mike Davis például korábban 800 ezerre becsülte az itt lakók számát, mely valóban túlzónak tűnhet a 3 milliót meghaladó lakossághoz képest, de Davis számításait erősítette többek között az ENSZ-HABITAT jelentése, mely szerint legalább 350 ezer, sőt akár egymillió fő is élhet a környéken. (UN-HABITAT – Anna Kajumulo Tibaijuka: *Africa On The Move*, 2007; Davis, 2006: 94)¹⁵

A „házacsák” mindegyike hullámlemez és palatető, ajtó nemigen található egyiken sem. A hajlékokat a legjobb esetben sem nevezhetnénk háznak, európai szemmel inkább viskónak lehetne titulálni őket, melyek bádorból, helyenként fából, valamint sárral összetapasztott vesszőfonatból épültek. A kunyhók között szűk utcáresek található közlekedésre, és szinte mindenhol keveredik az emberi ürülék büze a különféle sülték illatával. A korábban már említett „repülő vécék” Kiberára a legjellemzőbbek, az emberek a sikátorokba, az utcafrontra vagy éppenséggel a szomszéd kuckójának tetejére hajítják kis csomagjukat.

A legoptimistább becslések szerint legalább 1200 személy él egy hektáron, a vészjóslóbb nézetek akár a 2000-et meghaladó és túl is lépő számadatokat emlegetnek a közel 250 hektáros területen.¹⁶ Mondani sem kell, hogy az áramszolgáltatás és a vízellátás szinte teljes mértékben hiányzik. Emellett az embereknek se magánszférája, se élettere, ugyanis a szlöm lakók 80%-a öt emberrel osztozik egy alig 10 négyzetméteres kis lyukon, fürdőszoba pedig a lakosság felé-

nek áll csak rendelkezésére, illetve egy illemhelyiségen több mint 75-en osztoznak. A legtöbben még ezen kis viskókat is csak bérlik, ráadásul illegálisan, de a más kerületekben található „komfortosabb” egyszobás lakások bérleti díját egyszerűen képtelenek megfizetni a Kiberában élők, így sajnálatos módon csak ez marad nekik.¹⁷ A szlömökben egyre gyakoribbak a közös vécével és mosóhelyiséggel ellátott emeletes bérlakások, természetesen a legtöbb ilyen típusú épület nem felel meg az aktuális építési szabályzatoknak.

A kormányzat erőfeszítéseket tesz, hogy a bolygónk egyik legnagyobb nyomortelepének kérdésében némi javulást érjen el, legalább az olyan alapvető szolgáltatások terén, mint az egészségügy, az általános iskolai oktatás és a megfelelő vízellátás. A probléma kezelésére a kenyai kormány és az ENSZ-HABITAT létrehozta a Szlömfejlesztő Programot, de a kezdeményezés csak félig-meddig működik, ugyanis nincsen egyetértés a felek között. A Nairobi nyomornegyedek, köztük a Kibera gondjainak orvoslásához erőteljesebb és jóval nagyobb összefogást generáló beavatkozásra lenne szükség. A kormánynak többek között szabályoznia kellene a lakásbérleti piacot és a tulajdonjogot, valamint 2009 szeptemberéhez hasonlóan – amikor a 300 újonnan épült bérlakásba beköltözhetett az első 1500 szlöm lakó – még több megfizethető bérleti díjú emeletes házat kellene építenie. Egyébként a jelenlegi tervek szerint 2-5 év alatt biztosítanának jobb életfeltételeket a nélkülözőknek és tisztítanak meg teljesen Kiberát.¹⁸ Emellett sok politikus úgy gondolja, hogy a falvak népszerűsítése

következtében a városba áramlás folyamata jelentősen visszaszorulna, azonban nagy valószínűséggel tévednek, ugyanis az urbanizáció megállíthatatlan. Az újonnan érkezettek szerint Kibera és a hozzá hasonló szlömök általában a kezdő lépések egy új városlakójánál, legalábbis ők így gondolják, de a legtöbbszörnek sajnos idővel rá kell döbbennie, hogy ezek csak szép remények, és végleg a viskókban rekednek. Csupán a kormányzati politika változásában és a nemzetközi szervezetek mentőakcióiban bízhatnak.

Záró gondolatok

Bár erről sok döntéshozó elfeledkezik, de a települések problémáinak megoldása szintén beletartozik a fenntartható fejlődés témakörébe, mely azt az elvet mutatja, hogy miként elégítsük ki a ma élők igényeit anélkül, hogy a jövő generációk számára tönkretennénk bolygónkat, amihez feltétlenül szükségesnek tartjuk a városokban uralkodó környezeti igazságtalanságok felszámolása is. Tehát a fenntartható jövő nem csupán az olyan gondok felismerésétől és kezelésétől függ, mint a klímaváltozás vagy a biodiverzitás összeomlása, hanem egy olyan társadalom létrehozásától is, ahol nincsenek kirekesztett rétegek. Ez konkrétan azt jelenti, hogy nem létezik globális fenntarthatóság városi környezeti fenntarthatóság nélkül, azaz csökkenteni kell a városi nyomornegyedek számát, megoldást kell találni a szegényrétegek felszámolására, biztosítani kell a csatornázást és az ivóvízellátást, gondoskodni kell a hulladék elszállításáról, ehhez azonban a néhány pozitív példán keresztül a politika szintjére

Eldoret, Kenya. Fotó: Kalmár Lajos

kell emelni a problémákat és ösztönzőleg kell hatni a döntéshozókra. Egyszóval *tervezett tudatformálásra* van szükség. Így talán megvalósulhat a társadalmi igazságosság, a politikai részvétel, az élénk gazdasági élet és az ökológiai előrelátás. Mindezek nélkül viszont a 21. századi, fenntartható afrikai város képe csak örök álom marad.

Pontosabban ez is relatív. Amennyiben a társadalmi változások és a nélkülözők helyzetét emberi jogi, erkölcsi vagy morális oldalról vizsgáljuk, akkor természetesen, kérdés nélkül vágjuk rá a választ, hogy fenntarthatatlan az afrikai városok és metropoliszok jelenlegi állapota. Ezzel szemben bolygónk nyersanyagforrásainak – beleértve a vizet is –, energiatartalékainak és ökológiai rendszerének aspektusából szemlélve a problémákat más következtetéseket is levonhatunk. Szomorú kimondani, de

globális tekintetben nézve még mindig az afrikai városok és ezzel együtt a fekete kontinens a legfenntarthatóbb. Hiszen – nagymértékben sarkítva a kérdéskört (!) – a földrész állampolgárainak jelentős hányada nem használ vezetékes vizet, nem jut elektromos áramhoz és távfűtéshez, nincsen saját autója, nincsenek drága, sok energiát fogyasztó műszaki cikkei, „csupán” hulladékot termel és fákat vág ki (de csakis saját megélhetéséhez szükséges mértékben). Ezáltal a kontinens biológiai kapacitását nézve az egyedüli a földrészek – az Antarktisz nem ide számolva – közül, amelyik nem használja ki a rendelkezésére álló potenciált, azaz a „lányomot”.

Jegyzetek

- 1 Egyes térségek városi növekedése továbbra is jelentős marad, hiszen például Afrika és Ázsia esetében a városi lakosság aránya 2007-ben csak 40% körüli volt.
- 2 <http://www.magyardiplo.hu/archivum/2010-aprilis/189-a-vilag-teljes-elvarosiasodasa>, letöltve: 2010. 10. 18.
- 3 <http://esa.un.org/unpd/wup/index.htm>, letöltve: 2010. 10. 23.
- 4 A több mint tízmilliós városi agglomerációk száma.
- 5 Agglomerációval együtt nézve a 468-at.
- 6 <http://esa.un.org/unpd/wup/index.htm>, letöltve: 2010. 10. 23.
- 7 <http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/aeo-1/204.htm>, letöltve: 2010. 10. 27.
- 8 http://www.cfr.org/publication/14327/urbanization_in_subsaharan_africa.html, letöltve: 2010. 11. 02.
- 9 Ezt a megoldást Nairobi legnagyobb szlömös kerületében, Kiberában is előszeretettel alkalmazzák.
- 10 A kontinensen jelenleg csak Kairó előzi meg az agglomerációt is beleszámolva, azonban az előrejelzések szerint néhány éven belül Lagos lesz a legnépesebb afrikai település (és belátható időn belül az is marad).

- 11 http://www.citymayors.com/statistics/urban_growth1.html, letöltve: 2010. 11. 04.
- 12 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4233606.stm>, letöltve: 2010. 11. 04.
- 13 E jelenség a teljes szubszaharai térségben tetten érhető, mindenhol súlyos terhet róva a környezetre. Szerencsére – bár maga a folyamat nagyon lassan hozhat eredményeket – egyre több oktatási program fókuszál a hulladékgyűjtési kultúra meghonosítására.
- 14 Megjegyzendő, hogy a többi nagykiterjedésű afrikai nyomornegyed közül az egyik legnagyobb szintén Kenyában, Eldoret városában, a Langas negyedben található.
- 15 Csak érdekességképpen: Nairobi lakossága 1963-ban 350 ezer fő körül mozgott.
- 16 <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=62409>, letöltve: 2010. 11. 06.
- 17 <http://www.kibera.org.uk/Facts.html>, letöltve: 2010. 11. 06.
- 18 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8258417.stm>, letöltve: 2010. 11. 06.

Felhasznált irodalom

- Davis, Mike (2006): *Planet of Slums*. New York, Verso-New Left Books
- Gandy, Matthew (2006): Planning, Anti-planning and the Infrastructure Crisis Facing Metropolitan Lagos. *Urban Studies*. Vol. 43., No. 2. February, pp. 371–396.
- Halle, Mark (2007): A kereskedelem irányításának új szempontjai. In: *A világ helyzete 2008 – Fenntartható gazdaság*. Budapest, Föld Napja Alapítvány, pp. 261–278.
- László Ervin (2009): *Új világgép – A tudatos változás kézikönyve*. Budapest, Nyitott Könyvműhely
- Lee, Kai N. (2006): Urbanizálódó világ. In: *A világ helyzete 2007 – Városaink jövője*. Budapest, Föld Napja Alapítvány, pp. 21–44.
- Perlman, Janice E. – Sheehan, Molly O’Meara (2006): Küzdelem a városi szegénység és a környezeti igazságtalanság ellen. In: *A világ helyzete 2007 – Városaink jövője*. Budapest, Föld Napja Alapítvány, pp. 227–250.
- Rakonczai János (2008): *Globális környezeti kihívásaink*. Szeged, Universitas Szeged Kiadó

- Renner, Michael (2010): A biztonság fogalmának kiterjesztése. In: *A világ helyzete 2010 – A kultúra átalakítása – Fogysztástól a fenntarthatóságig*. Budapest, Föld Napja Alapítvány, pp. 169–176.
- Satterthwaite, David – McGranahan, Gordon (2006): Ivóvízellátás és csatornázás. In: *A világ helyzete 2007 – Városaink jövője*. Budapest, Föld Napja Alapítvány, pp. 49–73.
- Toulmin, Camilla (2010): *Climate Change in Africa*. London-New York, Zed Books
- UNDP (2006): *Human Development Report. Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis*. New York, Palgrave Macmillan
- UNDP (2009): *Human Development Report. Overcoming barriers: Human mobility and development*. New York, Palgrave Macmillan
- UNFPA (2007): *Report – State of World Population. Unleashing the Potential of Urban Growth*, online: www.unfpa.org/swp/2007/english/introduction.html
- UNFPA (2009): *Report – State of World Population. Facing a Changing World: women, population and climate*
- UN-HABITAT (2007): Twentyfirst Session of the Governing Council, 16 - 20 April 2007, Nairobi, Kenya, Africa on the move an urban crisis in the making
- UN-HABITAT (2010): *Report – Urban World*, Vol. 2., Issue 3., June 2010

Internetes források

- http://www.cfr.org/publication/14327/urbanization_in_subsaaran_africa.html
- http://www.citymayors.com/statistics/urban_growth1.html
- <http://csafrica.ning.com/>
- <http://esa.un.org/unpd/wup/index.htm>
- <http://www.kibera.org.uk/Facts.html>
- <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=62409>
- <http://www.magyardiplo.hu/archivum/2010-aprilis/189-a-vilag-teljes-elvarosiasodasa>
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4233606.stm>
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8258417.stm>
- <http://www.unhabitat.org/categories.asp?catid=254>

A TÁVKÖZLÉSI ELLÁTOTSÁG TERÜLETI JELLEMZŐI AFRIKÁBAN A „MOBILROBBANÁS” ELŐTT

Erdősi Ferenc DSc
emeritus tudományos tanácsadó
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete, Pécs
erdosi@rkk.hu

Bevezetés

Előző cikkünkben (Erdősi 2012) bemutattuk azoknak az interkontinentális (vezetékes és vezeték nélküli) távközlési infrastruktúráknak a fejlődését, melyek az utóbbi időkben már gyorsuló ütemben javítják Afrikának a globális infokommunikációba való bekapcsolódását. Az e téren elismerésre méltó eredményektől azonban műszakilag csak részben függ a helyi és országokon belüli távközlési ellátottság alakulása. A századunkban bekövetkezett „mobilrobbanás” (a cellás digitális rádiótelefon viharos gyorsaságú elterjedése és áldásos következményei az afrikaiak napi életére) a legközelebbi cikkünk témája lesz.

Századunk elejéig a vezetékes rendszerek és módok voltak a meghatározók, melyeknek infrastruktúrája azon-

ban technikailag rendkívül elmaradott, hálózata ritka volt, és az általuk nyújtott szolgáltatások pedig a lakosság csupán elenyésző része számára bizonyultak elérhetőnek. Jelen írásunk az egyes távközlési szolgáltatások 2005 előtti fejlődésének drasztikus területi különbségei jellegzetességeire és az azokat befolyásoló tényezőkre összpontosít.

1. Az afrikai vezetékes távközlés kora

1.1. A vezetékes távközlés korának lehatárolása és a fővonal-ellátottság alakulásának területi jellegzetességei 1985–1995-ben

A túlnyomóan az 1950/60-as években függetlenné vált afrikai országok olyan vezetékes telefonhálózatot örököltek, mely azon felül, hogy műszaki színvonal

tekintetében is több évtizeddel elmaradt az egykori gyarmattartók anyaország-beli szintjéhez képest (általános volt a kézi kapcsolás), elérhetősége is rendszerint csupán a fővárosok egyes kerületeire és néhány nagyobb vidéki nagyvárosra korlátozódott. A penetráció értékei az 1950-es években Észak-Afrika országaiban és Dél-Afrikában 0,5–1,2 (előfizető/100 lakos), Fekete-Afrikában és Dél-Afrikában 0,05–0,40 között váltakoztak (ITU Yearbook of Statistics 1956–1959. évi kötetek).

A vezetékes távközlés korának lehatárolásához többféle időhatár (cezúra) jöhet számításba az alapvetően új technológia, a cellás mobil telefóniához való viszony alapján:

- az első (analóg rendszerű), még embrionális állapotban levő mobilhálózatok megjelenése, azaz az 1980/1990-es évek fordulója,
- az az év, amikor a mobil-előfizetők száma utolérte a fixtelefon-előfizetőkét; ez Afrika egészét tekintve 2000/2001-ben következett be (Erdősi 2010).

Az előbbiekkal szemben a vezetékes telefon korszak végének mégis az 1995. évet tekintjük, amikor még ugyan az országoknak csupán a kétötödében kezdte meg működését a mobilszolgáltatás,

- de ekkortájt kezdődött meg a digitális technológia kibontakozása,
- már számos országban javában folyt a mobilhálózatok kiépítése, vagy legalábbis előkészítése, a beruházásokról való tárgyalások előrehaladott stádiumban voltak, és végső fokon

- Afrika 1995-től már a jövőt jelentő mobiltelefonია lázában égett és vitathatatlanná vált, hogy csak idő kérdése a mobil fölénybe jutása, már csak gazdasági megfontolásokból is, mivel a lakosság és a közületek tömeges igényének kielégítése, a rendkívüli elmaradottságból való kitörés a mobil technológiával jóval költségkímélőbbnek ígérkezett, mint a vezetékes hálózatok kiépítésével (Erdősi 2005a).

1985 és 1995 között Afrika vezetékes fővonalainak száma 117%-kal lett több, viszont a fajlagos ellátottság ennél lassabban javult a fővonalaknál még dinamikusabb népesség szaporodás következtében.

Az egyes országok fővonalállományának és penetrációjának változását nem csupán a gazdasági fejlettségük és a (főként a kivihető nyersanyagok mennyiségétől és értékétől függő) tökevonzó képességük, hanem a nemzeti távközlés-politika és igen sok esetben a belső viszályok következtében történt infrastruktúra-pusztulás, rongálódás, illetve az ezzel előidézett befektetői kockázat mértéke is befolyásolta. Az utóbbi körülmény a legkifejezettebben Angolában és Bissau Guineában nyilvánkozott meg az állománycsökkenésben a hosszan elhúzódó fegyveres harcok következményeként, míg Ruandában a genocídium (Tarrósy 2012) következtében stagnált az állomány (1. táblázat).

Ország	Fővonalak száma, 1000		Növekedés %	Fővonál-penetráció (fővonál/100 lakos)		Növekedés %	GDP/fő (USD) 1990-ben
	1985	1995		1985	1995		
Algéria	537	1 176	119	2,44	4,19	72	3 800
Angola	62	53	-15	0,73	0,49	-33	2 148
Benin	11	28	155	0,26	0,52	100	736
Botswana	11	60	445	1,05	4,10	290	5 309
Burkina Faso	9	30	233	0,11	0,30	173	569
Burundi	6	17	183	0,12	0,29	142	356
Kamerun	32	66	106	0,24	0,49	104	1 627
Zöldfoki szigetek	5	22	340	1,20	5,57	364	1 097
Közép-afrikai Köztársaság	3	7	133	0,11	0,23	109	605
Csád	2	5	150	0,03	0,08	167	726
Comoro	2	4	100	0,48	0,72	50	849
Kongói Köztársaság	14	21	50	0,68	0,81	19	2 657
Kongói Demokratikus K.	29	36	24	0,07	0,08	14	403
Dzsibuti	4	8	100	0,80	1,31	64	1 340
Egyiptom	893	2 716	204	1,86	4,67	151	2 561
Egyenlítői-Guinea	12	25	108	0,38	0,63	66	4 453
Etiópia	101	142	41	0,23	0,25	9	395
Gabon	15	32	113	1,67	2,98	78	10 833
Gambia	4	19	375	0,53	1,75	230	1 159
Ghána	38	63	66	0,26	0,37	42	952
Guinea	10	11	10	0,13	0,16	23	645
Bissau-Guinea	5	7	40	0,51	0,69	35	915
Elefántcsontpart	83	116	40	0,78	0,86	10	1 345
Kenya	117	256	110	0,56	1,00	79	1 066
Lesotho	7	18	157	0,50	0,88	76	601
Libéria	2	5	150	0,09	0,20	122	377
Líbia	201	318	58	4,92	5,88	20	9 496
Madagaszkár	22	37	68	0,20	0,29	45	705
Malawi	19	34	79	0,24	0,37	54	392
Mali	7	17	143	0,09	0,19	111	537
Mauritánia	4	9	125	0,25	0,41	64	1 138
Mauritius	40	148	270	4,11	13,21	221	4 302
Marokkó	240	1 128	370	1,10	4,24	285	2 035
Mozambik	38	60	58	0,28	0,40	43	258
Namíbia	39	78	100	3,27	5,02	53	3 073
Niger	8	14	75	0,11	0,15	36	502
Nigéria	104	405	289	0,12	0,39	225	1 005
Reunion	90	219	143	15,78	33,13	110	4 170
Ruanda	7	7	0	0,11	0,13	18	503
São Tomé és Príncipe	2	2,5	25	1,87	1,98	6	855
Szenegál	22	82	273	0,35	0,98	180	992
Seychelle	6	13	117	9,38	17,41	86	8 608
Sierra Leone	12	17	42	0,31	0,37	19	780
Szomália	8	15	88	0,10	0,17	70	660

1985-ben a fővonal-penetráció Fekete-Afrikában a szigetországok kivételével nem érte el még az 1,0 értéket sem. Viszonylag jobban ellátott összefüggő övezetet Észak-Afrika, valamint Dél-Afrika (a Dél-afrikai Köztársaság és a környező gazdasági/politikai befolyási övezete) alkotott (1. ábra). A penetráció 1985–1995. évi növekedésében élenjáró országok között egyaránt szerepeltek szélsőségesen elmaradottak (Eritrea, Burkina Faso stb.) és afrikai viszonylatban viszonylag gyorsan fejlődők (Marokkó, Nigéria, Botswana). A penetráció változásának százalékos értékei a népességnövekedés dinamikájától függő mértékben kisebbek az állomány változásához képest (1. táblázat és 1. ábra). Az igen gyors népességszaporodás hatása különösen Beninben, Comorón, a két Kongóban, Etiópiában, Elefántcsontparton, Lesothóban, Líbiában, Tanzániában, Ugandában és Zimbabwében érvényesült. Ezekben az országokban a penetráció növekedési üteme még a felét sem érte el az állomány-növekedés mértékének. Ruan-dában és Szudánban viszont a tömeges népiirtások olyan speciális helyzetet idéztek elő, hogy a penetráció gyorsabban növekedett, mint az állomány.

Abban az időszakban, amikor a telefóniában még uralkodó szerepet töltött be a fix telefon és mellette a mobiltelefon csupán szerény kiegészítőnek minősült (45 országra kiterjedt 1992–1996. évi vizsgálatok alapján), az afrikai országok és az Egyesült Államok közötti interkontinentális hívások elemzése a következő következtetésekkel zárult:

- az afrikai országokból az USA-ba indított hívások kereslete

árrugalmasnak bizonyult, mivel ezek a hívások *kiegészítői* voltak az USA-ból Afrikába irányuló hívásoknak, míg (fordított irányban)

- az USA-ból Afrika felé indítottak árrugalmatlanok voltak, mivel ezek az Afrikából az USA-ba tartó hívások *helyettesítőinek* szerepét töltötték be.

Továbbá

- a két kontinens közötti telefonhívások kereslete azon felül, hogy erősen dinamikus volt,
- e viszonylatokban a kereslet pozitívan reagált a jövedelemre és a kereskedelemre.

Gyimah-Brempong, K. – Karikari, J. A. (2001) arra a következtetésre jutottak, hogy e viszonylatban a nemzetközi telefonhívások iránti kereslet hívásexternáliákat hozott létre és kockázatnélküliséggel járt.

1.2. Az internet előtti szövegátviteli eszközök elterjedése

A már kiépült távközlési vezetékhalozatot használó *analóg* rendszerű *szövegátviteli technológiák* jószerével *alig két évtizednyi intermezzót jelentettek Afrika távközlésében.*

a) A hagyományos távirót felváltó telex az 1980-as évektől kezdett elterjedni, mégpedig Európához képest néhány éves késéssel. A fáziskésés tetten érhető abban, hogy

- az 1980-as évek utolsó éveiben a szövegtáviró főként olyan országokban érte el elterjedtségének csúcspontját, melyek a fajlagos GDP-jük alapján Afrikában a fejlettek (illetve fej-

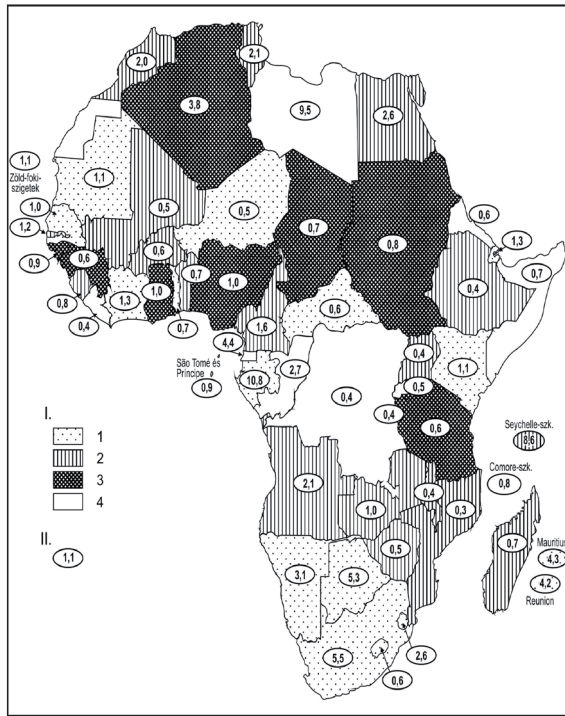
lettebbek) közé tartoztak (Botswana, Gabon, Dél-afrikai Köztársaság, Namíbia, Szváziföld, Lesotho), vagy az általános fejletlenségük ellenére nagy volumenű ásványi és egyéb nyersanyag kivitelükben, valamint a kiemelkedő jelentőségű idegenforgalomban tevékenykedő transznacionális és hazai nagyvállalatok részéről erős igény mutatkozott az új szöveges távközlési mód iránt (Mauritánia, Kenya, Niger, Mauritius), de ebbe a kategóriába tartozott Nyugat-Afrika tengeri és légiközlekedési gateway-je, Szenegál is. Mindezen kívül akadt néhány kifejezetten elmaradott, semmiben sem átlag feletti ország is, ahol 1990 előtt működött a legtöbb készülék (pl., Togo, Közép-afrikai Köztársaság, Dzsibuti – 2. táblázat).

- *Az 1990–1992. években a telexállomány kulminációja, melyek többnyire alacsony jövedelmű országban* (Benin, Burkina Faso, Kamerun, Etiópia, Gambia, Madagaszkár, Malawi, Mali, Sierra Leone, Uganda, Zambia, Zimbabwe stb.) következett be, azonban még a viszonylag fejlett észak-afrikai országokban (Egyiptom, Tunézia, Marokkó) és Angolában is ezekre az évekre esett a telekezés virágkora.
- Néhány országban (Algéria, Burundi, Csád, Ghána, Guinea, Bissau Guinea, Szudán, Tanzánia stb.) nem feltétlenül a gyenge gazdasági kondíció, hanem a kormányok szakpolitikai döntéseinek a *megkésettége* vezetett az állománybeli *kulmináció 1993–2001. évekre* történt eltolódásához (2. ábra).

b) A másik szöveg- és állókép továbbító távközlési rendszer, a telefax a telexhez képest valamivel később és a fejlett világhoz viszonyítva ugyancsak néhány éves eltolódással, többnyire az 1980-as évek második felében jelent meg az afrikai országokban. Terjedésére az 1990-es évek derekától helyenként némileg fékező hatással volt az internet. A fax készülék állomány kulminációja jó néhány országban már az 1990-es években bekövetkezett (Algéria, Benin, Burundi, Csád, Dzsibuti, Gabon, Ghána), de a legtöbben még a 21. sz. elejéig is növekedett az állomány, és a faximile szolgáltatások csúcsidőszaka a 2000–2002. év volt (Közép-afrikai Köztársaság, Egyiptom, Etiópia, Gambia, Guinea, Bissau-Guinea, Kenya, Malawi, Mauritánia, Mauritius, Mozambik, Niger, Seychelles, Dél-afrikai Köztársaság, Szudán, Szváziföld, Tanzánia, Togo, Tunézia, Uganda, Zambia, Zimbabwe – 2. ábra).

1.3. Az első analóg cellás mobilszolgáltatási rendszerek megjelenése

Gazdasági fejlettségi szintjükhöz képest az Európával meglehetősen szoros szimbiózisban levő észak-afrikai országokban rendkívül korán, az 1980-as évek második felében építették ki az első analóg mobilhálózatokat. Kísérleti szinten Tunéziában 1985-től, Marokkóban 1988-tól, Algériában 1989-től kezdődtek meg az NMT 450 rendszerű, Egyiptomban pedig 1987-től a MATS-rendszerű szolgáltatások. A rendszeres kereskedelmi szolgáltatásokat egy-két évvel később vehették igénybe az első fogyasztók. Ugyancsak még az 1990-es évek előtt jelentek meg ezek a kizárólag

2. ábra. A telexkészülékek időbeli terjedése

Jelmagyarázat:

I – a telexszolgáltatások megkezdésének éve:

1 – 1980-as évek vége,

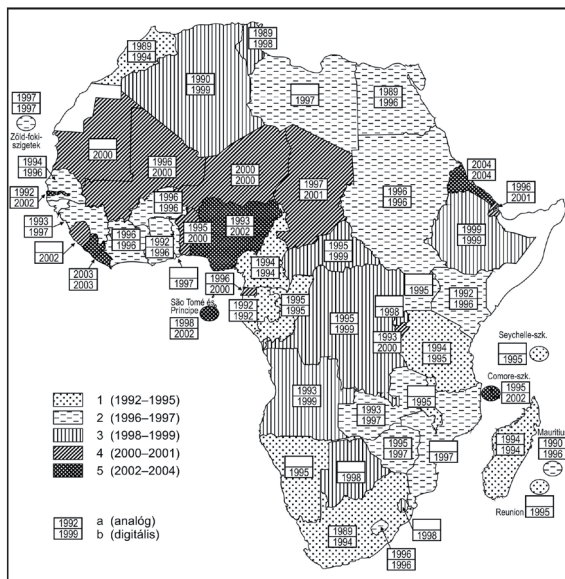
2 – 1990–1992,

3 – 1993–2001,

4 – nincs megbízható adat az országról.

II – az 1 főre jutó GDP (ezer USD).

Forrás: ITU Yearbook of Statistics korabeli kötetének adataiból szerkesztette a szerző.

3. ábra. A közhasználatú mobiltelefon-szolgáltatások kezdete (éve) az egyes országokban

Forrás: ITU Yearbook of Statistics 1990–2005. évi kötetei, valamint az egyes országok távközlési honlapjai adataiból szerkesztette a szerző.

belföldi hívásokra alkalmas rendszerek a Dél-afrikai Köztársaságban és Mauritiuson (ITU Yearbook of Statistics 1985–1989). Azonban a fejlett világhoz képest igen nagy különbség mutatkozott a szolgáltatások igénybevételének méreteiben, ugyanis még tíz év eltelte után is csak néhány ezret számolt előfizetőik táborára.

Az új távbeszélő-technológia egyes országokbeli korai megjelenési idejének alakulásában sok esetlegesség mutatkozott, aminek fő oka a kormányzat szubjektív viszonya a távközléshez és a szolgáltatást kínáló társasághoz (valamint nem utolsó sorban a döntéshozók személyes anyagi érdekelttségéhez) lehetett. Ezt a feltevést látszik alátámasztani, hogy Fekete-Afrikában az első (még nem közhasználatú) analóg rádiótelefon-rendszer a szélsőségesen elmaradott Zairében (a mai Kongói Demokratikus Köztársaságban) elsősorban katonai érdekektől vezérelve épült ki az 1980-as években (Ruiz 1997).

Az analóg rendszerek kizárólagossága 1994-ig tartott. 1994-től a cellás szolgáltatások technológiája már vegyes képet mutat, és a lassan uralkodóvá váló digitális rendszerek ellenére még jó néhány ország (és nem is mindig a legelcsétebbek közé tartozó) választotta az analóg rendszert (3. ábra).

2. A cellás mobiltelefon felzárkózása, majd túlsúlyba kerülése 1995 és 2005 között

2.1. A digitális mobilszolgáltatások bevezetésének területi különbségei

A magasabb minőségű szintet képviselő és nemzetközi hívásokat is lehe-

tővé tevő cellás digitális rendszerek 1992–1994-ben kezdtek mutatóban kiépülni, ám a legtöbb országban 1994 és 2000 között, néhányban pedig (első cellásrendszerként) ezt követően legkésőbb 2004-ig történt a bevezetésük (3. ábra). A mobil megjelenése az országok száma tekintetében Ázsiához és Latin-Amerikához képest átlagát tekintve néhány éves fáziseltolódást mutat, különösen a 2000 utáni időszakban (Erdősi 2005b). Jellemző, hogy 1994-ben még csupán a közép-afrikai „bezzeg országokban” (Gabonban és Kamerunban), valamint – főként a nemzetközi turisztika-fejlesztéssel kapcsolatos igények által generáltan – Marokkóban, Madagaszkáron és a Dél-afrikai Köztársaságban létezett digitális szolgáltatás (miközben olyan távoli elmaradott ázsiai országok is megkezdték a berendezkedést az új technológiára, mint a Fülöp-szigetek, Pakisztán, Indonézia és Vietnam).

A digitális mobilszolgáltatások bevezetésének sorrendje és az országok gazdasági fejlettsége között érdemi kapcsolat nem mutatható ki. Még a földrajzi helyzettel sincs igazán összefüggésben a folyamat, mivel pl. a szigetországok egy része már meglehetősen korán, más része viszont később jutott GSM és más – főként CDMA – digitális rendszerhez. A megjelenés késése, kitolódása századunk elejére, több esetben (Niger, Nigéria, Bissau-Guinea, Eritrea) az elhúzódó zavargások, esetenként fegyveres harcok okozta rendkívüli körülmények számlájára írható. A mobiltelefoniba korábban bekapcsolódott országok közül viszont néhányban még 1995/1996 után is rövid ideig

analóg szolgáltatások is működtek a digitális mellett (3. ábra).

A mobilszolgáltatások országokon belüli területi terjedése a cellás hálózat bővülése során többfázisú szukceszsiós folyamatban ment végbe, mely (a fejlett világrészekkel szemben) a legtöbb afrikai országban még ma is tart.

Az első stádiumban a fővárosokban kezdődött meg a szolgáltatás (mintegy pontszerű területi mintát megjelenítve). Ezt követte a vasúti fővonalak és néhány nemzetközi út mellett fekvő jelentősebb város felé történt fejlődés (csillag alakzatú sávós diffúziós mintát létrehozva). A harmadik stádiumban a nagyvárosokból a vonzásterületük belső ellátó övezeteire terjedt ki a hálózat (izolált foltos területi mintát képezve). A negyedik stádiumban a kisebb városokat és környéküket is elérte a szolgáltatás, mely korunkban már kiterjed a sűrűben lakott rurális térségek jó részére is. A fekete-afrikai országok többségét a terjedés harmadik fázisa jellemezte, de megkezdődött a negyedik stádiumba való átmenet. Legelőrehaladottnak bizonyult a lefedettségben a Dél-afrikai Köztársaság (Williams et al. 2011).

2.2. A cellás mobil felzárkózása, majd túlsúlyba kerülése a vezetékes (fix) telefóniával szemben

A mobilpenetráció az afrikai országokban az 1998 és 2005 közötti időszakban (átlagot tekintve 2000/2001 körül) érte el a vezetékes telefonét. A két technológia kiegyenlítésének időpontja nem hozható szoros összefüggésbe az adott ország meghatározó társadalmi-gazdasági jellemzőivel, miután

- jó néhány esetben (vezetékes) távközlésben legelmaradottabb országokban következett be már 2000-ben a kiegyenlítés – éppen a rászorultság okán. Ezek közé tartozik Bissau Guinea, Malawi, Madagaszkár, Kongói Demokratikus Köztársaság, Tanzánia, Zambia, Ruanda, Benin stb. (sőt Ugandában 1999-ben érte utol a mobil a vonalast – 2. táblázat), de
- arra is akad példa, hogy a fejlettebbek közé tartozó országokban érte utol viszonylag hamar a mobil penetráció a vezetékest: Gabonban már 1997-ben, Botswanában 1998-ban, a Dél-afrikai Köztársaságban 1999-ben, Marokkóban 1999-ben,
- ugyanakkor néhány magasabb átlagjövedelemmel rendelkező országban, ahol már meglehetősen tekintélyes vezetékes hálózat létezett és a politika csak vonakodva nyitott kaput a magán mobilszolgáltatóknak (Ghirmai-Kefela 2011), a mobilpenetráció meglehetősen későn (Algériában 2003-ban, Mauritiuson 2002-ben, Szudánban 2004-ben, Egyiptomban 2003-ban, Líbiában 2006-ban) került sor a kiegyenlítésre.
- A negyedik extrém csoportot azok az országok alkotják, amelyek a tömeges mélynyomor miatt nem lehettek vonzó piacok a nemzetközi mobilszolgáltató társaságok számára, saját erőből nem voltak képesek a mobilhálózat létrehozására, várniuk kellett a külföldi tőke megjelenésére (Eritrea 2005, Etiópia 2006).
- Az ötödik csoportba azok a kevés népességgel rendelkező kicsiny szí-

Ország	Kiegyenlítődség éve	GDP/lakos 2000	Vezetékes penetráció 2000-ben
Algéria	2003	4514	5,80
Angola	1999	2242	0,53
Benin	2000	1050	0,81
Botswana	1998	8836	8,27
Burkina Faso	2001	886	0,47
Burundi	2001	312	0,30
Kamerun	2000	1723	0,63
Zöldfoki szigetek	2005	2027	12,57
Közép-afrikai Köztársaság	2001	651	0,26
Csád	2001	886	0,14
Comoro	2005	973	0,98
Kongói Köztársaság	2001	2889	0,75
Kongói Demokratikus Köztársaság	2000	213	0,02
Elefántcsontpart	1999	1599	1,78
Dzsibuti	2002	1732	1,54
Egyenlítői Guinea	2000	4155	1,35
Eritrea	2005	755	0,84
Etiópia	2006	479	0,37
Gabon	1997	12099	3,18
Gambia	2001	1478	2,65
Ghana	2001	1419	1,08
Guinea	2000	866	0,32
Bissau Guinea	2000/1999	926	0,98
Kenya	2000	1216	0,95
Lesotho	2000	892	1,03
Libéria	2001	377	1,50
Madagaszkár	2000	763	0,36

Ország	Kiegyenlítődség éve	GDP/lakos 2000	Vezetékes penetráció 2000-ben
Malawi	2000	558	1,45
Mali	2001	702	0,38
Mauritánia	2000	1456	0,74
Mauritius	2002	8472	23,53
Mozambik	2000	475	0,50
Namíbia	2000	4062	6,19
Niger	2001	488	0,19
Nigéria	2001	1129	0,49
Reunion	2000	7940	40,06
Ruanda	2000	566	0,23
São Tomé és Príncipe	2005	1001	3,10
Szenegál	2000	1273	2,16
Seychelle	2000	14089	25,12
Sierra Leone	2001	363	0,39
Szomália	2001	610	0,26
Dél-Afrikai Köztársaság	1999	6640	11,36
Szudán	2004	1328	1,24
Szváziföld	2000	3568	3,16
Tanzánia	2000	732	0,53
Togo	2000	686	0,92
Uganda	1999	689	0,27
Zambia	2000	909	0,81
Zimbabwe	2000	520	2,19
Egyiptom	2003	3910	8,64
Libia	2006	9677	10,79
Marokkó	1999	2666	4,96
Tunézia	2001/2002	5910	9,99

2. táblázat. A vezetékes fővonal és a (cellás) mobil penetráció kiegyenlítődségének éve

Forrás: ITU Yearbook of Statistics 2001–2007. évi, valamint International Marketing Data and Statistics 2005 kötetei évenkénti adatainak összehasonlítása alapján összeállította a szerző.

getországok tartoznak, melyek a nemzetközi mobiltársaságok számára méretgazdasági megfontolásból túl kicsi piacnak ígérkeztek (Zöldfoki-szigetek 2005, Comoro 2005) annak ellenére, hogy általános gazdasági/kulturális viszonyaik alapján nem tartoztak a legelmárodottabbak közé.

A mobilrendszer előnyei a fogyasztók számára számos országban már az előző időszakban is oly nyilvánvalóvá váltak, hogy volt, ahol már megjelenésének évében megkezdődött a vezetékes telefon penetrációjának visszafejlődése. Legkorábban (1995-től) Kenyában, majd (2000-től) Gabonban, Bissau-Guineában, Libériában, Mozambikban, a Dél-afrikai Köztársaságban következett be a regresszió. Azonban a fejlett világgal ellentétben Afrika minden második (nagyon különböző gazdasági kondíciójú) országában képes volt a mobil mellett a vezetékes penetráció is legalább 3–5 évig tovább növekedni és ezzel hozzájárulni a teljes (fix + mobil) telefonellátottság (teledensity) erőteljesebb javulásához.

A 2000–2005. évi időszak átlagában a világrészek közül Afrika mobil-előfizetői állománya növekedett a leggyorsabban, szám szerint 54%-kal. A világ legnagyobb országi közül a fejlődés gyorsaságában csupán India előzte meg (91%-os növekedést produkálva), de Kína (38%-kal) már jóval elmaradt Afrika mögött, nem beszélve a jóval magasabb színtről induló Egyesült Államokról (14%). Afrika ezt az eredményt a világátlagtól messze elmaradó fogyasztói jövedelem és a mobil-inf-

rastruktúra drágaságának dichotómiája ellenére érte el. A Szahara alatti Afrikában (a Dél-afrikai Köztársaság kivételével) egy telefonkapcsolat létesítési költsége az egy főre jutó évi jövedelemnek átlagosan a 20%-át tette ki, ami két és félszer nagyobb a világátlag 8%-ánál és húszszorosa a fejlett ipari országok 1%-nyi átlagának (Keck–Zebaze 2006).

A mobil jelentősége növekedésének meghatározása az adott országban a legkifejezettebb mutató a mobilpenetrációnak a teledensityből való részaránya. E mutató időbeli alakulásának nyomon kíséréséhez bázisévnek (az időbeli tagolásnál hagyományosan figyelembe vett) 1995 nem tekinthető, mivel akkor még kevés országban működött közhasználatú („kereskedelmi”) cellás mobilszolgáltatás. Ezért az összehasonlításhoz a 2000. évből indulunk ki.

A 3. táblázat adataiból viszont megállapítható, hogy a 2000. évben

- a teledensity 0,08 (Kongói Demokratikus Köztársaság) és 79,56 (Reunion) között ezerszeres különbséggel szóródott;
- a mobil részaránya pedig (3 országtól eltekintve, ahol még nem létezett) 0,5% (Algéria) és 75,3% (Gabon) között, azaz 151-szeres különbséggel szóródott.

2005-ben

- az országok teledensity mutatói már kevésbé szélsőségesek. A legalacsonyabb 0,85 (továbbra is a Kongói Demokratikus Köztársaság) és 134,3 (Reunion) közötti különbség 158-szoros lett, de az átlagok közötti különbségek még jobban mérséklődtek; a teledensity azokban az orszá-

Ország	1995		2000		2005		2010		A 2010. és 1995. évi tp hányadosa*
	tp	%	tp	%	tp	%	tp	%	
Algéria	4,21	0,2	6,08	0,5	51,32	81,0	107,2	93,1	25,5
Angola	0,51	3,9	1,33	6,0	7,45	92,1	66,2	96,7	129,8
Benin	0,54	3,7	1,68	51,8	2,02	49,5	56,4	97,5	104,4
Botswana	4,10	4	20,44	59,5	54,11	86,2	107,5	93,2	26,2
Burkina Faso	0,30	–	0,69	31,9	5,07	85,4	25,1	95,6	83,7
Burundi	0,29	0,3	0,54	44,4	2,42	83,9	9,9	96,6	34,1
Kamerun	0,51	3,9	1,31	51,9	14,45	96,0	42,9	96,6	84,1
Zöldfoki szigetek	5,57	–	17,11	26,5	30,21	53,4	71,1	76,6	12,8
Közép-afrikai Köztársaság	0,25	–	0,40	35,0	1,79	85,5	4,3	91,9	17,2
Csád	0,08	–	0,21	33,3	2,30	93,5	28,0	95,7	360,0
Comoro-szigetek	0,72	–	0,98	–	4,13	48,7	18,5	85,0	25,7
Kongói Köztársaság	0,81	–	0,78	3,8	12,61	97,1	54,2	98,7	66,9
Kongói Demokratikus K. Elefántcsontpart	0,08	–	0,05	60,0	0,85	97,6	15,1	99,5	188,8
Elefántcsontpart	0,86	–	4,98	64,3	13,49	89,4	60,3	95,1	70,1
Dzsibuti	1,31	–	1,59	2,5	6,70	75,7	22,1	89,1	16,9
Egyenlítői Guinea	0,63	–	2,45	44,9	21,25	90,6	75,3	98,0	119,5
Eritrea	0,49	–	0,84	–	1,82	53,4	3,3	75,5	6,7
Etiópia	0,25	–	0,40	7,5	0,88	28,4	5,9	83,7	23,6
Gabon	3,35	11,0	12,88	75,3	49,78	94,3	100,3	98,3	29,9
Gambia	1,88	0,7	3,10	14,5	19,21	84,9	89,9	96,8	47,8
Ghána	0,41	9,8	1,74	37,9	9,45	84,4	67,3	98,4	164,2
Guinea	0,17	5,9	0,88	63,6	2,70	87,4	57,0	99,7	335,3
Bissau-Guinea	0,69	–	0,92	–	5,83	85,9	38,9	99,3	56,4
Kenya	1,01	1,0	1,37	30,7	14,28	94,3	53,7	98,4	53,2
Lesotho	0,89	0,8	2,03	48,8	16,32	82,6	54,4	97,1	61,1
Libéria	0,16	–	1,55	3,2	5,08	95,9	25,6	99,0	160,0
Madagaszkár	0,30	3,3	0,78	53,9	3,07	88,3	31,5	97,1	105,0
Malawi	0,37	–	0,82	57,3	4,13	80,6	19,0	93,9	51,4
Mali	0,19	–	0,48	20,8	8,32	92,1	28,6	97,7	150,5
Mauritánia	0,41	–	1,34	44,8	21,35	93,9	73,9	96,8	180,2
Mauritius	14,26	7	38,61	39,1	86,13	66,5	115,8	75,1	8,1
Mozambik	0,40	–	0,80	37,5	6,53	94,3	29,2	98,4	73,0
Namibia	5,24	4,2	10,8	42,7	30,73	79,3	67,1	89,8	12,8
Niger	0,15	–	0,23	17,4	1,82	89,6	18,2	97,6	121,3
Nigéria	0,40	2,5	0,52	5,8	15,67	93,8	50,1	98,2	125,3
Reunion	33,96	2,4	79,56	49,6	124,32	60,7	134,2	59,9	4,0
Ruanda	0,13	–	0,73	68,5	3,48	92,2	26,5	98,0	203,8
São Tomé és Príncipe	1,97	–	3,10	–	12,23	62,5	45,5	91,9	23,1
Szenegál	0,98	–	4,79	54,9	17,13	86,6	61,2	96,2	62,4
Seychelle-szigetek	17,48	4,0	57,12	56,0	96,37	73,0	138,2	81,8	7,9
Sierra Leone	0,37	–	0,49	20,4	2,76	82,6	23,4	97,4	63,2
Szomália	0,17	–	0,41	36,6	5,00	83,4	8,9	89,1	52,4
Dél-Afrikai Köztársaság	11,5	11,8	30,45	62,7	75,76	83,6	105,9	91,6	9,2
Szudán	0,28	–	1,31	5,3	8,46	64,8	38,0	97,6	135,7
Szváziföld	2,32	–	6,43	50,9	22,75	85,1	57,2	94,1	24,7
Tanzánia	0,33	3	1,08	54,6	5,55	93,0	45,5	98,9	137,9
Togo	0,52	–	2,00	52,0	12,44	90,3	39,5	93,1	76,0
Uganda	0,21	5	0,82	67,1	5,58	93,7	31,7	97,8	151,0
Zambia	0,88	2,3	1,77	54,2	7,14	88,2	33,7	98,0	38,3
Zimbabwe	1,42	–	4,53	51,7	8,63	68,0	30,2	89,4	21,3
Egyiptom	4,69	0,4	10,78	19,9	32,45	56,7	82,4	85,0	17,6
Líbia	5,88	–	10,97	16,4	17,71	23,4	97,2	82,3	16,5
Marokkó	4,35	2,5	13,12	62,2	43,63	90,2	92,5	88,1	21,3
Tunézia	5,86	0,7	11,24	11,1	69,06	81,9	111,2	88,8	19,0

3. táblázat. A teledensité (vezetékes + mobiltelefon-penetráció) (tp) és abból a mobil százalékos részaránya, valamint a tp növekedésének mértéke, 1995–2010

* a teljes telefonellátottság mértékének növekedése

Forrás: ITU Yearbook of Statistics vonatkozó évjáratának alapadataiból számította és összeállította a szerző.

gokban, ahol a mobil volt túlsúlyban, kevésbé függött a fajlagos GDP-től, mint azokban, ahol még a vezetékes előfizetők száma meghaladta a mobil-előfizetőkét.

- a mobil részaránya a teledensity-értékből pedig ekkor már csak 23,4% (Líbia) és 97,6% (Kongói Demokratikus Köztársaság) között, azaz 4,2-szeres extrém értékek között szóródott.

A mobilpenetráció a 2000–2005. évi időszakban a messze leggyorsabban (a 150-szerest is meghaladó) mértékben Algériában növekedett, míg a leggyengébb dinamikát (öt- és tízszeres közötti növekedést) Tunéziában, Gambiában, Nigerben és Líbiában mutatta fel.

A mobilpenetráció növekedési ütemének erős hullámzását egyes országokban a súlyos belpolitikai zavargások okozták. Így pl. Algériában a fegyveres összecsapásokhoz vezető belpolitikai nyugtalanság és az arra diktatórikusan reagáló kormányzat politikája (Vörös 2011) korábban nem kedvezett a távközlés fejlődésének. A viszonylagos politikai konszolidáció beköszöntével 2005 után felgyorsult a mobilhálózatok kiépítése.

2.3. A mobiltelefon viszonya a vezetékeshez a terjedés tekintetében (A mobiltelefon kiegészítőből helyettesítő szerephez jutása)

Megjelenésükkor – majd még egy ideig – a mobilrendszerekre mindenütt úgy tekintettek, mint csupán a fixtelefon nagyon költséges, ennek következtében szűk körben használatos kiegészítőjére. A mobilszolgáltatások magas ára rész-

ben a bevezetési időszakbeli szűk piacból származó kevés bevétel és a társaságok nagy kezdeti (főként infrastruktúrális) ráfordításainak kedvezőtlen egyenlegéből, részben a piaci verseny hiányából adódott (Erdösi 2005a). Akkoriban általános érvényűnek tűnt egy olyanfajta kettősség, hogy

- számos fejlett és közepesen fejlett (európai, észak-amerikai) országban a mobilszolgáltatások csupán kiegészítői a vezetékes távbeszélőnek, viszont a mobiltelefonok használatának szélesebb körűvé válása a vezetékes telefónia növekedését is maga után vonja. (A mobil és vezetékes kölcsönviszonya tehát pozitív előjelű.) Ezzel szemben
- a fejletlen országokban, így Afrikában is, ahol vagy nem volt meg, vagy nagyon ritkán volt adva a vezetékes távbeszélőhöz való hozzáférés, a mobilok a vezetékes helyettesítőinek szerepét látják el. (A mobilok és vezetékesek közötti kölcsönviszony negatív.)

Afrika országainak ez irányú korábbi vizsgálati eredményeiből (Hamilton 2003, Wallsten 2002 stb.) nem adható egyértelmű, az előbbieken vázolt polarizált állapotot megerősítő válasz, mert a valóságban a helyzet jóval komplikáltabb az egyes országok egyedi vizsgálatának tükrében. Feltételezhető, hogy a helyettesítő funkció modellje elvileg csak ott lehet kizárólagosan érvényesülő, ahol korábban a (közhasználatú) távbeszélő-szolgáltatások semmilyen formában nem léteztek. Mivel ilyen országok, vagy nagyobb lakott régiók még Afrika legelmaradottabb részein

sem igen voltak, a legtöbb esetben (azaz a vezetékeskel igen gyengén ellátott régiókban) arról van szó, hogy a mobiltelefon nagyobb részt ugyan helyettesítő eszköz, de emellett nem elhanyagolható kiegészítő szerepet is játszott.

A terjedés gyorsaságának mértékét a szolgáltatás kezdetére jellemző induló helyzet nem befolyásolta egyértelműen:

- Kétségtelen, hogy számos ország példája azt sejteti, hogy a viszonylag elkésettek (amelyekben csak az 1990-es évek derekától jelent meg a mobil) mintegy az elmaradásukat behozandó, igen gyors növekedést produkáltak. (Pl. Marokkó, ahol csak 1995-től épült ki a cellás hálózat, de ennek ellenére a 21. század elején már megelőzte a penetrációban a vezetékest.)
- Más országok viszont – ahol már az 1980/90-es évek fordulóján kezdett kiépülni a cellás hálózat – kezdettől dinamikus növekedést mutattak fel a mobilszolgáltatások elterjedésében.

A legtöbb afrikai országban még a 21. század elején is párhuzamos, de eltérő gyorsaságú fejlődés ment végbe a telefónia két technológiájában: a továbbra is némileg gyarapodó vezetékes hálózathoz már jóval gyorsabban terjeszkedett a mobilhálózat. Akkor az előfizetők nem szükségszerűen a vezetékes helyett használták a mobiljukat, hanem mindkettőt, nagyjából a fejlett világbeli használati mintákat követve. Abból a tényből, hogy a mobiltelefonokról indított hívások legtöbbször vezetékes hálózatba futottak be, az is következett, hogy a vezetékes hálózat nagyobb térnyerése növelte a mobilszolgáltatás

értékét és lehetőségét. Bár a többszöri tarifacsökkentés ellenére a mobilszolgáltatások árai még mindig magasabbak voltak a vezetékesnél, a mobiltelefonia Afrikában már a 21. század elején általában igen gyors növekedést mutatott fel, és sokat javított e földrész korábban rendkívül rossz távközlési pozícióján. E sikert több összetevőre vezethetjük vissza:

- A fix–mobil arányokat befolyásolta a nemzeti távközlés-politikáknak a *részleges vagy teljes privatizációról* megtett döntése. A legtöbb esetben az állam ugyan továbbra is tulajdonában tartotta a vezetékes telefóniát, azonban a mobilszolgáltatásokat többnyire teljesen vagy részlegesen átengedte (kevés kivételtől eltekintve külföldi) magán tőkebefektetőknek. A piaci verseny (*4. táblázat*) attól függő intenzitású és viszonylatú lett, hogy hány társaság jelenhetett meg a mobilszolgáltatásokban, hogy az állam egyes esetekben ragaszkodott-e és milyen mértékben a mobilszolgáltatások saját kezben hagyásához, illetve milyen mértékben vonult ki hagyományos tulajdoni tereumából, a vezetékes telefóniából. Sok országban a mobil távközlésnek legalább két-három szereplője lett, és közülük rendszerint egy-kettő magántársaság volt. A multilaterális piaci szerkezet elősegítette a versenyt. Ott, ahol az állam továbbra is a saját tulajdonú vezetékes társaságot preferálta és a mobiltelefoniai inkább csak a látszat kedvéért hozott létre egy (állami) társaságot, a versenybarát környezet hiánya a mobiltelefonia

Ország	Vezetékes telefon			Mobil (digi-tális)	Inter-net	A szabályo-zási hatóság létrehozá-sának éve	Függet-len-e a szabályozási hatóság?	A (felügyelő) bizottság általi döntések (ha igen, a tagok száma)
	helyi	távolsági	nemzet-közi					
Angola	T	T	T	R	T	1999	nem	igen (5)
Benin	M	M	M	T	•	2002	igen	igen (5)
Botswana	M	T	M	T	T	1996	igen	igen (5)
Burkina Faso	M	M	M	T	T	1998	igen	nem
Burundi	T	T	T	T	T	1997	nem	nem
Kamerun	M	M	M	T	T	1998	igen	nem
Zöldfoki-szig.	M	M	M	T	T	2004	igen	igen (3)
Közép-afrikai K.	M	M	M	T	•	•	•	•
Csád	M	T	M	•	T	1998	nem	nem
Kongói Köztárs.	T	T	R	T	T	•	•	•
Kongói Dem. K.	T	T	T	T	•	2002	igen	igen (7)
Elefántcsontpart	R	R	R	R	T	1995	igen	igen (10)
Eritrea	M	M	M	T	T	1998	nem	nem
Etiópia	M	M	M	M	M	1996	igen	nem
Gabon	M	T	T	T	T	2001	igen	igen (6)
Gambia	M	M	M	R	T	2004	igen	igen (6)
Ghána	R	R	R	R	T	1997	igen	igen (7)
Guinea	R	R	R	R	T	1992	nem	nem
Bissau-Guinea	M	M	M	R	T	1999	igen	igen (3)
Kenya	R	R	R	R	T	1999	igen	igen (11)
Lesotho	R	R	R	T	T	2000	igen	nem
Libéria	R	R	T	T	•	•	•	•
Madagaszkár	M	M	T	T	T	1997	igen	nem
Malawi	M	M	R	R	R	1998	nem	igen (8)
Mali	R	R	R	R	T	1999	igen	igen (3)
Mauritius	T		T	T	T	2002	igen	igen (7)
Mozambik	M	M	M	T	T	1992	igen	igen (5)
Namibia	M	M	M	M	T	1992	igen	nem
Niger	M	M	M	T	M	•	•	•
Nigéria	T	R	R	R	T	1992	igen	igen (9)
Ruanda	T	T	•	T	T	2001	igen	igen (7)
S. Tomé és Prin.	M	•	M	•	•	•	•	•
Szenegál	T	T	T	T	T	•	igen	nem
Seychelle-szig.	R	R	R	R	R	•	•	•
Sierra Leone	M	M	R	T	R	•	•	•
Dél-afrikai K.	T	T	T	R	T	2000	nem	igen (7)
Szváziföld	M	M	M	M	•	•	•	•
Tanzánia	M	M	M	T	T	1994	igen	igen (7)
Togo	R	M	R	R	T	1998	igen	igen (7)
Uganda	R	R	R	R	•	1997	igen	igen (7)
Zambia	M	M	M	R	R	1994	nem	igen (8)
Zimbabwe	T	R	R	T	T	2000	igen	igen (7)

4. táblázat. A távközlés szabályozása és a piaci versenyhelyzet Fekete-Afrika országaiban 2004-ben

M – monopolhelyzetben van az állami társaság

R – részleges versenyhelyzet a piacon

T – teljes versenyhelyzet a nyitott piacon

Forrás: Noll–Shirley 2009

fejlődését akadályozta és a szektor gazdaságtalansággal küszködött. A legtöbb esetben nagyobb versenyelőny rejtett a magántársaságok által létrehozott mobiltelefonokban, mint az állami tulajdonban levő vezetékes szolgáltatók utólagos privatizációjában és profiljának kiegészítésében. Mindemellett néhány országban az állami tulajdonú mobilszolgáltatás is életképesnek bizonyult, még ha nem is a legkitűnőbbben működött (pl. Algériában, Angolában).

- A mobil gyors terjedése tulajdonképpen a vezetékes távközlésbeli rossz ellátottság reakciójaként is értelmezhető. *A mobiltelefonának az az előnye, hogy műszaki hálózata gyorsabban és jóval olcsóbban kiépíthető, mint a vezetékes*, afrikai viszonyok között sokkal jobban érvényesült, mint pl. Európában. A potenciális előfizetők várakozási idejének alapos rövidítésével csökkentette az elégedetlenséget a várakozók körében. Afrika legtöbb országában a vezetékes fővonálhoz jutásra átlagosan 4–6 évet kellett várni, viszont a mobilhálózat a nagyvárosi és a sűrűbben lakott város közeli térségekben hónapok (de legfeljebb 1-2 év alatt) kiépült.
- A mobiltelefonia térnyeréséhez nagyban hozzájárult a különböző fogyasztói igényekhez alkalmazkodó árképzés, illetve fizetési mód. Nem csekély mértékben éppen ennek köszönhető, hogy a mobil mind számbeli aránya, mind funkcionális súlya/használati értéke alapján túlsúlyra tett szert.

Afrika nagyon gyenge fizetőképességű, szegény néptömegei számára rendkívül vonzónak bizonyult a mobilszolgáltatásokhoz jutás kártyás (prepaid) rendszere, mely más kontinensekhez képest igen nagy (2005-re már 92%-ot elérő) mértékben elterjedt. A lakosság mintegy 30%-át kitevő rendszertelen jövedelműeket (akik pl. több hónapig fizetéképtelenek), ez a fizetési mód átsegítette az anyagilag nehéz időszakokon, és bár korlátozott számban, de mégis csak képesek voltak a legfontosabb esetekben telefonálni. (Ez az önkorlátozó, takarékosagra ösztönző magatartás ugyan meglehetősen idegen a déli népek „szószátyár” kommunikációs attitűdjétől, de az anyagi kényszer nagy úr.)

A kétféle távközlési technológia súlyaránya szempontjából lényegtelen, hogy miként alakul a vezetékes és mobilszolgáltatók (társ)tulajdonosi viszonya, illetve, hogy a kialakult helyzet szinergiát vagy kollúziót (elleplezést/összejátszást) eredményez-e? Gyakorlatilag a kérdés úgy merül fel, hogy a vezetékes és mobilszolgáltatók közötti társtulajdonosi viszony társadalmi szinten hasznos vagy káros-e, illetve ebből következően megengedhető vagy korlátozandó-e? Erre a konkrét válasz csak a konkrét helyzetek ismeretében adható meg. Egy általánosságban mozgó tömör következtetés a következő változatokban jelent meg:

- ha *mindkét* szolgáltatás *monopolisztikus*, akkor a társtulajdonosi viszony
 - egyfelől hasznos lehet, amennyiben a szolgáltatások egymásnak kiegészítői,

- másfelől káros lehet, ha a szolgáltatások egymás helyettesítői.
 - Ha viszont a vezetékek nélküli (mobil) szolgáltatás piaca kompetitív (azaz versenypiacról van szó), a társtulajdonosi viszonyból adódó társadalmi veszteség kicsiny, illetve nem is jön létre (Choi–Park 2003).

E téma elemzését az indokolja, hogy a vezetékes és mobilszolgáltatók a távközlési piacon gyakran egymás társaságának részvényeseivé válnak, azaz kölcsönösen résztulajdonos szerepre tesznek szert. Ennek a társasági összefonódásnak két oka is lehet.

- Az egyik, hogy a világ számos fejlett országában (de még Kínában is) a kormányzat az 1980-as évektől a vezetékes szolgáltatóknak engedélyezte a mobilszolgáltatásokat is, tehát jogi alapot teremtett a vegyes szolgáltatási profilhoz.
- A másik ok viszont a kialakult kemény versengés, melynek során jó néhány vezetékes és mobilszolgáltató Afrikában is egyaránt törekedett megszerezni a másik (versenytárs) társaság feletti ellenőrzést a *digitális konvergencia* korában, amikor a különféle rendszerek már műszakilag is összeépülőben voltak, egymást áthatották.

Az Afrikán belüli (a lakosság és az intézmények részéről megnyilvánuló) „információéhség” mellett az új infokommunikációs technológiák diadalmenetszerű elterjedésének másik oka külső: a gazdaság egyre inkább elmélyülő globalizációja. A 21. század elején

már minden korábbinál világosabban meg kellett tapasztalniuk az elmáradott országoknak, hogy a külföldi közvetlen tőkebefektetések mértéke szorosan összefügg a távközlési szolgáltatások, az informatikai rendszerek fejlettségével, elterjedtségével.

Az infokommunikáció fejlődése és a globalizáció közötti kölcsönhatás nyilvánvalósága számos formában nyilatkozik meg. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert számos szerző egyoldalúan (merev, egyirányú ok-okozati struktúrában elhelyezve) ítéli meg a két jelenség közötti viszonyt:

- egyesek szerint az infokommunikáció fejlődése előfeltétele volt a globalizációnak, azaz a műszaki fejlődés volt a kiváltója egy átfogó társadalmi-gazdasági folyamatnak.
- Mások viszont a globalizációs folyamatok általi műszaki kihívásra való technológiai válasznak látják az új infokommunikáció terjedését.

2.4. A jövedelmekhez igazodó dél-afrikai tarifarendszer sikere

Ahhoz, hogy a mobiltelefon még a fix telefonnal viszonylag jól ellátottak közé tartozó Dél-afrikai Köztársaságban is már a 2002–2004. években alapvetően a helyettesítő technológia szerepét volt képes betölteni, döntő mértékben járult hozzá a 21. század elején kialakított árszerkezet.

Akkor már a Harmadik Világ nagy részén népszerűvé vált a többszintű és fizetésmódbeli változatokat kínáló vegyes tarifarendszer, mely a fogyasztóknak lehetőséget nyújtott arra, hogy megfelelő összetevőarányok megválasztásával minimalizálják költségeiket.

Alacsony havi díj, vagy előfizetőidj-mentesség mellett a viszonylag magas (kártyás) hívásköltség alkalmazása vált általánossá szerte Afrikában, mert

- a telefont keveset használók (a magas hívásköltség mellett is) fajlagosan mérsékelt árral számolhattak, ellenben
- a sokat telefonálók a mobillal szemben a magas előfizetői, de egyben alacsony hívásdíjas fix telefont részesítették előnyben (Hodge 2005).

A Dél-afrikai Köztársaságban a sajátos árstruktúra okán a fejlett világbeli trendektől eltérő helyzet alakult ki a különféle jövedelemkategóriájú fogyasztók körében a mobil alkalmazásának gyakorisága tekintetében. A mobil az alacsony jövedelműek számára a rövid beszélgetések folytatásához a fix telefontól olcsóbb megoldást nyújtott.

A jövedelmek függvényében a fogyasztói struktúrában hármastagozódás alakult ki:

- az alacsony jövedelmű háztartások (< 350 USD/hó) körében erősen túlsúlyba jutott a mobil a vezetékessel szemben, és kevesen voltak azok, akik mindkét telefonrendszert igénybe vették.
- A magasabb (max. 1390 USD/hó) jövedelműek körében a fix fővonalak még mindig fölényben voltak, a kizárólag mobillal ellátottak akkor még szűk köréhez képest, viszont sok dél-afrikai mindkét készülék előnyeit élvezhette.
- A magas (> 1390 USD/hó) jövedelmű háztartásoknak valamivel több mint a fele vonalas és mobiltelefon egyaránt tartott, közel egyharmada viszont csak vonalast, és csupán alig egyötöde szorítkozott kizárólag mobil tartására.

A havi jövedelem, USD	A mobil- és fix vonalas elérhetőséggel rendelkező háztartások aránya az összes háztartás százalékában				A telefontal rendelkező háztartásokból a mobil és fix elérhetőségének aránya		
	csak mobillal, %	csak fix vonalal, %	mobillal és fix vonalalal is, %	összes előfizető	csak mobillal, %	csak fix vonalal, %	mobillal és fix vonalalal is, %
<70	4,1	4,7	0,9	9,7	42,6	49,0	8,4
70–125	5,3	8,5	0,9	14,7	36,1	57,8	6,1
125–195	7,3	13,2	1,9	22,4	32,8	58,5	8,7
195–350	11,9	20,4	3,2	35,5	33,4	57,6	9,0
350–555	15,1	32,3	8,9	56,3	26,7	57,5	15,8
555–830	20,4	36,0	16,9	73,3	27,9	49,1	23,0
830–1390	23,0	35,5	27,2	85,7	26,8	41,5	31,7
>1390	17,9	28,9	47,1	93,9	19,1	30,8	50,1
Összesen	11,2	19,2	9,5	39,9	28,0	48,1	23,9

5. táblázat. A mobil- és fixtelefon-előfizetők arányának megoszlása jövedelemcsoportok szerint a Dél-afrikai Köztársaságban

Forrás: Hodge 2005

A mobil és vezetékes hívások átlagos időtartamának (havi 33,0 perc) és költségének (12 USD) metszéspontja Dél-Afrikában igen alacsonyan alakult. Ezzel Afrika többi országaihoz, de a világ számos más régiójához képest is egyedülálló helyzet állt elő azzal, hogy aki kártyás mobillal havonta nem beszélt többet bő fél óránál (azaz csak kimondottan fontos/sürgős információk rövid közlésére használta), az nem fizetett többet 12 USD értékű randnál. E fogyasztói kategóriának kevesebbe került a mobil távbeszélés mint vezetékes telefon előfizetéssel és beszélgetéssel. Az országban az ily módon kedvezményezett háztartások számát potenciálisan 3,5 millióra becsülték. A háztartások további mintegy 40%-a (kb. 4,7 millió) pedig mindkét telefonálási módot megengedhette magának, azaz mobil és fix előfizetőként céljától, tetszésétől, illetve a szolgáltatás konkrét árától függően választotta meg, hogy milyen készüléken beszélt (Hodge 2005).

3. Afrika helyének alakulása 1995–2005-ben a világban a távközlési ellátottság, a versenyhelyzet és a beruházások tekintetében

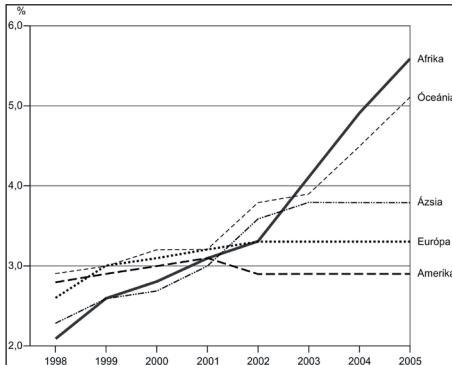
Az 1995–2005. évi időszakban a *fix penetráció* terén Afrika az évi 5,9%-os növekedési ütemével azon felül, hogy *felülmúlta az 5,0%-os világtátlagot*, a világrészek közül a 2. helyet foglalta el Ázsia (11,3%) után (Erdősi 2005b). Azonban *ez a tény nem változtatott az ellátottságbeli igen erős elmaradottságán*, sőt pozíciója romlott. Miközben az 1990-es években a világ népességének a 11-12%-a Afrikában élt, a kontinens a világ fővonalállományának 1991-ben

a 2%-át, 1997-ben a 0,8%-át, 2005-ben pedig mindössze a 0,7%-át mondhatta magáénak! A fővonalak terén végbement leszakadási folyamatot nem lehet teljesen a mobiltelefon versenyének tulajdonítani, mivel olyan időszakról van szó, amikor a fix telefon elterjedésének még bőven megvolt a létjogosultsága. (A digitális telefonrendszerek kiépítése csak a kezdetén tartott – alapvetően az analóg rendszerek voltak használatban – és az internetszolgáltatások is alapvetően a telefonvezetékeket vették igénybe.)

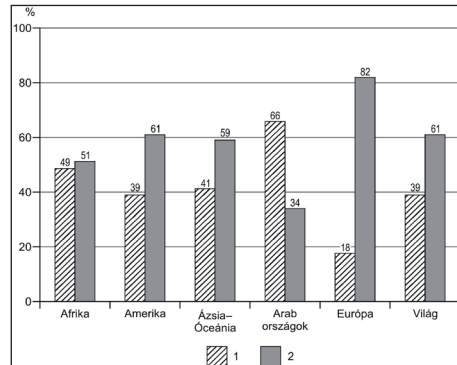
A vezetékestelefon-alapú internet-használat penetrációja a 2000-es évek derekán Afrikában jóval erősebben függött a fajlagos GDP-től, mint a teledensity. (Akkor még Afrikára a világ adatforgalmának mindössze a 0,1%-a jutott.)

A mobilpenetráció terén 2003-ig Afrika képtelen volt felvenni a többi világrész növekedési ütemét, viszont ezután sikerült átkapcsolnia az ázsiai sebességre. Olyannyira, hogy 2005-ben Afrika a világ mobil-előfizetőiből 6,2%-kal részesedett (míg az internethasználóknak csupán 3,4%-a volt afrikai).

A távközlési szolgáltatásokból származó bevételeknek a GDP-ből való részesedése az 1998–2005. évi időszakban a világrészek közül Afrikában növekedett a leggyorsabban (4. ábra). Azonban ez az akár virtuálisnak is nevezhető eredmény főként annak tudható be, hogy Afrika gazdasága a fajlagos GDP alapján stagnált (sőt egyes években némileg visszaesett), és ehhez képest nagyon is viszonylagos növekedést ért el a volumenében valóban növekvő távközlés.

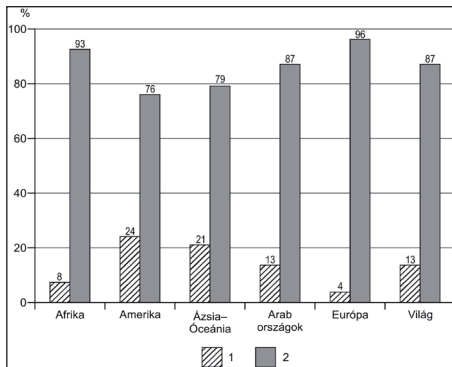

4. ábra. A távközlési szektor bevétele a GDP százalékában 1998 és 2005 között az egyes világrészeken

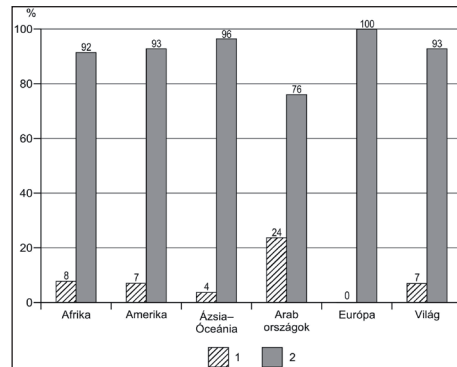
5. ábra. A távközlési alapszolgáltatások piaci versenyhelyzetének százalékos részarány-különbségei az egyes világrészeken 2005-ben

Jelmagyarázat: 1 – monopolhelyzet, 2 – versenypiac

6. ábra. A cellás mobilszolgáltatások piaci versenyhelyzetének százalékos részarány-különbségei az egyes világrészeken 2005-ben

Jelmagyarázat: 1 – monopolhelyzet, 2 – versenypiac

7. ábra. Az internetszolgáltatások piaci versenyhelyzetének százalékos részarány-különbségei az egyes világrészeken 2005-ben

Jelmagyarázat: 1 – monopolhelyzet, 2 – versenypiac

Forrás: A 4–7. ábra adatforrása az ITU World Telecommunication Indicators (WTI) adatbázis, továbbá a Világbank World Development Indicators 2005. évi kiadványa. Az ábrákat a World Information Society Report 2007 közölte.

Afrika akkori pozícióját a világ távközlési szolgáltatásaiban nem kis mértékben befolyásolta a piaci szereplők száma, tulajdonformája, végső soron a versenyfeltételekre nagy hatással levő piaci struktúra. Az alapszolgáltatások (fix telefon) tekintetében a több (jobbára magán-) szolgáltató működése által teremtett versenyhelyzet világviszonylatban már a piacok bő 3/5-ére volt jellemző 2005-ben. A világrészek közül csupán az arab országokban voltak fölényben a monopolhelyzetet élvezők. A többi világrészen a verseny piac uralkodott több- (Európa) kevésbé (Amerika, Ázsia) és alig volt különbség a kétféle piac aránya (49%, illetve 51%) tekintetében Afrikában (5. ábra). Ellenben a mobilszolgáltatási piacon a versenyhelyzet tekintetében Afrika a világtáznál kedvezőbb helyzetet ért el, csak Európa előzte meg (6. ábra). Az internetszolgáltatások a monopol- és a versenyszféra aránya tekintetében Afrika részesedési értékei közelítették a világtálatgot. Az állami szolgáltató társaságok privatizáltságának mértéke terén 2005-ben az utolsó helyen állt Afrika a 42%-ával, csak az arab országok tömbjével volt összehasonlítható (7. ábra).

A távközlési szektor összetevői közül a beruházások terén mutatkozott meg igazán a fekete földrész elhanyagoltsága. Az 1994/98. években a világon e célra elköltött 94 Mrd USD összegből mindössze 1,7 Mrd USD jutott Afrikára, azaz még a 2%-a sem! Ez a marginális hányad részben arra vezethető vissza, hogy az afrikai fix szolgáltató cégeket elkényeztette a világon egyedülállóan magas nyereség. (1996-ban a kontinens átlagában – a korábbi mér-

sékelt csökkenés ellenére – még mindig 1175 USD/fővonal volt) volt, de pl. Angolában a 3000 USD-t is elérte – a 735 USD világtálatggal szemben. Ilyen nyereségintenzitás mellett (amit annak köszönhettek, hogy a kevés fővonalat – pl. üzletekben, postán, községházán, műhelyben, de még magánlakásokban levők esetében is – szinte folyamatosan használták a környékről verbuválódó, saját készülékkel nem rendelkező emberek, de az egységenkénti ár sem volt olcsó) a szolgáltatókat alig ösztönözte valami a fejlesztésre.

Összefoglalás

A mobil megjelenése előtt a vezetékes-telefon-ellátottság tekintetében Afrika még a „fejlődő” világon belül is kitűnt a rendkívüli elmaradottságával. A legtöbb országban a kicsiny állomány túlnyomó része a fővárosokban és (esetenként) a közlekedési csomópontokban összpontosult. Az internet bevezetésének késése miatt a telex és a fax használata tovább tartott, mint a fejlett világban. Az analóg cellás mobilrendszerek néhány fejlettebb országban ugyan már viszonylag korán megjelentek, azonban csak a digitális rendszerek hoztak érdemi változást azzal, hogy a legtöbb országban nem csupán kiegészítői, hanem már 2005 előtt a helyettesítőjévé váltak a vezetékes telefonnak. E folyamat sikerében nagy szerepe volt a jövedelmekhez igazodó tarifarendszernek (különösen a Dél-afrikai Köztársaságban), illetve a feltöltős kártyás fizetési módnak. Az abszolút mértékben kifejeződött sikerek ellenére Afrika viszonylagos mértékben továbbra sem tudta felvenni a világtálatgos fejlődési ütemet –

az elmaradás főként a távközlési bevételek GDP-ből való részesedési arányában mutatkozott meg a 2005 előtti időszakban.

Felhasznált irodalom

- Choi, B.-S. – Ahn, B.-H. – Park, Y. S. 2003: Cross ownership of wireline and wireless communications carriers: synergy or collusion? – I.E.P. 485–499. p.
- Erdősi F. 2005a: A mobiltelefon elterjedésének regionális jellemzői. – Híradástechnika, 1. 13–21. p.
- Erdősi F. 2005b: A világ távközlési forgalmának főbb térségi jellemzői. – Magyar Távközlés, 5–6. 36–46. p.
- Erdősi F. 2010: A távközlés és infokommunikáció földrajza. In Tóth J. (szerk.): Világföldrajz. Budapest, Akadémiai Kiadó, 483–512. p.
- Erdősi F. 2012: Afrika a globális távközlési-infokommunikációs térben. – Afrika Tanulmányok, VI. évf. 1. 27–43. p.
- Ghirmai T. Kefela 2011: The impact of mobile phone and economic growth in developing countries. – African Journal of Business Management. Vol. 5(2). 269–275. p. 18 January 2011. <http://www.academicjournals.org/ajbm/PDF/pdf2011/18Jan/Kefela.pdf>
- Gyimah-Brempong, K. – Karikari, J. A. 2001: Effects of capacity constraint on US–African telephone traffic. – Information Economics and Policy, March, 1–18. p.
- Hamilton, J. 2003: Are main lines and mobile phones substitutes or complements? Evidence from Africa. – www.mendeley.com – Telecommunications Policy, 1–2. 109–133. p.
- Hodge, J. 2005: Guest Editorial. Telecommunications in Africa. – Telecommunications Policy, 467–468. p.
- International Marketing Data and Statistics 2005–2008. évi kötetei.
- ITU World Telecommunication Indicators (WTI) Database
- ITU Yearbook of Statistics 1985–2010. évi kötetei.
- Keck, A. – Zebaze, C. 2006: Telecommunications Service in Africa: The Impact of Multilateral Commitments and Unilateral Reform on Sector Performance and Economic Growth. – World Trade Organization – Economic Research and Statistics Division. – Staff Working Paper ERSD-2006-10-November.
- Noll, R. G. – Shirley, M. 2009: Telecommunications Reform in Sub-Saharan Africa: Politics, Institutions and Performance. – <http://dev.wcfia.harvard.edu>
- Ruiz, L. 1997: Eine politische Krise, die nach politischen Lösungen verlangt. – Datenbank der Kooperation Dritte Welt Archive. http://www.archiv3.org/suche_seiten_8_%2522Republic+
- Tarrósy I. 2011: Kelet-Afrika a fejlődés útján. – IDRResearch Kft./Publikon Kiadó.
- Vörös Z. 2011: Afrikai arab államok a forradalmak útján. In Észak-Afrika lángokban. Afrika Tanulmányok, V. évf. 1. 5–19. p.
- Wallsten, S. 2002: Does Sequencing Matter? Regulation and Privatization in Telecommunications Reforms. – Policy Research Working Paper, 281/7.
- Williams, M. D. J. – Mayer, R. – Minges, M. 2011: Africa's ICT Infrastructure. Building on the Mobile Revolution. – Directions in Development Infrastructure. – The World Bank.
- World Development Indicators – World Bank 2005.
- World Information Society Report 2007, 44 p.

KADHAFI UTÁN – A LÍBIA ELŐTT ÁLLÓ POLITIKAI KIHÍVÁSOK

Háló Krisztián
okleveles politológus
halokrisztian@gmail.com

Moammer Kadhafi – egy név, amely azoknak is ismerős, akik soha nem foglalkoztak behatóbban országa történetével. Azzal az országgal, mely a 2011-es évvel bezárólag 42 éven keresztül állt irányítása alatt, és amely Észak-Afrikában, a Földközi-tenger déli partján, Egyiptom és Tunézia között terül el. Líbia közelebb van hozzánk, mint sokan gondolták volna. Gróf Almásy László (1895-1951), utazó, felfedező és Afrikakutató például legfontosabb sikereit a Líbiai-sivatagban érte el. (Gábris, 2009: 32-45. o.) Líbia tagja az Egyesült Nemzetek Szervezetének, az Afrikai Uniónak, az OPEC-nek (Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezete), az Arab Ligának és az OAPEC-nek (Olaj-exportáló Arab Országok Szövetsége) is, hogy csak a fontosabbakat említsük. Kőolajban és földgázban rendkívül gazdag ország, az OPEC például, világszinten, 7. helyre teszi az országot, a meg-

lévő készletek alapján¹ és aktív külkereskedelmet folytat a globális térben is. Említésre méltó az egykori gyarmattartó országgal, Olaszországgal fennálló kapcsolata. 2008. augusztus 30-án Bengáziban pl. Kadhafi jelentős paktumot kötött Silvio Berlusconi, akkori olasz miniszterelnökkel. A megállapodás, a líbiai, vagy sok esetben Líbián keresztül Olaszországba tartó pl. somáliai menekültek egyszerűsített hazatoloncolásán és az Olaszország felé irányuló migráció elleni küzdelmen kívül (Laufer, 2011) figyelemreméltó gazdasági és politikai aspektusokat is tartalmazott. Olaszország befektetések formájában, jóvátétel fizetésére tett ígéretet Líbiának (25 éven át, évi 200 millió dollár, vagyis összesen 5 milliárd dollár értékben). A befektetések az olaszok olajipari érdekeltségeinek (Desiderio, 2009) kiterjesztésén kívül, jelentős infrastrukturális fejlesztéseket is jelentet-

Moammer Kadhafi az 1975-ös kampaljai Afrika Egységszervezet csúcsertekezletén

Forrás: <http://ourwikiworld.blogspot.hu/2011/02/gaddafis-42-years-in-power.html>

tek Líbia számára. Az olasz befektetések keretében, egyebek között, tervbe lett véve egy autópálya építése a líbiai tengerpart mentén, amely összekötné Líbiát a szomszédos Egyiptommal és Tunéziával. Az olasz kormány támogatásával lakóházak építését tervezték, líbiai diákok ösztöndíjat kaptak olasz egyetemekre, és nyugdíj folyósítását kezdték meg azon líbiaiak számára, akiket a gyarmati időszakban telepített aknáknak csonkítottak meg.

Ez utóbbi olasz vonalon keresztül kerültem én is közelebbi kapcsolatba Líbiával, két évvel ezelőtt. Az első időszakban a már említett olasz-líbiai közeledést vizsgáltam, valamint Kadhafi politikai rendszerét, a dzsamahiriját tanulmányoztam. A dzsamahirija egy fontos szempontból meghatározza a mai Líbiát is: egy olyan politikai rendszer elnevezése volt, melyben az isz-

lám alapelvei olvadnak egybe a szocializmus eszméivel, valamint arab nacionalizmussal, és félig-meddig közvetlen demokráciával. Az iszlám alapelvek ma is fontosak a líbiai politikai elit jelentős része számára, ahogy sajátos magyar párhuzamként azt sem felejtethetjük, hogy a líbiaiak számára egyelőre nehézségeket okoz, hogyan kezeljék az előző rendszer megmaradt és részben még mindig politikai pozíciókat elfoglaló funkcionáriusait.

A 2011-es év eseményei aztán fordulatot hoztak kutatásaim fókuszában. A későbbiek szempontjából is érdemes röviden szólni az Arab Tavasz egyik leglátványosabb eredménnyel járó eseménysoráról. A tüntetők 2011. február 16-án Bengázi utcáira vonultak, és követelték Kadhafi lemondását. A rákövetkező napon – „a Düh Napján” – a tüntetések országszerte jelentkeztek, és a biz-

tonsági erők valószínűleg Kadhafi utasítására elkezdtek a tömegbe löni. Kezdetben még csak figyelmeztetésképpen nem célzott lövésekkel, de éles lőszerrel. Sajnos ez a helyzet két nap múlva megváltozott, és már 100 fölé emelkedett az áldozatok száma, ráadásul helyi beszámolók szerint a katonaság nehéztüzérséget is bevetett. Február 25-ére már több mint 200 ember vesztette életét az összecsapásokban. Sok kormányhivatalnok lemondott, és a katonaságból nagy számban álltak át a tüntetők oldalára, mert nem értettek egyet a hadsereg bevetésével, a lakosság egy része pedig a menekülést választotta.² Kadhafi azonban nem mondott le, a harcok tovább terjedtek és végül nemzetközi intervencióra is sor került. Március 17-én az ENSZ Biztonsági Tanács (BT) az 1973. számú határozattal elrendelte a líbiai légtér lezárását, megnyitva ezzel az utat a nyugati katonai beavatkozás előtt. (Origo, 2011.03.07) Erről Kadhafi azt állította, hogy egy újabb kolonizáló keresztes háború veszi kezdetét, illetve megköszönte azon országok segítségét, akik tartózkodtak a BT határozatának megszavazásakor, ehhez kapcsolódóan érdekes egy részletesebb pillantást is vetni a szavazás eredményére. A BT tizenöt tagja közül tíz szavazott a légtér lezárása mellett, az állandó tagok közül Oroszország és Kína, a nem állandó tagok közül Németország, India és Brazília tartózkodott. A BT határozathozatalához kilenc támogató szavazat szükséges. Áprilisban Kadhafi fiatalabb fia egyezkedni próbált a felkelőkkel, de végül sem ők, sem apja nem hajlott a kompromisszum felé. A NATO közben átvette az irányítást a légitámadások

felett, amelyek hetekig eltartottak. Segítségükkel a lázadók előre tudtak nyomulni az ország nyugati és keleti felén is. A félreértések elkerülése végett fontos megjegyezni, hogy – hivatalosan – a légitámadások célja a civil lakosság védelme volt és nem Kadhafi megbuktatása. A polgárháború végül ősszel az egykori teljhatalmú vezető bukásával, majd október 20-án bekövetkezett halálával végződött. Az ország felszabadításának hivatalos dátuma október 23. lett (Origo-MTI, 2011.10.23).

Az új helyzetben figyelmemet az új politikai berendezkedés kialakításának kérdései kötötték le leginkább: milyen vallási vagy etnikai csoportjai a társadalomnak tehetnek és tesznek szert vezető szerepre? Milyen törésvonalak kerültek és kerülnek elő Kadhafi bukása után? Milyen nemzetközi példák alapján lehet felépíteni az új politikai struktúrát? A következőkben tehát ezekre a kérdésekre keresem a választ.

„Előttünk van még a legnagyobb kihívás.” (HVG, 2011.09.08) Mahmúd Dzsibril szavai ezek, melyek 2011. szeptember 8-án hangzottak el, ahogy a következő kijelentés is: *„Olyan helyzet van most, amelyben össze kell fognunk és együtt kell maradnunk.”* (u.o.) Figyelmeztette továbbá a rendszer megdöntésében részt vevő erőket, hogy ne kezdjenek *„politikai játszmákba”*. (u.o.)

Jobban össze sem foglalhatta volna az ország aktuális politikai helyzetét. Kadhafi halála után az átmeneti kormány az ország újjáépítésére tudott összpontosítani, azonban egy tény rögtön az elején világossá vált: az iszlamisták befolyása a kormányzásban a líbiai forradalom és polgárháború alatt jelentősen megnőtt.

Legalább annyira, hogy egy politikai pártot alapítsanak, melyre 2012. január 10-én sor is került Reform és Fejlődés Pártja néven, melyet ulemák, vagyis hit-tanítók hoztak létre Bengáziban. Vezetője Háled al-Versefáni, a Muszlim Testvériség³ vallási közösség volt tagja. A Muszlim Testvériség közösség részese volt a pártalapításnak, de az új politikai erő – közleménye szerint – nem függ egyetlen csoporttól sem. (MNO, 2012.01.10) Egyelőre ismeretlen, hogy az országon belül lévő vallási rivalizálás, értemezalatrögtönaziszlamisták versus szekularisták szembenállást – amely ráadásul csak az első a sok közül – milyen hatással lesz. Politikai szerveződési szempontból rendkívüli fontosságra tehet szert a kérdés.

A további vizsgálódások megkezdése előtt az ország jelenlegi politikai és törzsi tagolódását érdemes részletesebben megvizsgálni. Ghaffar Hussain a *The Guardian*-ben megjelent írása (Hussain, 2011) alapján, melyben Noman Benotmant⁴ idézi, az országban jelenleg négy fontos politikai erő van jelen: nacionalisták, liberálisok, iszlamisták és szekularisták. A nacionalista tábor messze a legnagyobb a frakciók közül, így Líbia politikai aktivistáinak 40-50%-át (u.o.) tudhatja maga mögött. Ők nagyrészt nem ideológiai szereplők, kiknek célja egy polgári állam alapítása a líbiai kultúrára és demokráciára alapozva. Nincs határozott meggyőződésük az iszlám vallás állambeli szerepéről, viszont a líbiai kultúra szerves részének tekintik. A disszidensek jelentős része, és az előző rendszerben és most is kulcsszerepet betöltők nagy része, mint

Abdel-Salam Jalloud és Musztafa Abd el-Dzsalíl is nacionalista, ráadásul jelenleg ők a legmeghatározóbb politikai szereplők között vannak Líbiában. Mint ilyenek, könnyedén megnyerhetik maguknak a tömegeket létrehozva ezzel egy olyan hatalmi bázist, mellyel a későbbiekben könnyedén uralhatják a politikai színteret.

„Kadhafi vezetése alatt a polgári társadalmat szisztematikusan aláásták, a civil társadalom rendszeres elnyomás alatt volt és a Kadhafival szembeni ellenállásának minden formája gyengévé és törékennyé tette az országot.”

A liberálisok támogatottsága nagyjából 20-25%-ra (u.o.) tehető. Egy nyílt, demokratikus rendszer kiépítését támogatnák, szabad piacgazdasággal. Egy polgári állam létrehozására törekszenek, mely liberális gyökerekkel bír, és ösztönöznék egy olyan társadalom kialakulását, melyben egy szociál-liberális légkör a meghatározó. Miután jelentős részük az előző rendszerben megalapozta anyagi biztonságát és ráadásul – vallási szempontból – a nacionalistákétól jelentősen eltérő politikai rendszert kívánnak kialakítani, a líbiaiak szemében elitistának számítanak, így jóval nehezebben mozgathatják meg a tömegeket. Ez az elitizmus ráadásul a többi politikai csoportosulás számára is népszerűtlen jelöltté teszi őket, egy esetleges koalíciós partner keresése során.

Ott vannak még az iszlamisták, hozzávetőlegesen 20%-os (u.o.) bázissal.

Azonban ők még tovább bonthatóak: dzsihádistákra (2%) (u.o.), szalafistákra (12%) (u.o.) és a Muszlim Testvériség elveit követő politikai iszlamistákra (6%) (u.o.). A dzsihádisták nagy valószínűséggel elidegenítik maguktól a tömegeket, ha egy közvetlen támadással próbálnak hatalomra törni – természetükből fakadó kemény, és durva fellépésük elkerülhetetlenül népszerűtlennek bizonyulna – de arra bármikor képesek, hogy káoszt és zűrzavart keltsenek. Rendíthetetlen hozzáállásukkal ráadásul valószínűtlen, hogy komolyabb eredményeket érjenek el a választásokon vagy, hogy egy koalíció tagjai legyenek, ezért tehát sokkal inkább fenyegetésnek tekinthetők a politikai rendszerre nézve, mintsem komoly politikai versenyzőknek. A dzsihádisták és szalafisták osztoznak azon a jövőképen, hogy a társadalmat egy szigorú és ultra-konzervatív Korán értelmezés alapján kell felépíteni és vezetni, de nem támogatják a terrorizmust és az erőszakot sem. Inkább úgy hiszik, jövőképüket prédikálással, ájtatos vallási neveléssel, az iszlám oktatási rendszer valamint ítélkezés bevezetésével és végső soron, a tömegek megtérítésével érhetik el. A politikai iszlamistákat leginkább a szomszédos Egyiptom Muszlim Testvérisége befolyásolja és inspirálja. Egy olyan eszme vezérli őket, mely szerint az iszlám egy mindent átfogó politikai ideológia, amit a muszlim többségű országok kötelesek bevezetni. Elutasítják a terrorizmus „politikai taktikai” értelmezését, és egy sokkal pragmatikusabb megközelítést preferálnak. Mint ilyenek, törekednek egy demokratikus folyamat részévé válni és képesek

szövetséget formálni, koalícióba lépni. Mint a nacionalisták, ők is elvárásolhatják a tömegeket és nagy valószínűséggel lesz is szerepük Líbia politikájának jövőjében.

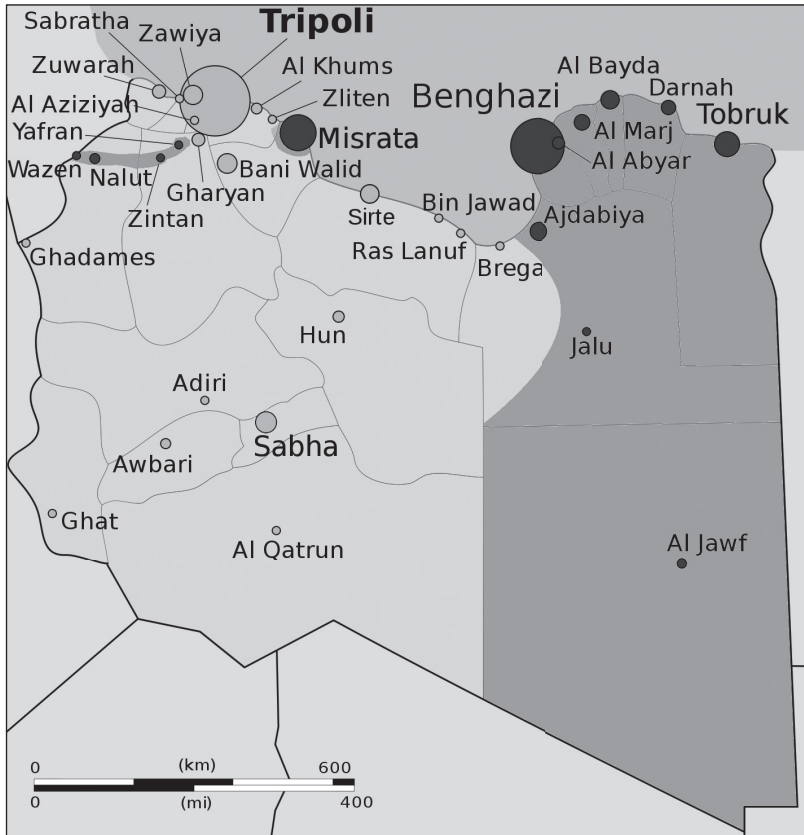
Végül ott vannak a szekuralisták 2-5%-os (Hussain, 2011) bázissal a hátuk mögött. Mustafa Ataturk politikai ideológiájának nyomdokain haladva, hatalomra kerülésük után egy ultraszekuláris államot vezetnének be, ahol a vallás semmilyen szerepet nem játszik az államszervezet és a politikai berendezkedés szempontjából. Leginkább ezért van kevés esélyük a tömegek megnyerésére, az előbb vázolt politikai nézeteik ugyanis semmilyen összhangban sincsenek, a jelenkori líbiai társadalommal. Ráadásul elég kis létszámúak, nem túl nagyszámú igazán karizmatikus politikussal. Bár így is könnyen púpok lehetnek az iszlamisták hátán.

A legfontosabbnak tartható vallási/szekuralizációs törésvonal mentén kijelenthetjük, hogy a liberálisok, iszlamisták és szekuralisták pozícióharca zajlik éppen, melyet a legnagyobb csoportosulást jelentő nacionalistákkal vívnak meg. Azonban a fent említett politikai tömörülések mellett, még más hatalmi bázisok is felemelkedőben vannak, melyek kétségtelenül érvényesülni akarnak. Kadhafí vezetése alatt a polgári társadalmat szisztematikusan aláásták, a civil társadalom rendszeres elnyomás alatt volt és a Kadhafival szembeni ellenállásának minden formája gyengévé és törékennyé tette az országot. Látható azonban, hogy még nincs minden veszve és a polgári társadalom újjáépítésének kényes és fontos feladata már elkezdődött Líbiában.

Amint a polgári intézmények újjáépültek, tevékenységük a társadalmat általánosságban gazdagítani fogja, különösen a politikai színteret. Látható, hogy Líbia sikere nagyrészt azon képességétől függ, fel tud-e építeni egy polgári társadalmat a Kadhafi-rezsim romjain.

Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a diktatúrának nem csak negatív hozadéka volt. Míg ugyanis a polgári társadalmat Kadhafi alatt aláásták, addig Líbia kiterjedt törzsi rendszere igencsak megerősödött és felbátorodott: lényegében Kadhafi uralmának egyik

támaszai a vele szövetséges törzsek voltak. (Khoury és Kostiner, 1990. 297. o.) Kadhafi ravaszul kijátszotta a törzseket egymás ellen, kihasználva a hatalmas támogatottságot, amit saját törzsétől az al-Kadhafa törzstől kapott. Hatalma fenntartásának egyik alapja így egy törzsi libikóka lett, amelyben mindig sikerült némi juttatással vagy engedménnyel kijátszani egyiket a másik ellen. A líbiai törzsek ma alapvetően ideológiától mentesek és általában egyik említett politikai frakcióhoz sem tartoznak. Ez a politikai felállás nem újdonság.

Megosztott ország - a szembenálló felek, 2011

Forrás: http://theredphoenix.files.wordpress.com/2011/07/2011_libyan_civil_war.png

ság, hiszen a törzsek és az állam viszonya kényes egyensúlyon nyugszik már az előző századelő óta és az 1950-es évek vége felé az Idrisz király vezette monarchia is megpróbálta megoldani, de már nem maradt rá ideje. (Khoury és Kostiner: 297. o.) Nagyon hűségesek saját fajtájukhoz, képesek egyéni érdekeiket is háttérbe szorítani a törzs érdekei miatt. A házasság például közöttük még mindig inkább dinasztikus és közösségi kérdés, mint egyéni érzelmek manifesztációja.⁵ Az előzőekből következően hatalmas szavazóbázisra tehetnének szert, ha a törzshöz tartozó megfelelő és felkészült politikai vezetők, felélénkítenék a törzsi attitűdöt a parlamenti választások során. Ezzel lenne meg a lehetőségük a következőkben valamivel részletesebben is bemutatásra kerülő törzseknek arra, hogy kulcsszerepet játszanak, Líbia formálódó politikai térképén.

Líbiában több mint száznegyven különböző törzs és altörzs található (Ballai, 2011), melyek mind ősi törzsek, tagjaik rokonságban álltak egymással, egy adott földterületen legeltették az állataikat művelték a földet és óvták a víz forrását. Így a földhöz való erős kötődés alakult ki, ami sűrűlódásokhoz vezetett az egyes törzsek között, ezeket azonban igyekeztek erőszak nélkül, tárgyalásokkal megoldani. Az egyes törzsek megvédték a fennhatóságuk alatt álló személyeket és a területüket. Ez az összetartás ma is megvan a bővebb családon és rokonságon belül. Az összetartás fontosságát ráadásul az országgal szemben fennállt, és a Kadhaf-i rezsim meggyengítését célzó, 1993 és 2004 között a Lockerbie-merénylet

(később a merénylet néhány fontosabb részletéről szót ejtek még) miatt érvényben lévő gazdasági embargó, tovább erősítette. Cyrenaicában, Líbia nyugati részén, ahol különösen erősek a törzsi hagyományok, a két fő törzs a Gerbana és a Harabi. Az ezeken kívüli törzseket marabatin névvel illetik, melyek népességének legtöbbször arab és berber keverék. Líbia más részein a törzsek nagy része arab, vagy arabizált berber, az őslakosnak számító berber aránya kicsi. A Londonban megjelenő Ashark Alawsat angol nyelvű arab lapnak nyilatkozó Faradz Abdulaziz Nadzsam líbiai szociológus szerint (u.o.) azonban a sok törzs közül csak körülbelül harmincnak van kisebb-nagyobb mértékben érezhető befolyása az országban, ezek közül is négyet érdemes részletesebben megvizsgálni: a Megarha, a Zuvajja, a Varfalla és a Kadhafa törzset.

A Kadhafa törzs, mely Kadhaf-i saját és ezért kiváltságos törzse valójában említésre is szinte csupán ezért érdemes, jelentősége ugyanis csakis az egykori diktátornak köszönhető. Az ország középső részén őshonos arabizált, de eredetileg berber nemzetiségű törzs nagyságát tekintve (líbiai mértékkel nézve legalábbis) jelentéktelen csoportnak számít. A törzs egészen egy arab muzulmán szentig, Szídi Kadhaffadaniig vezet vissza gyökereit, akinek sírja a Tripolitól délre fekvő al-Gharjanban található. Ezért a törzs magát is szentnek és a próféta leszármazottjának tartja. Tagjai fontos posztokat töltöttek be Kadhaf-i idejében, az állami vezetésben és a fegyveres erőben, a légierő tagjai például kizárólag innen kerülhettek ki. Ez a politikai tőke

előnyükre is válhat, hiszen tagjai nagy számban ismertek, és jelentős tapasztalattal rendelkeznek. Ugyanakkor hátráltathatja is őket, mert erősen kompromittálódtak az előző rendszerben. Kadhafi halála után bejelentették, hogy már nem támogatják az egykori diktátort, de további szerepük így is kérdéses.

A Megarha törzs, mint a legfőbb szövetséges volt ismert, Kadhafi uralmával ugyanis még egy törzs neve fűződött szorosabban össze, a sajátján kívül ez pedig az övüké. Kadhafi lévén saját törzse nem volt túl nagy, már rögtön a forradalom elején erős szövetségest keresett, melyet a megarhák személyében meg is talált. Ez a törzs az ország nyugati és déli részein terjedt el. Tagjai, a már vázolt kapcsolat okán, szintén kulcsfontosságú helyeken szolgáltak az előző rezsimben. Megtalálhattuk őket a belbiztonsági erőknél, a titkosszolgálatoknál és a forradalmi bizottságokban is, Kadhafinak több korábbi helyettese és miniszterelnöke is ebből a törzsből származik, ahogy az 1988-ban a skóciai Lockerbie felett elkövetett, 270 ember halálával járó, PanAm járat elleni merénylet elkövetője, Abdelbaszet Ali Mohamed al-Megrahi is közülük való. A megarhák valószínűleg politikai taktikai hibát elkövetve nem fordultak időben szembe Kadhafival, jóllehet tagjaik pozíciójánál és létszámuknál fogva ők lettek volna a legjobb helyzetben arra, hogy puccsot hajtsanak végre ellene. Lojalitásuk azonban Kadhafi felé a diktátor haláláig megmaradt leginkább, mert korábban számos gesztussal igyekezett magához kötni őket, mint például a már említett Lockerbie-merénylet hazahozatala is 2009-ben. A törzs nagy-

sága alapján viszont az nem jelenthető ki, hogy egységesen ragaszkodtak volna Kadhafihoz az utolsó pillanatig, a fiatalabbak egy része részt vett a tüntetésekben is és a polgárháborúban is harcolt Kadhafi ellen. Nagyságuk és tradicionális hatalmuk miatt valószínűleg meghatározóak maradhatnak a jövőben is.

„Az olajlelőhelyek feletti irányítás többször is elő fog kerülni a továbbiakban, fontosságát pedig az ily módon beérkező anyagi források adják, melyek a függetlenség zálogai lehetnek.”

A Zuvajja az egyik legdicsebb múltú törzs Líbiában. A Zuvajja törzs Bengázi térségében honos, és neve összefonódott az olasz gyarmatosítókkal szembeni ellenállással, valamint I. Idrisz – Líbia első és egyetlen királya – nevével, aki maga is e törzs tagja volt. A törzs Mohammad Oszman asz-Szaid személyében 1960 és 1963 között, miniszterelnököt is adott Líbiának. E tények alapján nyilvánvaló, hogy nem ápoltak túl jó viszonyt Kadhafival, és rögtön a 2011 februári felkelés kirobbanása után, ők már nyíltan szembefordultak a vezérrel. Ráadásul az ország olajban gazdag keleti térségében számít leginkább erősnek a törzs, ezért rögtön a tüntetések és polgárháború elejétől erős pozíciókat foglalhattak el Kadhafival szemben. A törzset vezető Sejk Faradz al-Zuvaj, 2011 februárjában meg is fenyegette Kadhafit, hogy megbénítja a kitermelést. Politikai pozíciók, a fenti tevékenység és Kadhafi alatti helyzetük miatt a

rendszer bukása után rögtön elég erősnek volt mondható, ami pedig ennél is fontosabb: az olajlelőhelyek feletti ellenőrzésben is fontos szerepet tölthetnek be a jövőben. Az így szerzett gazdasági befolyás pedig, még tovább erősítheti politikai pozícióikat.

Végül, de nem utolsó sorban itt szót kell még ejteni a Varfallah törzsről, mely Líbia legnagyobbja, tagjainak létszáma elérheti az egymilliót is. E törzs tagjai közül származó tisztek voltak az 1993-as Kadhafi elleni puccs⁶ főszereplői, mely során októberben 55-en kíséreltek meg merényletet Kadhafi ellen, sikertelenül. A puccs előtt az említett tisztek és támogatóik leginkább azért voltak elégedetlenek mert a törzs tagjai, a csoport jelentős méretéhez képest alig jutottak vezető posztokhoz a rezsimben. Miután nem léptek szövetségre Kadhafival annak hatalomra kerülése után, a későbbi pozícióharcok során csupán a másod- és harmadvonalba kerülhettek be, ráadásul bizonyos pozíciókból teljesen kiszorultak, például a légierőbe sem engedték be tagjaikat. A hadseregnek ez az egysége elit egységnek számított, így ide csak a kadhafák kerülhettek be. Nem véletlen tehát az sem, hogy végül a puccs leverésében is Kadhafi törzsének tagjai jeleskedtek (a megarhák segítségével). A varfallák erejét ugyanakkor jól jelzi, hogy a puccs leverése után csupán a törzs 12 tagját ítélték el, és nyolcat végeztek ki, a többieket megóvták és elbújtatták a társaik. A törzs ezek után kegyvesztetté vált, ennek ellenére azonban továbbra is nagy számban voltak megtalálhatóak tagjai a katonaság és a bürokrácia soraiban is, egészen a rezsim végnapjaiig. 2011. február 20-án

a Varfallah Idősek Tanácsa nyilvánosan elítélte Kadhafit, fiait és az egész törzset. Sőt ennél is tovább mentek, Akram al-Varfalli, a törzs vezetője a következőt nyilatkozta: „*Azt üzenjük Kadhafi testvérnek – aki már nem is testvérünk –, hogy hagyja el az országot.*” (Ballai, 2011) Felszólítása, ahogy a későbbi események igazolták, nem üres fenyegetőzés volt. A törzsek egy részének Kadhafival való nyílt szembenállása és támogatásuk megvonása komolyan elbizonytalanították már a harcok kezdetekor a hadseregben és a biztonsági erőkben szolgáló tagjait az adott törzseknek. Ez volt az egyik oka a Kadhafihoz hű fegyveres erőkön belül tapasztalható, egyre nagyobb számú parancsmegtagadásnak és dezertálásnak. A többi törzs közül néhányat fontos még kiemelni: a sivatagi nomád tuaregek és tubuk, akik hagyományuk és az előző rendszerben játszott szerepük alapján nem jelentősek, létszámuk sem túl nagy, de geostratégiaiag rendkívül fontosak. Törzsi területeik hagyományos elhelyezkedése lévén a jövőben könnyedén ellenőrzésük alá vonhatják az olajkitermelést (ahogy a már említett cyrenaicai Zuvajják is).

Az előzőekben vázolt politikai és etnikai helyzetben a következő forgatókönyvek tűnnek valószínűnek, a közeljövőt nézve:

Nyugati típusú, demokratikus berendezkedés

Talán a legvalószínűbb forgatókönyv. A pillanatnyilag legerősebb nacionalisták vezetőinek és teoretikusainak egy része a tavalyi forradalom és polgárháború előtti időszakot emigrációban töltötte, „nyugati államban” (legtöb-

Ki mondja meg mi lesz Líbiával?

Forrás: Reuters

ben Olaszországban, Franciaországban, Angliában vagy az Egyesült Államokban). Ők egy nyugati típusú, demokratikus berendezkedésben tanultak meg politizálni és az elmúlt bő fél évben is ilyen irányba mutató politikai döntéseket hoztak: alkotmányt kezdtek összeállítani, szabad és demokratikus választások megtartását tervezik, szabadabbá tették a pártalapítást. A pillanatnyilag is több felé húzó, de a közös cél érdekében mindig kompromisszumkész törzsek törzsi-politikai öröksége és a társadalomban ebből a forrásból élő hagyomány is e felé mutat. Sikerességét azonban több tényező is gátolhatja: az olajlelőhelyek feletti irányítás megszerzésének elmulasztása, a törzsi ellenállás (ha nem sikerül a törzseket megnyerni, akár kollektíven is felléphetnek a központi kormányzat ellen), vallási/ideológiai harcok (nagyon bizonytalan a líbiai lakosság vallásosságáról alkotott

képünk), fegyveres harcok kirobbanása. Kérdéses, hogy a 2012 nyarán esedékes választáson (már ha egyáltalán sikerül megejteni) nyertes erő valóban érvényesíteni tudja-e a hatalmát. Az olajlelőhelyek feletti irányítás többször is elő fog kerülni a továbbiakban, fontosságát pedig az ily módon beérkező anyagi források adják, melyek a függetlenség zálogai lehetnek. Tarrósy István hozza példaként a „viszonylag fiatal és új afrikai demokráciák gazdasági gyengeségét, melyek így kénytelenek voltak különböző támogatásokat elfogadni nemzetközi szervezetektől, ezért egy idő után kiszolgáltatottá váltak a támogatást nyújtók felé.” (Tarrósy, 2010. 22. o)

Dzsamahirija – másként

Kadhafi halála után rögtön nem, de a 2012-es év elején már feltűntek olyan csoportok, akik nosztalgikusan tekintenek a Kadhafi rezsimre. Ha találnak egy

olyan karizmatikus vezető, aki képes egy újabb forradalom élére állni, akár meg is valósulhat egy ilyen forgatókönyv. Nagyszámú fegyveres található az országban, a már említett Kadhafiféle hadseregen és a felkelőkön kívül, a törzsek is jól el vannak látva munícióval. Alátámaszthatja ezt az elméletet, hogy a mostanság felemelkedő politikai erők vezetőinek egy része, hazatért disszidens, akik nem túl jól ismeretek a líbiaiak előtt. Egy helyi és ismert figura, aki maga mellé tudja állítani a jelentősebb törzseket, valamint a fegyveres erők egy részét és megszerzi az olajkitermelő helyeket is, sikert érhet el. Al-Saadi Kadhafi, a bukott diktátor fia például februárban, lojalista felkeléseket jósolt a forradalom egy éves évfordulójára (Sedghi, 2012), melyekből egyelőre valójában nem lett semmi, de messze még az út vége. Érdekes szót ejteni Szajf al-Iszlám Kadhafiról is, aki „nyugatos” beállítottsága miatt apja egyik lehetséges utódja volt még 2011 elején, pár héttel később azonban retorikát váltott és kinyilvánította apja iránti lojalitását. (Charkow, 2011) E tétivel kivívta a felkelők ellenszenvét, akik 2011 végén el is fogták és börtönbe vetették. Ami akkor a vesztét okozta, az később előnyére is válhat: egy „ellenforradalom” esetén jó eséllyel pályázhat újra vezető szerepre.

Líbia szétesése és több kisebb állam létrejötte

Jelenleg nem lehet kizárni, hogy a törzsi/etnikai ellentétek komolyabban, mint ahogy azt bárki is gondolta eddig. Kelet-Líbia március elején már félautonómiát hirdetett ki. (HVG-MTI: Félautonóm területté nyilvánították

Kelet-Líbiát) Ami azonban azt is el kell ismerni, hogy kérészéletű volt hiszen az ideiglenes vezetés már másnap kijelentette, „*ha kell, erőt alkalmaz*” (HVG-MTI: Nem lehet autonóm terület Kelet-Líbia) bármilyen hasonló próbálkozás elhárítására. De mi lesz akkor, ha egyszerre Líbia több területén történik hasonló? Esetleg tényleges harcok robbannak ki az egység megőrzése érdekében? A törzsi és ideológiai ellentétek kiéleződése ide vezethet, ahogy a keleti és nyugati ország rész eltérő történelmi gyökerei is. (Stier, 2011) Itt érdemes megemlíteni az egyik szomszédot, Csádot is. A két ország történelmi viszony nem túl baráti, miután egy 1978 és 1987 között fennálló konfliktus során Kadhafi, többek között kormányellenes csapatokat pénzelt és a csádi kormány ellen harcoló tuareg harcosokat képeztetett ki egy Sabha melletti táborban, valamint fel is fegyverezte őket. (Winslow, 2008). Vajon Csádnak egy erős és egységes Líbia kiépülése a legkívánatosabb? Aligha.

Monarchia

Nem lenne új politikai rendszer Líbia számára, ha I. Idrisz király, aki 1951. december 24 és 1969. szeptember 1 között uralkodott, idén vagyis 43 év szünet után követőre lelne. Néhány törzsnek van olyan megbecsült, nagyra tartott és karizmatikus vezetője, aki képes lenne rá, hogy magához ragadja a hatalmat. Az viszont kérdéses, hogy ha a többi törzsi vezetővel is el tudná fogadtatni magát, sikerülne-e ugyanez a városi, modernizációra és nyugati kultúrára vágyó, alapvetően fiatal líbiaiak tekintetében is? Megint visszatérve, a bárme-

lyik forgatókönyv esetén kikerülhetnek, olajlelőhelyekre: az onnan befolyt jövedelmekkel valószínűleg, igen.

Török típusú rendszer

Komoly lehetőségek rejlenek az elképzelésben. A helyzet kísértetiesen hasonló, mint amivel Kemal Atatürk állt szemben az előző század 20-as éveiben: egy modernizálásra váró, alapvetően arab állam, erős hadsereggel. Egy jól felépített ideológiai rendszer mögé, szinte az összes politikai erőt fel lehetne sorakoztatni, a hadsereg támogatásával így már komoly fölényben lehetne tárgyalni a törzsi vezetőkkel is, és végül végkép letörni a restaurációs erőket. Az iszlám gyökerek megtartásával lehetne kiépítenie egy nyugati típusú demokráciát. Az egyetlen kérdés a vezető személye illetve, hogy az egyszemélyes reformer helyett a mozgalom élére állhat-e egy érdekcsoport is, hasonló végeredmény reményében. Utóbbi megvalósulása valószínűbb, sikere viszont sokkal kétségesebb.

Iráni típusú rendszer

Irán ahol az 1979-es forradalom után Khomeini egy rendkívül sajátos, egyben demokratikus és iszlám teokratikus államot épített ki, mely azóta is Irán politikai berendezkedésének alapját adja (Csicsmann, 2006. 235. o.). Szintén követendő példa lehet a jelenlegi líbiai vezetés számára, főleg a teokrácia elmélete, melyet ezért érdemes közelebbről is megvizsgálni. A teokrácia, a görög „Theosz”, vagyis Isten és „krateia” uralom szavakból áll, tehát morfológiailag istenuralom-ként definiálható. Olyan

*A török pragmatikus külpolitika is beleszóllhat.
Forrás: ibtimes.com*

politikai berendezkedést takar, melyben a világi hatalom forrásának is az adott kultúra istenét tekintik, a legfőbb hatalom a papság, esetleg magas rangú vallási vezetők gyűlése, vagy az egyházi hatalommal is rendelkező uralkodó kezében van. Szekuralizáció nincs. Egy más felfogás egyszerűen papi arisztokráciának tekinti. Két bizonytalansági tényezője van ennek a forgatókönyvnek, az egyik és a legfontosabb: nem ismerjük a jelenlegi líbiai társadalom vallásosságát. Elfogadnának-e vajon a líbiaiak egy politikai erőt, csak a muszlim hit miatt? A másik pedig, hogy a líbiai egyházi vezetőkről sincs pontos képünk. Mennyien vannak, milyen politikai és társadalmi bázissal, egyáltalán mekkora hajlandósággal egy ekkora feladat végrehajtására. Mióta azonban, az Átmeneti Nemzeti Tanács illetékesei 2011 októberében, a felszabadulás bejelentésekor azt is kijelentették, hogy a líbiai jogrendszer alapja a saria lesz (Origo-MTI, 2011.10.23) én már nem vagyok biztos benne, hogy az átmeneti kormányzat néhány teoretikusának a fejében nem fogant meg hasonló gondolat.

A mostani, átmeneti kormányzat totális csődje, és egy újabb kérdéses helyzet

A legbizonytalanabb forgatókönyv. Ez éve eleje óta egyre több olyan momentum merül fel, ami e felé mutat. Korrupciós vádak például: január vége felé megvoltak az első átmeneti kormányzat ellenes megmozdulások. A tavalyi forradalomban is fészeknek számító és azóta is a hírekben rendszeresen szereplő Bengáziban hatalmas tömegek vonultak az utcára, azt követelve, hogy az Átmeneti Nemzeti Tanács átláthatóbban működjön, Tripoliban pedig tiltakozók sátortáborot állítottak a miniszterelnöki hivattal szemben. Az utcán tüntetők kényelmetlen vádakkal bombázták a tanácsot: korrupció, hatalmas pénzek eltüntetése, átláthatatlan gazdasági kapcsolatok az országba az olajkitermelés miatt (nem is annyira bújtatottan beszivárgó) nyugati cégekkel és azzal, hogy tagjai jelentős része ezer szállal kötődik a Kadhafi-rezsimhez. A tanács Bengáziban székelő főtitkára, Musztafa Abdel-Dzsálíl így nyilatkozott később: a folytatódó tüntetés „veszélyes útra viszi, egy feneketlen szakadékba taszítja Líbiát” (Visnovitz, 2012), majd azt kérte az emberektől, adjanak több időt a kormánynak. Ráadásul a választások előkészítése sem megy úgy, ahogy azt tervezték. Jelenleg még a nyári választások megtartása is kétséges lehet, a júniusi szavazást ugyanis, egy még készülő választási törvény szabályozná, melyet az Átmeneti Nemzeti Tanács készít el. Január elején nyilvánosságra is hoztak egy tervezetet, ami azonban csúnyán elbukott, miután több sebből is vértett: valódi társadalmi egyeztetés nél-

kül született, a győztes mindent visszavetve alapján, a kritikusok attól tartottak, a jogszabály arra kényszeríti majd a szavazókat, hogy törzsi származás alapján voksoljanak, ami pedig ellehetetlenítené az új, ideológiai alapú politikai erőket. A törvény ráadásul kitaltaná a választásról a kettős állampolgárokat, ami azért érdekes, mert ahogy többször is előke-rült már, a jelenleg meghatározó politikusok jelentős része, hazatért disszidens. Ha nem sikerült gyorsan előrelépést felmutatni, akkor a lakosság jelentős részénél még megtalálható fegyverek akár újra elő is kerülhetnek.

Egy saját út

Sok szempontból a legjobb forgatókönyv lenne. A jelenlegi vezetők kivételével helyzetben vannak: egy olyan könyvet tartanak a kezükben, melynek még üresek a lapjai és csak rajtuk múlik, hogy mi kerül majd rá. Amennyiben sikerül az ország jelentős olajkészletéből származó bevételeket jól kezelni, és egy erős központi kormányzatot létrehozni, akkor akár egy új és példamutató iszlám államberendezkedést is láthatunk pár év múlva, mely az ország gazdag történelmi, kulturális, politikai és vallási hagyományaira épít. Ahogy azt sem szabad elfelejteni, hogy egy ilyen modell jól jönne a muszlim világ több állama számára is. Líbia népe nem csak megismételhetné, hanem túl is szárnyalhatná tavalyi eredményét: bizonyíthatnák, hogy egy autokratikus rendszer megbuktatása után lehetséges egy nemcsak új és sikeres, de teljesen új berendezkedésű államot felépíteni. Meg lenne a lehetőségük, hogy kiküszöböljék a teokrácia és a kemalizmus hibáit,

valamint úgy ötvözzék vallási és etnikai hagyományait, hogy ez a társadalom nagy részének megelégedettségével, valamint jövőjének biztosításával valósuljon meg.

Miután nem jóslatokba kívántam bocsátkozni, így jómagam sem vagyok biztos benne, hogy a fenti forgatókönyvek bármelyike az elkövetkező időszakban realitássá válik-e. Elképzelhető, hogy több forgatókönyv keveredik egymással, vagy egy olyan felállítás valósul meg amelyre nem is gondolt volna senki. Egy dologban azonban biztos vagyok, a mostani líbiai belpolitikai helyzet alapján: messze még annak az útnak a vége, melyre a líbiai nemzet 2011 februárjában lépett, de minden lehetőségük megvan arra, hogy ezt az utat igen sikeresen zárják le.

Jegyzetek

- 1 Forrás: http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (2012.01.18.)
- 2 A kialakult helyzettel részletesen foglalkozik a következő két cikk:
http://fn.hir24.hu/vilag/2011/02/22/nem_menekult_el_kadhafi?action=PrintPage (2012.02.22.)
<http://www.origo.hu/nagyvilag/20110219-libiai-tuntetesek-raketakkal-lovik-a-tunteteket-bengaziban.html> (2012.02.22.)
- 3 Az első Muszlim Testvériség nevű szervezetet Egyiptomban alapították 1928-ban, azóta több más országban is megjelentek, de a legjelentősebb még mindig a Nílus partján található. Az alapítás kiváltó oka Kemal Atatürk volt, aki 1924-ben megszüntette az isztambuli Oszmán Kalifátust, amely a világ muzulmán hívőinek egységét jelképezte. A Muszlim Testvériség létrehozásával az alapítók a kalifátus helyét igyekeztek átvenni, de tevékenységüket elsődlegesen az iszlám politikai dimenziójára összpontosították.

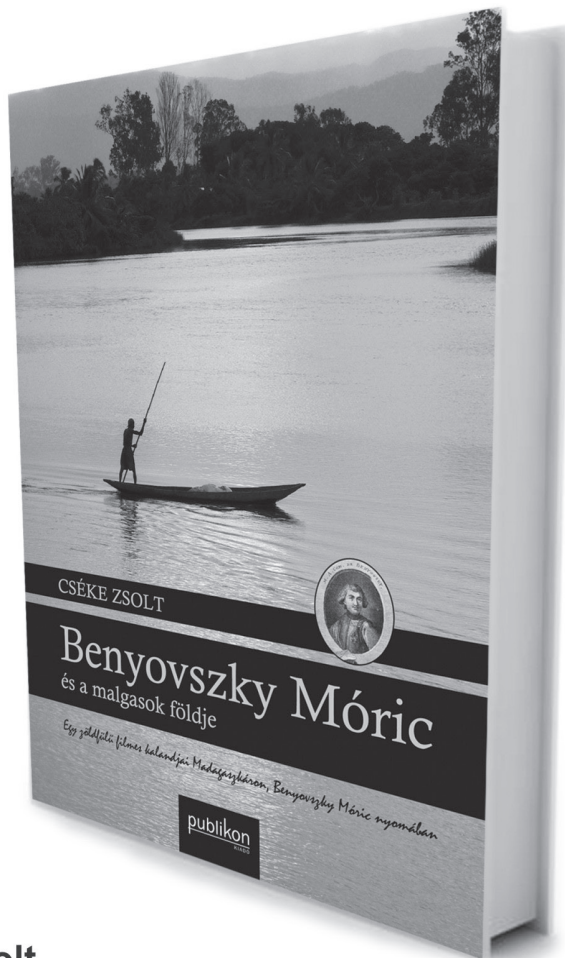
A mozgalom ma is hangoztatott jelszava: „A Korán a mi alkotmányunk.” hüen fejezi ki a céljukat, egy iszlám állam létrehozását, amely a sariát, vagyis az iszlám törvénykezést alkalmazná, miként azt a kalifák is tették. Vezetői mindig is nagy részt békések voltak, reformista, erőszakmentes megközelítést vallottak.

- 4 Benotman egy líbiai terrorista szervezet a Líbiai Iszlám Harci Csoport vezetője volt, majd 2011. szeptember 11. után disszidens lett és börtönbe került. Később politikai és társadalmi elemző munkákba kezdett, az elmúlt években jó eredményekkel. 2010-ben írt egy azóta híressé vált nyílt levelet, Oszama Bin Ladennek. Jelenleg a Quilliam londoni think tank szervezetnek dolgozik.
- 5 További információk a líbiai törzsekről és a Kadhafi rendszerben elfoglalt helyükről a következő három írásban találhatóak:
<http://www.globalsecurity.org/military/world/libya/tribes.htm> (2012.02.22.)
<http://www.temehu.com/Libyan-People.htm> (2012.02.22.)
<http://www.sandraoffthetrip.com/2011/02/26/libyan-tribes-in-alphabetical-order-and-by-east-or-west/> (2012.02.22.)
- 6 A Kadhafi ellenes szembenállásról a következő oldalon olvasható egy összeállítás: <http://www.globalsecurity.org/military/world/libya/opposition.htm> (2012.02.22.)

Felhasznált irodalom

- Ballai Vince: Ősi törzsek bújnak elő Kadhafi árnyékából. Origo, 2011.02.28 <http://www.origo.hu/nagyvilag/20110225-moamer-kadhafi-es-libiai-torzsek-viszonya-megarha-zuvajja-varfallakadhafa.html> (2012.02.22.)
- Charkow, Ryan: Libya After Gadhafi. CBC News, 2011. február 23.
- Csicsmann László: *Islám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*. Ph.D. értekezés. Budapest, 2006. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/39/1/csicsmann_laszlo.pdf (2012.03.21.)

- Desiderio, Alfonso: Italia e Libia, una storia di soldi, petrolio e migranti <http://temi.repubblica.it/limes/italia-e-libia-una-storia-di-soldi-petrolio-e-migranti/4938> (2010.09.23.)
- Gábris Gyula: A Líbiai-sivatag megismerése. *Afrika Tanulmányok*. III. évf. 2. sz., 2009. 32–45. o.
- Hussain, Ghaffar: *A guide to Libya's new political landscape*. The Guardian, 2011.09.01. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/sep/01/libya-political-landscape> (2011.09.18.)
- HVG: Új líbiai kormányfő: „előttünk van még a legnagyobb kihívás” (2011.09.08) http://hvg.hu/vilag/20110908_libiai_kormanyfo_harcok (2012.02.22.)
- HVG-MTI: Félautonóm területté nyilvánították Kelet-Líbiát (2012.03.06) http://hvg.hu/vilag/20120306_libia_szakadas (2012.03.09.)
- HVG-MTI: Nem lehet autonóm terület Kelet-Líbia (2012.03.07) http://hvg.hu/vilag/20120307_libia_keleti_reszek_autonomia (2012.03.09.)
- Khoury, Philip S. - Kostiner, Joseph (szerk.): *Tribes and state formation in the Middle East*. University of California Press, 1990. <http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/MidEast/BOOKS/Tribes%20and%20State%20Formation%20in%20the%20Middle%20East%20Khoury.pdf> (2011.11.26.)
- Laufer Balázs: Az észak-afrikai migráció és politikai kételyek Európában. In: Tarrósy István - Glied Viktor - Keserű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 155–167. o.
- MNO: Megalakult az első iszlamista párt (2012.01.10) <http://mno.hu/tudomany/megalakult-az-elso-iszlamista-part-1042376> (2012.02.22.)
- Origo: Az ENSZ BT megszavazta a líbiai légtér lezárását (2011.03.07) <http://www.origo.hu/nagyvilag/20110317-az-ensz-bt-megszavazta-a-libiai-legter-lezarasat-francia-tamadas.html> (2012.02.22.)
- Origo-MTI: Bejelentették Líbia felszabadulását (2011.10.23) <http://www.origo.hu/nagyvilag/20111023-bejelentettek-libia-felszabadulasat-az-atmeneti-nemzeti-tanacs-vezetoi.html> (2011.10.23.)
- Sedghi Amitis: Nő a feszültség Líbiában. Kitekintő, 2012.02.06 http://kitekinto.hu/islam/2012/02/16/n_a_feszultseg_libiaban (2012.03.09.)
- Stier, Ken: Would Gaddafi's Fall Really Bring Peace to Libya? *Time* - 2011.02.25. <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2055496,00.html> (2011.04.22)
- Tarrósy István: Fenntartható Afrika - Lehetséges? In: Tarrósy István (szerk.): *Fenntartható Afrika*. Publikon kiadó, Pécs, 2010. 13–30. o.
- Visnovitz Péter: Kadhafí szelleme kísérti Líbiát. Origo, 2012.01.28 <http://www.origo.hu/nagyvilag/20120126-kadhafikiserti-libiat-kilenc-para-ami-alaassa-agyozelmes-forradalmat.html> (2012.03.09.)
- Winslow, Robert: *A Comparative Criminology Tour of the World - Libya*. San Diego State University, 2008. <http://www-rohan.sdsu.edu/faculty/rwinslow/afrika/libya.html> (2011.12.20.)

Cséke Zsolt Benyovszky Móric és a malgasok földje

Madagaszkár. E bizsergetően csengő név hallatán lángra gyúl a képzeletünk és fantáziánk máris egy mesés szép trópusi világba repít. A Nagy Vörös Sziget, a Természetkedvelők Paradicsoma, az Indiai-óceán gyöngye, ahol régesrég a bennszülöttek egy magyar embert, bizonyos Benyovszkyt választottak „királyuknak” olvashatjuk a turistacsalogató prospektusokban. Egy világcsavargónak – akit már születése pillanatában beoltottak „otthon ülés” (valamint indulás előtt sárgaláz) ellen – mindez édeskevés! Vérbeli vándorként Cséke Zsolt is meg akart győződni arról, vajon igazak-e a hangzatos megállapítások és él-e még hazánk fia a madagaszkáriak, vagyis a malgasok emlékezetében?

Cséke Zsolt első könyvéből mindez kiderül. Tolmácsolásában járhatjuk körbe a szigetet és követhetjük Benyovszky egykori útját. Lenyűgöző képek, izgalmas utazás, pezsgő humor. Ezt ígéri a malgasok földje.

Keresse a kötetet áprilistól az Alexandra Könyvárúházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

Beszámoló

Az Afrika Tanulmányok rendszeresen foglalkozik a bevándorlás és migráció kérdéskörével, melyhez szorosan kapcsolódik a legutóbbi Európai Integrációs Fórum központi témáját adó családgyesítés problematikája is. Kollégánk a helyszínen vett részt a tanácskozáson, beszámolója a legfrissebb vitákat foglalja össze, melyeknek komoly relevanciája van az Afrika és az EU közötti migrációs folyamatok szempontjából is.

CSALÁDEGYESÍTÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN KÖRKÉP A 7. EURÓPAI INTEGRÁCIÓS FÓRUMRÓL

Bánáti Áron
okleveles politológus
IDResearch Kft.
banati@publikon.hu

Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságot (European Economic and Social Committee, EESC; magyarul EGSZB) 1958-ban azzal a céllal hozták létre, hogy lehetőséget biztosítson a szervezett civil társadalom sokszínű véleményének az EU döntéshozatalában történő megjelenítésére. Az EGSZB megalapítása óta hatékonyan érvényesíti a civil szféra érdekeit a közösségi törvényalkotásban, az első EU-s intézmény volt, amely felismerte az EU-ba érkező bevándorlók sikeres beilleszkedésének, és egy közös migrációs politika keretébe illeszthető integrációs gyakorlat kidolgozásának fontosságát. Ennek megfelelően a szervezet 2008-ban létrehozta az Európai Integrációs Fórumot (European Integration Forum, EIF), mely lehetőséget biztosít a bevándorlók letelepedésében és beilleszkedésében érintett különböző civil, állami és nemzetközi szervezetek együttműködésére, a vélemények és tapasztalatok cseréjére.

Az idei első, sorrendben már a hetedik Fórum a családegyesítés témájával foglalkozott. A családegyesítés kulcsfontosságú kérdés az integrációs politikában, alapvető és elidegeníthetetlen emberi jog.¹ A Fórum keretében rendezett vita alapjául az Európai Bizottság „Zöld könyv az Európai Unióban élő harmadik országbeli állampolgárok családegyesítési jogáról” c. dokumentuma szolgált, mely a 2003 óta érvényben lévő közösségi szintű bevándorlási szabályokat tartalmazó EK irányelvre² reflektál. Az Európai Bizottság már egy 2008-as jelentésében jelezte, hogy a tagállami szintű végrehajtás területén számos probléma és hiányosság tapasztalható, ezért egy nyilvános vitát kezdeményezett, melynek eredményeként fogja eldönteni, hogy az eredeti 2003-as irányelvet módosítsa, értelmező iránymutatással kiegészítse, vagy fenntartsa-e a status quo-t. Az Irányelv nagyfokú szabadságot ad a tagállamoknak

„Nem tudunk olyan európai integrációs politikát elképzelni, melyet kizárólag az európai, nemzeti és a helyi kormányzatok irányítanak, szükségünk van a civil társadalom valódi részvételére is.”

Jacques Barrot – az Európai Bizottság korábbi alelnöke

(„may” clauses), így nem is csoda, hogy tagállamonként jelentős eltérés tapasztalható a családegyesítéssel kapcsolatos részletek nemzeti szabályozásában. Míg Dániában például 2011-ben az új kormány eltörölte a bevándorlásban a pontrendszert, és semmilyen nyelvi vagy kulturális vizsgát sem kell abszolválniuk a bevándorlóknak, addig Németországban 2005 óta minden bevándorlótól megkövetelik az alapszintű német nyelvi és kulturális teszt teljesítését. Belgiumban 2011 júliusa óta a már legálisan az országban tartózkodó és dolgozó családtagnak a minimálbér 120%-át kell keresnie, ahhoz hogy családtagjai megkaphassák a tartózkodási engedélyt. 2007 óta Franciaországban is bizonyos szintű keresethez, lakhatási feltételhez és nyelvi készséghez kötik a családegyesítést.

Ugyancsak szembevetendő a Fórum kormányzati és nem kormányzati résztvevői közötti szembenállás a családegyesítés kérdésében. Az egyik felszólaló ezt a jelenséget egyenesen skizofrénnak nevezte, aminek az oka az, hogy amíg a hatóságok a jogszabályi előírásoknak próbálnak maximálisan megfelelni, és sokszor a bevándorlókkal, valamint családtagjaikkal szemben túlzott gyanakvással lépnek fel, addig a különböző civil szervezetek a kérdést

humanitárius alapon kezelik. A szigorú interjúk következtében sokszor a valódi családegyesítések is hamisnak tűnnek, mert a más kultúrákból érkező, gyakran menekült bevándorlók számos esetben képtelenek bármiféle hatósági iratot felmutatni, de az is gyakori, hogy nem tartják számon gyermekük születésnapját sem. Az ilyen esetekben a tagországok hatóságai legtöbbször automatikusan elutasítják a családegyesítési kérelmeket. Jogi szempontból az is vizsgálandó, hogy szembe kerül egymással az Alapvető Emberi Jogok Chartája és a család uniós szintű definíciójának hiánya. Ugyanis nincs egységes, Európában általánosan elfogadott definíció a család fogalmára.³ Éppen ezért számos civil szervezet szerint szükség lenne egy önálló EU-s intézményre, mely a tagállamoktól függetlenül bírálja el a családegyesítési kérelmeket. Egy ilyen intézmény felállítására azonban nem sok esély mutatkozik, mivel a tagállamok ezen döntési jogkörüket nem hajlandók kiengedni kezükből.

Szintén komoly vita alakult ki az egyes tagállamok által kötelezővé tett beutazás előtti nyelvi tesztekéről is. A bevándorlót segítő civil szervezetek szerint jobb lenne, ha eltörölnék az ilyen tesztek, mert véleményük szerint a befogadó állam nyelvi környeze-

Érezhető a szembenállás - eltérnek a vélemények. Forrás: EESC

tében könnyebb elsajátítani az új nyelvet, nem is beszélve arról, hogy egy elmaradott országban a vidéki lakosság számára nehezen finanszírozhatóak és hozzáférhetőek a nyelvi kurzusok. Az ellenzők szerint a belépés előtti nyelvi tesztek szigorú megkövetelése lerombolhatja a bizalmat a migráns és a fogadó ország között. Ezzel szemben a német kormányzat, és a Goethe Institut szerint viszont könnyen teljesíthetőek ezek az alapszintű nyelvi követelmények, évente mintegy 40.000-en tesznek sikeres német nyelvizsgát. Az intézet saját felmérése szerint a megkérdezettek 88%-a ítélte hasznosnak a tesztet saját beilleszkedése szempontjából.

A családegyesítési joggal való visszaélés jelentette a Fórum másik nagy vitákat kiváltó napirendi pontját. Számos NGO⁴ szerint a családegyesítési joggal történő visszaélések nem számottevőek a tagállamokban, ezért felesleges az azokat vizsgáló hivatali apparátus fenntartása. A kérdés egyértelmű meg-

válaszolása azért okoz problémát, mert mindeközben nem létezett európai szintű összehasonlító elemzés a probléma valós méreteiről. Az Európai Migrációs Hálózat (European Migration Network, EMN) legújabb, 2012-es tanulmánya szerint viszont a családi együttélés biztosítása céljából kiadott engedélyekkel való visszaélés valós problémát jelent az Európai Unióban. A tanulmány a visszaélések két specifikus fajtájára, az érdekházasságokra és a hamis szülői elismerői nyilatkozatokra koncentrált. A két jelenség gyakran összefügg egymással, mivel az egyik kérelem elutasítását követően a kérelmező a másik módszerhez folyamodik. 2010-ben az EU-s szinten kiadott 2,5 millió tartózkodási engedély 30%-át tették ki a családegyesítések. Az Egyesült Királyságban például 2008 és 2010 között megháromszorozódott a felderített érdekházasságok aránya, viszont számuk még így is 1000 fő alatt maradt. A Fórum egyik felszólalója, Pedro Diez, a hol-

land belügyminisztérium bevándorlási osztályának helyettes vezetője számos olyan visszaélésről számolt be melyben mindkét fél harmadik ország állampolgára, de egyik sem beszéli a hollandot, illetve a másik nyelvét. Továbbá számos olyan esetről tudnak a holland hatóságok, amikor egy adott időszakban hirtelen növekedés figyelhető meg egy bizonyos országból származó személyek közötti házasságkötésekben. Ezen esetekben legtöbbször szervezett bűnözői csoportok állnak a háttérben. Diez szerint általánosságban elmondható, hogy 20 gyanús esetben 16-ról igazolódik be, hogy érdekházasság. Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy alapvetően hiányosan vagy nem is állnak rendelkezésre komparatív tanulmányok a témát illetően. A létező statisztikák legtöbbször nem tesznek különbséget az EU-ban legálisan tartózkodó állampolgárok harmadik ország állampolgárával kötött házassága, és egy EU-s állampolgár, valamint egy harmadik ország állampolgára közötti házasságkötés között, ily módon közösségi szinten az indikátorok nehezen összehasonlíthatóak.

A visszaélések másik nagy csoportja a hamis szülői elismerői nyilatkozatokat jelenti. Ezek felderítését, csakúgy, mint az érdekházasságokét legtöbbször a párhuzamos interjúk jelentik, melyekben a

feleket külön-külön hallgatják meg az eljáró szervek. Itt azonban egy másik, sokszor vitatott módszer, a DNS teszt is a hatóságok rendelkezésére áll. A DNS teszt azokban az esetekben lehet hasznos, amikor más úton az érintettek nem tudnák bizonyítani rokoni kapcsolatukat. A Fórumon felszólaló civil szervezetek egyöntetű véleménye az, hogy a DNS tesztnek nem szabad az egyetlen és univerzális megoldásnak lenni az ilyen kérelmek elbírálásában, mivel az számos esetben az érzékeny privát szféra megsértéséhez vezethet.⁵

A következő évben az Európai Bizottság által kezdeményezett viták eredményeként forduloponthez fog érkezni a családegyesítés európai és nemzeti szintű szabályozása. A legtöbb tagállam, és civil szervezet nem szeretné alapjaiban újratárgyalni az Irányelvet, leginkább azért, mert az euróválság hatására a közvélemény és az euroskeptikus pártok nyomására feltehetőleg tovább szigorítanak a családegyesítés feltételeit. Ennek okán az Irányelv újratárgyalása helyett az a legvalószínűbb, hogy azt az Európai Bizottság a tagállamokkal és civil szervezetekkel történő egyeztetést követően végrehajtási útmutatásokkal fogja kiegészíteni. A vitában résztvevők között kialakult konszenzusnak megfelelően a jövőben a kérelmek elbí-

„Az integráció nem csupán a bevándorlók, de a befogadó társadalom alkalmazkodását is megkívánja.”

Bernardo Sousa – a portugál ACIDI igazgatója

rálásakor amennyire csak lehetséges a hatóságoknak figyelembe kellene venni a migránsok egyéni körülményeit, mert ennek hiányában a szabályozás a kérelmezők alapvető emberi jogainak durva megsértéséhez is vezethet. A cél a helyes egyensúly megtalálása a hatósági ellenőrzések és az alapvető emberi jogok biztosítása között. Ez azonban korántsem egyszerű feladat, mivel sok tagállamban a lakosság inkább problémát, sem mint lehetőséget lát a családegyesítésekben. Pedig a bevándorlás az európai társadalmak állandó jellemzőjévé vált, melyből számos előny származik. Az Európára nehezedő demográfiai nyomás miatt a témával foglalkozó NGO-k szerint több lehetőséget kellene biztosítani a legális bevándorlásra, többek között a szigorú, tagállamonként eltérő vízumpolitikák egységesítésével, mivel azok sokszor arra ösztönzik a harmadik országbeli munkavállalókat, hogy fiktív családegyesítéssel szerezzenek legális tartózkodási státuszt még akkor is, ha csak idényjelleggel szeretnének az EU-ban dolgozni.

A legális bevándorlók és gyermekeik fogadó társadalmakba történő – egyé-

ni, családi, közösségi és állami szintű – integrációja alapvető fontosságú, és attól függetlenül, hogy a jövőben szigorítani vagy lazítani fogják a törvényi szabályozást, minden résztvevő érdeke, hogy a családok egyesítésének folyamata a lehető legsimábban történjen meg, lehetőleg a fogadó és az újonnan érkező lakosok közös elkötelezettségének dinamikus, kétirányú folyamatként.

Jegyzetek

- 1 Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 12. cikke és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 16. cikke is elismeri a házasságkötés és a családalapítás jogát, valamint a családi élet tiszteletben tartásának jogát.
- 2 A 2003/86/EC irányelv az Unió területén legálisan tartózkodó harmadik országbeli állampolgárok családegyesítési jogának feltételeit rögzíti.
- 3 Az azonos neműek házasságkötését például számos tagállam nem teszi lehetővé.
- 4 Non Governmental Organization – nem kormányzati szervezet, civil szervezet
- 5 Egy DNS teszt könnyen fényt deríthet egy eltitkolt nemi erőszakból származó gyermekekre, mely annak kitagadásához vezethet.

Formálódik a konszenzus

Forrás: EESC

HÍRES AFRIKAI ZENÉSZEK

Bagi Judit
okleveles politológus, szociológus hallgató
IDResearch Kft.
bagi@publikon.hu

Az Afrika Tanulmányok hatodik évfolyamának második száma tovább folytatja a híres fekete kontinensbeli személyek bemutatását. Ebben a számban a pezsgő ritmusokkal jellemezhető afrikai zenék színes világába kalauzoljuk a kedves Olvasót. A cikkben olyan nemzetközi hírnévnek örvendő afrikai zenészeket mutatunk be, akik megőrizve identitásukat, kiváló előadóművészként ismertették meg a világgal az afrikai dalok és ritmusok nagyszerűségét.

Mivel helyszűkében nem áll módunkban bemutatni a neves afrikai zenészek mindegyikét, jelen írás arra tesz kísérletet, hogy az élettörténetek és pályafutások rövid áttekintésével tisztelgessen a legismertebb afrikai zenészek egy körének nagysága előtt.

Elsőként a híres afrikai énekesnők kerülnek bemutatásra: Miriam

Makeba (Dél-afrikai Köztársaság), Cesaria Evora (Zöld-foki Köztársaság) és Angelique Kidjo (Benin).

Johannesburgban született Afrika egyik leghíresebb énekes hölgye a „Mamma Afrika” becenevet viselő **Miriam Makeba**. A magát jazz, folk, pop és rock műfajban is kipróbáló világhírű énekesnő számos rangos elismeréssel büszkélkedhet. Makeba például az első dél-afrikai származású énekesnő, akit Grammy-díjjal jutalmaztak. Fontos kiemelni, hogy Makeba nem csak a zene terén folytatott kiemelkedő tevékenységet, ugyanis kitartóan harcolt az akkoriban Dél-afrikai Köztársaság területén működő apartheid rendszer ellen. A fehérek által uralt, fekete afrikaikat elnyomásba kényszerítő rasszista rendszer ellenes szerepvállalása miatt Makeba 1960-ban száműzetésbe kényszerülve el kellett, hogy hagyja szülőha-

záját. Dél-Afrikába csak harminc évvel később tért vissza – akkor már sikeres énekesnőként. Makeba 1963-ban apartheid-rendszer ellenes beszédet mondott az Egyesült Nemzetek Szervezetében.

Makeba pályafutása tizenhárom évesen indult, mikor egy iskolai tehetségkutató verseny győzteseként vonta magára a szakma figyelmét. Húszas éveinek elején a The Manhattan Brothers nevű együttes énekesnőjeként járta be Dél-Afrikát. Később a King Kong nevű musical sztárjaként ért el jelentős sikereket.

Makebát igazán híressé egy, már korábban megkomponált dal, a „Pata Pata” tette. Az ekkor már az Amerikai Egyesült Államokban élő énekesnő számos lista élére került dalával (a „Pata Pata” volt az első afrikai szám az amerikai top ten-ben), mely óriási ismertséget, egyúttal a világhírnevet hozta meg számára. Az amerikai közönség szeretetét azonban nem sokáig tudhatta magáénak az énekesnő, mert 1968-ban házasságot kötött egy radikális nézeteket valló fekete amerikai aktivistával, Stokely Carmichael-el, így a rajongók elfordultak Makebától. Az énekesnő dalait nem tiltották ugyan be, de számos fellépéstől és lemezszerződéstől esett el házassága miatt.

1990-ben tért vissza a Dél-afrikai Köztársaságba, első otthonában tartott koncertjére egy évvel később, hosszú előkészítést követően került sor. Ezután Makeba világ körüli turnéra indult, majd jótékonyági tevékenységét folytatva egy alapítvány létrehozásával kívánt javítani a dél-afrikai nők helyzetén.

A világhírű énekesnő életének utolsó éveiben is rendkívül aktívnak

bizonyult. Halála tragikus módon, 2008 novemberében egy olaszországi koncertje közben következett be. Makeba szívinfarktust kapott miután elénekelt „Pata Pata” nevű híres slágerét. A mentősök azonnal kórházba szállították az énekesnőt, segíteni viszont már nem tudtak rajta.

Miriam Makeba 2004-ben bekerült a száz legfontosabb dél-afrikai személy közé (Top 100 Great South Africans). Halála után is élő legenda maradt rajongói számára.

A Zöld-foki Köztársaság területéről származó **Cesaria Evora** Makebához hasonlóan szintén Grammy-díjas énekesnő. A hölgy számos lemezt készített, a Grammy-díjat pedig 2004-ben a La Diva Aux Pieds Nus (A mezítlásos diva) című albumáért zsebelhette be. Az 1941-ben született Evorát az úgynevezett morna stílus legjelentősebb előadójaként tartják számon.

Evora tizenhat évesen kezdett el énekelni. Tehetsége korán megmutatkozott, így az 1960-as évekre az egész szigeten ismeretté vált, két albuma pedig Hollandiában és Portugáliában is kiadásra került. Evora azonban kiváló adottságai ellenére sem tudott megélni az éneklésből, így a '70-es évek közepén úgy döntött, felhagy a karrierrel. A visszatérés váratott ugyan magára, hiszen Evora negyvenöt évesen állt újra közönség elé, ám az előbbiekkal ellentétben most nem hazájában, hanem külföldön próbálkozott. Az énekesnő tervét siker koronázta, hiszen portugáliai lemezfelvételét követően többször megfordult Párizsban is. Az 1988 és 1992 között felvett dalokból négy album született,

Cesaria Evora

A morna egy Zöld-foki-szigetektől származó zenei műfaj, amelyet a szigetvilág speciális, portugálból és afrikai nyelvekből kevert kreol nyelvén énekelnek, hegedű-, gitár-, harmonika- és cavaquinho (kis méretű gitárra emlékeztető hangszer)-kísérettel. Melankolikus líraisága miatt gyakran hasonlítják az amerikai blueshoz. Egy elmélet szerint valóban van kapcsolat, és a morna szó az angol mourn igéből (gyászol) ered (forrás: origo.hu).

Angélique Kidjo

mely nemzetközi hírnevet hozott Evora számára. Az énekesnő a számos felkérésnek eleget téve fellépett Európában, Braziliában, Kanadában, Afrikában és az USA-ban is. Evora lemezeladások terén is nagy sikereket produkált, Miss Perfumado című lemeze például több mint kétszázezer példányban kelt el.

Az énekesnő egy melbourne-i koncertje során szélütést kapott. A balesetet követően Evora kizárólag mezítláb állt színpadra. A világhírű énekesnő 2011 decemberében hunyt el. Utolsó éveiben több betegséggel is küzdött, 2010-ben szívműtétet hajtottak végre rajta. Cesaria Evora a magyar közönség számára is ismert lehet, hiszen a fiatalok által kedvelt Sziget fesztiválon többször is fellépett Budapesten.

Megjelent lemezei időrendi sorrendben a következők: La Diva Aux Pieds Nus (1988), Distino de Belita|Distino di Belita (1990), Mar Azul (1991), Miss Perfumado (1992), Cesária (1995), Cabo Verde (1997), Café Atlantico (1999), S o Vicente di Longe (2001), Voz d'Amor (2003), Rogamar (2006), Nha Sentimento (2009).

A híres benini származású popénekesnő, **Angélique Kidjo** is egy Grammy-díj büszke tulajdonosa. Az 1960-ban színházi rendező anyja és zenész apa gyermekeként született énekesnő 2007-ben a legjobb albumnak járó Grammy-díjat nyerte el. Az énekesnő ezen kívül még öt Grammy jelöléssel büszkélkedhet.

Az afropop, rumba, jazz és gospel stílust is játszó Kidjo először egy édesanyja által rendezett darabban lépett színpadra. Innentől kezdve a tehetséges fiatal lány folyamatosan képezte magát,

húszéves korára pedig már profi énekesnőként állt a közönség elé. Kidjo munkásságát olyan nagyszerű zenészek inspirálták mint Jimi Hendrix, Santana és Miriam Makeba.

A fiatal énekesnő 1983-ban Párizsba költözött, ahol jazz zenét kezdett el tanulni. Kidjo sikeresen sajátította el a jazz rejtelmét, melyet az is bizonyít, hogy 1987-ben a Pili Pili holland együttes társaságában fellépett a Montreux-i Jazz Fesztiválon.

Kidjo első önálló lemeze 1988-ban jelent meg Pretty címmel. Harmadik Djin Djin nevű lemezén olyan hírességek szerepeltek, mint Alicia Keys, Branford Marsalis, Peter Gabriel, és Carlos Santana.

Kidjo 2002 óta az UNICEF jószolgálati nagykövete. Az énekesnő saját alapítványt (The Batonga Foundation) hozott létre, mellyel az afrikai lányok közép- és felsőoktatásba történő integrációját, valamint oktatásban való részvételük növelését kívánja elősegíteni.

A BBC Afrika 50 legikonikusabb emberének egyikeként tartja számon az énekesnőt, a The Guardian nevű brit napilap a száz leglenyűgözőbb nő közé sorolta, a Forbes Magazin pedig Afrika negyven legjelentősebb híressége közé választotta Kidjot.

Kidjonak eddig az alábbi lemezei jelentek meg: Pretty (1988), Parakou (1990), Logozo (1991), Ayé (1994), Fifa (1996), Oremi (1998), Black Ivory Soul (2002), Oyaya! (2004), Djin Djin (2007), Oyo (2010), Spirit Rising (Live) (2012).

A hölgyek után néhány híres afrikai zenész férfi kerül bemutatásra, név szerint a következőkről szólunk:

- Professor Jay (Tanzánia)
- Saif Keita (Mali)
- Baaba Maal (Szenegál)
- Youssou N'Dour (Szenegál)
- Akon (Szenegál)

Joseph Haule, ismertebb névén **Professor Jay**, a híres tanzániai hip-hop rapper 1994-ben kezdett el zenélni. Karrierje a Hard Blasters nevű együttes tagjaként indult. A banda rövid időn belül óriási hírnévre tett szert, a megalakulásukat követő évben ugyanis Tanzánia legjobb hip-hop együttese címet nyerték el. Jay szólóénekesként 2001-ben debütált, azóta összesen négy albuma jelent meg, név szerint a Machozi Jasho na Damu 2001, Mapinduzi Halisi 2003, J.O.S.E.P.H 2006, Aluta Continua 2007.

Professor Jay egyébként az úgynevezett „Bongo flava” nevű hip-hop stílus képviselője. Ez a műfaj a 1990-es évek során jött létre Tanzániában. A „Bongo flava” a nyugati hip-hop irányzatait ötvözi a tradicionális tanzániai zenével. A dalszövegek legtöbbször angol és szuahéli nyelven íródnak.

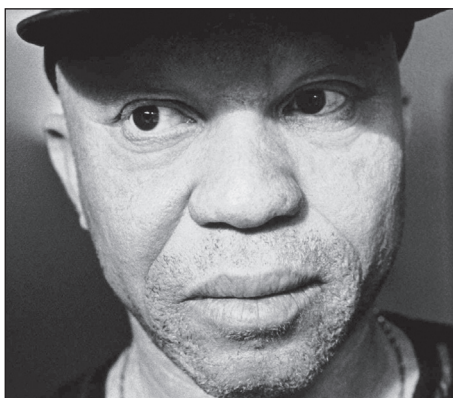
Az 1975-ben született rapper dalszövegeiben gyakran szólal meg a tanzániai társadalmat érintő kérdésekben. Zenéjében többek között olyan témákkal foglalkozik, mint a korrupció, a társadalmi egyenlőtlenség és a HIV/AIDS megbetegedések okozta problémák.

Professor Jay első Machozi Jasho na Damu nevű albuma számos egyéb rangos elismerés mellett a Tanzánia legjobb hip-hop albuma címet is elnyerte. A rappert a 2008-as Afrika MTV

Awards-on a legjobb hip-hop előadó-művésznek járó díjra jelölték. Professor Jay 2009-ben a Tanzániai Music Awards legjobb dalszövegírónak járó díjat nyerte el.

Salif Keïta az 1949-ben Maliban született, nemzetközileg is elismert afro-pop énekes-zeneszerző több szempontból is kivételesnek számít. Egyrészt őt tartják „Afrika arany hangjának”, továbbá a mali királyi család egyenesági leszármazottja, és ráadásul albinó is. Ez utóbbi okból kifolyólag mind a családja, mind a közösség számára kívülálló volt, mert a mandika nép (amelyhez ő maga is tartozik) hiedelme szerint a fenyegetően közelgő rossz szerencsét jelenti, ha egy albinó jön a világra. Nemesi származása miatt nem lehetett volna énekes, mert ez a griotok, vagyis az afrikai énekes bárdok feladata.

Keita az Afrikai Unió nagykövete-ként a Salif Keita Global Foundation nevű alapítványt hozta létre, mely szociális integrációs programmal kíván segíteni az albinók helyzetén.¹

Salif Keïta

1967-ben elhagyta szülővárosát, és Mali fővárosába Bamakóba költözött, ahol először egy nagy, államilag is támogatott zenei csoport, a Super Rail Band de Bamako formáció tagja lett, majd 1973-ban a Les Ambassadeurs együtteshez csatlakozott. Az 1970-es évek közepén az együttesrel Abidjanba, Elefántcsontpartra menekültek a Maliban uralkodó politikai viszályok miatt, majd nevüket Les Ambassadeurs Internationales-ra változtatták, és nemzetközi elismerést vívtak ki maguknak. 1977-ben Keitát a guineai elnök a Nemzeti Érdemrenddel jutalmazta zenei munkásságáért. Hogy nagyobb közönséget legyen képes megszólítani, az énekes 1984-ben Párizsba költözött. Zenéje ötvözi az európai, nyugat-afrikai és amerikai dallamvilágokat, majd mindezt a muzulmán hitvilággal keverve egy nagyon érdekes zenei keveréket kapunk. A dalaiban leggyakrabban előforduló hangszerek a balafon, a djembe, a gitár, a kora, az orgona, a szaxofon és a szintetizátor. A Sosie című albumában a francia chanzonokat, saját nyugat-afrikai stilsztikájával interpretálja. Európában talán legismertebbnek mondható dala a Tomorrow, mely a Will Smith főszereplésével készült, Muhammad Ali életét bemutató Ali című film egyik ikonikus betétdala volt.

Kitüntetései: 1977-ben megkapta a Guinea elnöke, Sékou Touré által adományozott Nemzeti Érdemrendet zenei munkásságának elismeréseként. 2006-ban kapta meg a Tamani d'or és (még ugyanebben az évben) a legjobb művésznak járó Tamani kitüntetések is.

Filmbeli szereplései: Az 1993-as francia filmben Sirga – A kis nőstény

oroszlán (Sirga - L'Enfant Lion) Keïta a mágus szerepében látható. A film zenéje is (igaz csak részben) ugyancsak az ő nevéhez fűződik. Egy 1999-es, szintén francia produkcióban Ézsau bibliai alakját formálja meg. A film címe: La Genése. 2003-ban egy Martin Scorsese gondozásában készült zenés dokumentumfilmben, a *Feel Like Going Home*-ban láthatjuk viszont. A történet a blues gyökereivel foglalkozik, és keresi azt többek között Afrikában.

Baaba Maal

A szenegáli születésű **Baaba Maal** a szintén szenegáli származású Youssou N'Dourral együtt az ország leghíresebb zenészeiként tartják számon. Az országban született zenészek csoportjába sorolható még Akon is, aki abban tér el az említett két zeneszerzőtől, hogy tőle nem kifejezetten a tradicionális fekete kontinensbeli zenét hallhatjuk.

Maal 1953-ban halász család gyermekeként látta meg a napvilágot.

A családban ugyan senki sem tevékenykedett hivatásos zenészként, Maal édesanyja viszont hobbi énekesként lépett fel esküvőkön. Maal édesanyjától örökölt zene iránti szeretete már iskoláskorában megmutatkozott. Az ifjú Maal ugyanis a szünidőben diáktársaival együtt fedezte fel a muzsikálás rejtelmét. Annak érdekében, hogy Maal a zene világáról eddig elsajátított tapasztalatait és tudását tovább bővítsen 1974-ben, az érettségit követően Dakarbans tanult zenét és képzőművészetet. Maal ekkor még nem gondolta, hogy egyszer valóban zenész válik belőle, inkább tanári pályára készült. Kétségei ellenére Maal mégis a zenei pálya felé sodorta az élet, 1977-ben egy társával együtt megalapították a Yeli Taaré Fouta nevű együttest. Maal viszont zenei tanulmányainak folytatása érdekében pár évvel később kilépett az együttesből és Párizsba utazott, ahol két évig a Konzervatórium hallgatója volt. Franciaországi tartózkodása idején Maal egy egy duóval zenélt (Baaba Maal and Wandama), mellyel Európa számos országában turnéztak.

A szárnyait bontogató énekes 1984-ben édesanyja halála miatt visszatért Szenegálba. Otthoni tartózkodása során Maal egy teljesen saját együttest (Daane Lenol – az emberek hangja) alapított, melyben a szenegáli és az európai ritmusokat is igyekezett ötvöztetni. Nem sokkal később meg is jelent első kazettájuk Wango címmel. A lemez megjelenését követően egy angol producer felfigyelt Maal tehetségére. Maal le is szerződött a producerrel, melynek következményeként a szenegáli énekes 1989-ben már Párizsban koncertezett,

a franciaországbeli fellépést pedig egy európai turné követte.

Baaba Maal megjelent lemezei időrendi sorrendben: Wango (1985), Taara (1987), Diam Leelii (1989) – Mansour Seck, Baayo (1991), Lam Toro (1993), Firin' in Fouta (1994), Tono (1994), Sunugal (1995), Nomad Soul (1997), Djam Leelii Re-Release (1998), Live at the Royal Festival Hall (1999), Jombaajo (2000), Missing You... Mi Yeewnii (2001), The Best of the Early Years (2003), Palm World Voices: Baaba Maal (2005), On The Road (2008), Television (2009).

Maalt 1996-ban Grammy-díjra jelölték. 2003 óta az ENSZ Fejlesztési Bizottságának ifjúsági megbízottja, egyfajta jószolgálati nagykövet. Maal munkássága során leginkább a HIV fertőzések és AIDS megbetegedések súlyosságára hívja fel az emberek figyelmét. Maal az afrikai országok közötti együttműködéseket is támogatja, 2007-ben az Afrikai Unió Addisz-Abeában tartott ülésének gálavacsoráján lépett fel.

Youssou N'Dour egy dologban mindenképpen eltér a már bemutatott énekesektől, mégpedig abban, hogy a szenegáli zenész politikai szerepet vállal, 2012 áprilisa óta ugyanis a szenegáli kormány kultúráért és turizmusért felelős miniszteri pozícióját tölti be. A nyugat-afrikai énekes az úgynevezett mbalax stílusban zenél, mely a szenegáli pop zenének felel meg. Ezen kívül N'Dour dalaiban a nyugati-pop, valamint az afro-karibi stílusjegyek is fellelhetők. N'Dour az éneklés mellett a színpadon is otthonosan mozog, számos afrikai filmben játszott már – többek

Youssou N'Dour

között a 2007-ben bemutatott Amazing Grace című moziban. A híres énekes fiatalkorában egyébként hivatásos focistának készült, ám a tehetséges ifjú egy súlyos térsérülés miatt kénytelen volt feladni sporttal kapcsolatos álmait.

N'Dour 1959-ben Dakarbán született, a zenélést korán, tizenkét éves korában kezdte el. Hamarosan a Star Band nevű zenekarban játszott, mely a '70-es évek elején Dakar legnépszerűbb bandájává nőtte ki magát. A fiatal zenész 1979-ben Étoile de Dakar néven saját zenekart alapított, mellyel egész Afrika-szerte ismertté váltak. Az 1980-as évekre a banda nevét Super Étoile de Dakar-ra változtatva folytatták az egyedi hangvételű zenélést.

N'Dour első fontosabb albuma Immigrés néven 1988-ban jelent meg. A lemez dalai a külföldön bevándorlóként élő szenegáliak kulturális szokásairól és identitásáról szólnak. A szenegáli énekes számos elismerés mel-

lett az egyesült államokbeli toplistára felküzdötte magát 1994-ben a Neneh Cherry-vel közösen énekelt Seven Seconds című számmal. 2005-ben Egypt nevű albumával Grammy-díjat nyert.

N'Dour az egyik leghíresebb afrikai zenészként tartják számon, melyet az is bizonyít, hogy többek között olyan amerikai és európai világsztárokkal dolgozott együtt, mint Dido, Sting, Bruce Springsteen és Peter Gabriel. 2011-ben a Yale Egyetem díszdoktori címmel tüntette ki. N'Dour 2000 óta az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezetének jószolgálati nagykövete.

Youssou N'Dour eddig megjelent albumai a következők: Bitim Rew (1984), Nelson Mandela (1986), Immigrés (1988), The Lion (1989), Set (1990), Eyes Open (1992), The Guide (Wommat) (1994), Gainde – Voices from the Heart of Africa (1995), Djamil (1996), Inedits 84-85 (1997), Special Fin D'annee Plus (1999), Lii (2000), Joko: From Village To Town (2000), Joko: The Link (2000), Rewmi (2000), Le Grand Bal (2000), St. Louis (2000), Le Grand Bal a Bercy (2001), Ba Tay (2002), Nothing's In Vain (2002), Youssou N'Dour and His Friends (2002), Kirikou (2004), Egypt (2004), Alsaama Day (2007), Rokku Mi Rokka (2007), Special Fin D'annee: Salegne-Salegne (2009), Dakar – Kingston (2010), Mbalakh Dafay Wakh (2011).

A bemutatott zenészek közül kétségtelenül **Akon**, eredeti nevén Aliuane Badara Thiam az, akinek dalait a különböző zenetévők manapság a legtöbbet

Akon

játsszák. Ebből adódóan az 1973-ban az egyesült államokbeli St. Louisban született énekes a legismertebb élő afrikai származású zenész a fiatalok körében. Akon tehát nem Afrikában látta meg a napvilágot, gyermekkorának nagy részét mégis Szenegálban töltötte szüleivel, akik e nyugat-afrikai országból származó muszlimok. A hip-hop és R&B énekes, dalszerző és lemezproducer Akon édesapja szintén zenéléssel, jazzdobolással foglalkozott.

Akon hét éves korában költözött vissza szüleivel az USA-ba, New Jersey-be. A fiatal fiú nehezen teremtett kapcsolatot a többi gyermekkel, mondhatni nem volt könnyű gyermekkor. A problémák felnőttkorára is kihatottak, három évet ült ugyanis börtönben drokkereskedés miatt. Szabadulását követően Akon elhatározta, hogy megváltozik és megvalósítja vágyát, zenélni kezd. Akon terveit siker koronázta, első kislemeze ugyanis 2004-ben jelent meg Locked Up címmel, mely jelentős népszerűségnek örvendett Amerika-szerte. Első stúdióalbuma szintén ebben az évben jelent meg Trouble néven, ebből három millió darab kelt el. A világhíres rapper, Eminem 2006-ban készített egy közös számot Akonnal. A Smack That

című sláger óriási sikereket aratott, az USA toplistáján második lett, számos európai slágerlistát viszont vezetett. Akon olyan hírességekkel dolgozott még együtt, mint Justin Timberlake, 50 Cent, Lady Gaga, Pitbull, Flo Rida és Gwen Stefani.

Akon 2007-ben Konvicted Clothing márkanévvel ellátva saját tervezésű ruhakollekciót dobott piacra.

Akon megjelent lemezei a következők: Trouble (2004), Konvicted (2006), Freedom (2008), Stadium (2012).

A bemutatott afrikai zenészek mind-egyikéről elmondható, hogy énekesi pályájuk során végig a fekete kontinens kultúrájának népszerűsítésére törekszenek. Az énekesek szinte mindegyike folytat valamilyen karitatív tevékenységet, páran saját alapítvány létrehozásával támogatják a rászoruló fekete kontinensbeli fiatalokat. Az afrikai zenészek többségének dalaiban valamilyen társadalmi vagy politikai helyzettel kapcsolatos, békére és összetartásra felszólító szöveg jelenik meg.

Összességében elmondható tehát, hogy a bemutatott afrikai zenészek bár-

mekkora nemzetközi hírnévre is tesznek szert, bárhol is koncerteznek a világban, szívükben mindig is büszke afrikaiak maradnak.

Jegyzetek

1 Tarrósy István: Kelet-Afrika a fejlődés útján. 107. old.

Felhasznált irodalom

Tarrósy István: Kelet-Afrika a fejlődés útján.

Publikon Kiadó, Pécs 2011

<http://www.gatewayofafrica.com/artists/biography/195.html>

<http://music.yahoo.com/cesaria-evora/biography/>

<http://www.origo.hu/kultura/20070805-csurtortok-cesaria-evora-az-iwiw-vilagzenei-nagyszinpadon-a-sziget-masodik.html>

http://www.starpulse.com/Music/Kidjo,_Angelique/Biography/

<http://www.rockstar4000.com/profile/professorjay>

http://www.afrikatanulmanyok.hu/htmls/salif_keita.html

<http://www.rfimusic.com/artist/world-music/baaba-maal/biography>

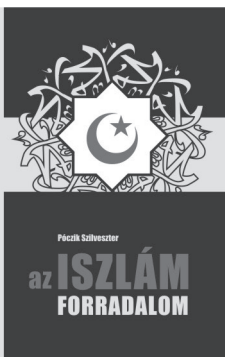
<http://worldmusic.about.com/od/bandsartistsaz/p/YoussouNDour.htm>

<http://www.akonfan.com/biography.html>

Az iszlám, illetve arab társadalmak hősiességét nem lehet részvét nélkül szemlélni, de részrehajlás nélkül kell vizsgálni. A kötet első tanulmányában az iszlám társadalmakban megjelenő politikai radikalizmus nemzetközi politikai valamint belső társadalmi okainak felvázolására tettem kísérletet, miközben felmutattam a nagyhatalmi politikák felelősségét, illetve felelőtlenességét, valamint a globalizáció folyamatainak nem-szándékolt következményeit, beleértve a migrációs és interkulturális feszültségek pszichológiai hatásait is.

A második tanulmányban a mai radikális politikai iszlám eszméleténél foglalkozva egységes logikai rendbe igyekeztem szervezni annak előzményeit és mai tendenciáit.

A kötetben szereplő harmadik dolgozat az iszlám radikalizmus két kortársi gondolkodójával és első jelentős társadalmi szervezetének kibontakozásával foglalkozik, a negyedik munka pedig arra vállalkozik, hogy a terrorizmus fázisát maguk mögött hagyó és az aszimmetrikus háború stádiumába lépni képes érett fegyveres harci szervezetek tevékenységének háttere előtt ezek eszmei alapozását valamint fejlődési trendjeit mutassa be.

publikon
KIADÓ

„Isten a célunk, a Korán az alkotmányunk, a Proféta a vezérünk, a harc az utunk, és Istenért meghalni ami leghöbbségünk”

A Hamasz Kartója

AZ ANGOL-BÚR KONFLIKTUS GYÖKEREI, AZ 1899–1902-ES DÉL-AFRIKAI HÁBORÚ ELŐZMÉNYEI

Rosta Máté
történelem-földrajz szakos tanár, hadtörténész hallgató
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
materosta@gmail.com

1. Az angol közigazgatás kezdetei

Amikor a britek a 19. század fordulóján birtokba vették Fokföldet, ugyanolyan korlátozott célok vezették őket, mint korábban a hollandokat. Nem akartak mást, csak a Föld egyik legfontosabb stratégiai pontját, ahonnan ellenőrizni lehet a teljes Indiába és a délkelet-ázsiai szigetvilágba irányuló forgalmat.¹ A területtel együtt azonban mélyülő problémákat is kaptak. Az afri-kanerek hangos kisebbsége, a búrok, már a holland adminisztráció parancsait is semmibe vették, az új földek meghódítását illetően és az angolok ez irányú utasításai sem voltak túl hatásosak. Igaz a búrok egyre nagyobb méretű terjeszkedését a kényszer szülte, a belátás azonban mindkét fél részéről hiányzott. Habár a britek csak egy támaszpontot akartak, amikor megérkeztek Fokföldre a gyarmat határai már messze nem csak a Tábla-öböl környékén feküdtek.

A népesség nagy része ugyan még mindig itt koncentrálódott, de a fehér telepesek birtokainak északi határa Fokvárostól 480 kilométerre húzódott, az Oranje-folyó közelében. A keleti határ, ez az irány mindig is kedveltebb volt a terjeszkedés szempontjából a bőségesebb csapadék miatt, még messzebb volt, a Great Fish-folyó közelében, Fokvárostól 800 kilométerre.² Ennek oka elsősorban az éghajlat volt. Mint említettük a búrok kivándorlása kényszer szülte megoldás volt, a társadalmi okok azonban, amik az állattenyésztés elterjedéséhez vezettek, politikai feszültséget okoztak nem csak a fehérek és a feketék között, de a fehér közösségen belül is. Problémát jelentett az egyre nagyobb viszály az újabb területeket birtokba vevő búrok és a térségben szintén új jövevénynek számító bantuk között is. A búrok végül beleegyeztek az angol uralomba 1814 után, mert az garan-

tálta számukra a búr-bantu határ védelmét.³ Az 1820-as évek végére nagyot változott a helyzet. A francia veszély, ami szükségessé tette az angolok számára Fokföld megszállását megszűnt. Ami maradt az a gyarmattal járó sok-sok költség. Kereskedelmi szempontból nem volt jelentősége a gyarmatnak, csak korlátozott mennyiségben állítottak itt elő nem túl jó minőségű bort és némi gyapjút. Emellett a bevándorlók számára sem volt vonzó a terület, kevesebben telepedtek le itt, mint Nagy-Britannia egyéb gyarmatain.⁴ Az újonnan érkezők nagy része betelepítés következtében került ide, ugyanis az angol kormány a védelmi költségek csökkentésének érdekében a napóleoni háborúk ötezer veteránját telepítette a keleti határra, ezzel spórolva meg egy állandó helyőrség létesítését a térségben és csak a fokvárosi brit erődért vállalva konkrét felelősséget.⁵ A telepítésnek azonban volt egy másik célja is.

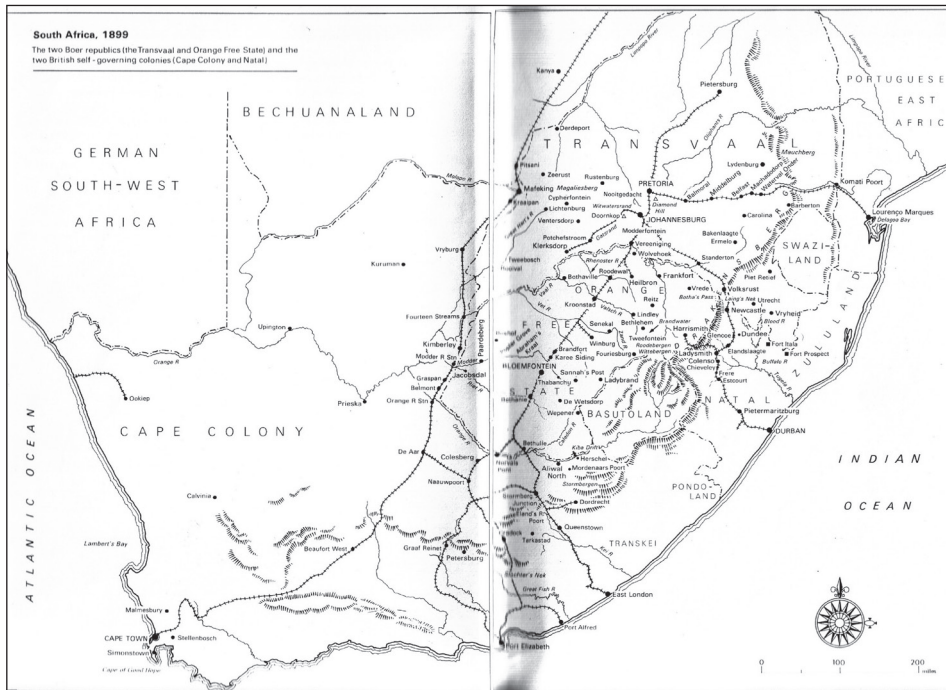
2. A búr republikanizmus gyökerei

A 17. századi holland telepesek helyzete Dél-Afrikában hasonlított az ugyanabban az időben kivándorló angol telepesekhez Észak-Amerikában. A kolónia első tagjai ugyanolyan vallási üldözöttek voltak, mint észak-amerikai hittársaik és ugyanúgy meg voltak győződve kiválasztottságukról, valamint hogy az új földeket Isten adta nekik egy szebb világ felépítéséhez. Ehhez a fanatikus vallási meggyőződéshez azonban határtalan felsőbbrendűség tudat is párosult a már itt élőkkel szemben, ami ugyan nem keltett különösebb megütközést a 17. században, de egyre inkább szemet szúrt a 19. században. Az 1799-től a tér-

ségben működő misszionáriusok jelentései alapján a Nagy-Britanniában élőket egyre inkább megbotránkoztatták a dél-afrikai társadalmi viszonyok, melyek keretében a kasztrendszerhez hasonlóan a fekete és színes bőrű lakosok gyakorlatilag csak szolgaként és rabszolgaként élhetett a fehérek irányítása alatt. A betelepítettekkel szemben így, az angol közvélemény részéről, megfogalmazódott az igény, hogy ezen változtassanak.⁶ A búrok számára ez az idegen betelepülés a létük és életformájuk elleni támadásként volt értékelhető és ez a konfliktus végig kísérté az egész 19. századot, mivel a korábbiakkal ellentétben, az újonnan érkezőket nem tudták asszimilálni, uitlandernek, külföldinek hívták őket, és fő politikai törekvésük az volt, hogy teljesen kizárják őket a politikából. 1834-ben ugyanis létrehoztak egy törvényhozói testületet, mondván az a közösség, amely önmaga védelméért felelős, a kormányzatban is szerephez kell hogy jusson. A képviselők azonban nem a határvidék búr népességéből kerültek ki, hanem a Fokváros környéki gazdák közül, így a frontier népessége újfent csak becsapva érezte magát.

3. A „nagy trek”

Az utolsó cseppet az 1833-as rabszolga felszabadítás jelentette az egész Brit Birodalom területén, pontosabban a nem elégségesnek ítélt kompenzáció a felszabadított rabszolgák után, valamint az, hogy az új brit kormányzó 1836-ban annektálta a határvidék bantu felét, ezzel lezárva az utat a búrok terjeszkedése előtt.⁷ Ezen események hatására zajlott le a „nagy trek”, a búrok kivándorlása 1835-37 között (afrikaans nyelven a

Dél-Afrika 1899-ben. Forrás: Pakenham, Thomas: The Boer War. Weidenfeld and Nicolson, London, 1979., 6-7. o.

groot trek), mely során körülbelül ötezer búr és nagyjából ugyanennyi szolgáló hagyta el Fokgyarmatot, hogy a brit fennhatóságtól távol, szabadon éljen.⁸ Ez körülbelül a kelet fokföldi telepések negyede volt.⁹ A kivándorlók elsődleges célja a Zuluföldtől délre elterülő Natal volt, de már ekkor is indultak csoportok az Oranje-folyótól északra eső vidékek felé. Az irányt az előzetes felderítések határozták meg, ugyanis vízzel ezek a területek voltak a legjobban ellátva és ritkán lakottak voltak. A vidék azonban csak látszólag volt lakatlan, a bantuk vándorlása miatt néptelenedett ideiglenesen el. A búrok is összetűzésbe keveredtek a vándorló népcsoportokkal, de a kezdeti vereségek után működőké-

pes taktikát dolgoztak ki, a szekérkaravánt, afrikaans nyelven laager.¹⁰ Legnagyobb győzelmüket 1838-ban a Blood Rivernél aratták, ahol az ellenséges zulusokat, akik előzőleg lemészárolták a tárgyalóküldöttséget, halomra ölték a laagerben kitaróan védekező búrok. A zulus vesztesége elképesztő volt, talán a háromezer főt is elérte, míg a búrok oldalán 3 sérülés történt, az is már az üldözés során keletkezett.¹¹ Ezzel a győzelemmel a vortrekkerek elérték, hogy a szervezettebb bantu csoportok a Limpopo mögé húzódtak vissz, azonban a környék eredeti, a harcok elől elmenekült lakossága, lassan visszaszivárgott a területre és csak kis mértékben volt hajlandó a fehérek irányítása alatt dol-

gozni. Ezzel újabb konfliktus adódott, ugyanis a búrok idegennek tekintették őket és úgy gondolták később érkeztek a területre, mint ők. A „nagy trek” kezdetekor a búrok óhaját, hogy szabadon élhessenek és ennek garanciáit jól szemlélte Piet Retief kijelentése, 1837-ben keltezett kiáltványában: „Úgy hagyjuk el ezt a kolóniát, hogy az angol kormány biztosít bennünket arról, a jövőben önmagunkat igazgathatjuk anélkül, hogy bármibe is beleszólna.”¹² Mégis 1843-ban a britek annektálták Natalt. Ennek legfőbb oka, hogy az új állam és főleg annak kikötője Port Natal, a későbbi Durban, komoly riválisa lehetett volna Fokvárosnak, amihez semmi érdekük nem fűződött. Így a búrok azon része akik semmiképp sem akartak angol fennhatóság alatt élni tovább indultak és csatlakoztak azon társaikhoz akik eleve a Drakensberge-hegység túloldalán keresték a boldogulást. Ez a vidék jóval szárazabb volt ugyan a tengerpartnál, de itt, ha csak egy kis időre is, nyugalmat találtak a trekerek és két államot alapítottak. Ezeket Nagy-Britannia vonakodva bár de elismerte függetlennek. Transvaalt, hivatalos nevén Dél-afrikai Köztársaság, 1852-ben a Sand River-i konvencióban, Oranje Szabad Államot pedig 1854-ben a bloemfonteini konvencióban.¹³

4. A négy fehér gyarmat helyzete a „nagy trek” után

Ezzel a négy, fehérék irányította dél-afrikai állam tulajdonképpen elérte a mai Dél-afrikai Köztársaság területének határait, mivel Anglia 1848-ban végleg bekebelezte a Great Fish-folyó és a Kei-folyó közti területet, Brit-

Kafferföld koronagyarmatként, amit 1865-ben csatoltak Fokföldhöz Ciskei néven. A Kei-folyón túli területet, Transkeit, 1879 és 1894 között hódították meg, Baszutóföld pedig 1868-ban lett protektorátus, de ezek már csak kisebb területi változások voltak az előzőekhez képest.¹⁴ A brit igazgatású és a búr területek fejlődése azonban gyökeresen eltért egymástól. A brit gyarmatok, Fokföld és Natal a birodalom részeként részesültek annak áldásaiból is és bár nem voltak túl fejlettek a kereskedelembe azért be tudtak kapcsolódni. Fokföld elsősorban juhtenyésztéssel és szőlőműveléssel foglalkozott és ennek révén önellátóvá vált pénzügyi szempontból.¹⁵ Lassú fejlődése is megkezdődött és a század második felére egyértelműen Dél-Afrika vezető állama lett, ezáltal az egységesülési törekvések élén is Fokföld és vezetői álltak. Natal éghajlata inkább a kávé, tea, dohány, gyapot és cukornád termesztésére volt alkalmas, de főleg a cukornádtörzstermesztésben voltak lehetőségek.¹⁶ A két terület etnikailag sem volt azonos. Fokföld népességére mindig is a sokszínűség volt a jellemző. 1854-ben 112 ezer európai lakosa mellett, jelentős színes, a kevert népesség Afrikában használt jelzője, és egyre növekvő számú afrikai lakosa volt. Nem mellesleg az európaiak között jelentős volt a búrok száma, többen maradtak Fokföldön közülük, mint ahányan a „nagy trekk” során kivándoroltak.¹⁷ Natalban élt viszont a négy állam közül a legkevesebb fehér, azonban ők szinte kizárólag angolok voltak. A fekete lakosság is homogén volt, nagyrészt zulu. A már említett cukornádtörzstermesztés mellékhatásaként azonban itt,

és szinte kizárólag itt, jelentős számú indiai diaszpóra élt, bár nagyrészt a mai Pakisztán területéről származókról van szó.¹⁸ Az ültetvényeken ugyanis kezdetben nem dolgoztak fekete munkások, ugyanis a zuluk, bár fölművelők voltak, nem jöttek ide dolgozni, mert az hagyományosan női munkának számított. Így kényszerből a farmerek Indiában toboroztak munkaerőt, ezzel még tovább terhelve az amúgy sem egyszerű etnikai problémákat. 1860 és 1866 között körülbelül hatezer „kuli” jött Indiából és számuk 1895-re 80 ezerre nőtt.¹⁹

A két búr köztársaság, mindeközben a tengertől elzárva pre-kapitalista módon élte mindennapi életét, a búrok főként pásztorokból éltek, épp hogy a létminimumhoz szükséges feltételeket megteremtve. Vallásos életformájuk nem sokat változott az első telepések érkezése óta, mindent felülíró szabadságvágyuk pedig az egyik legfőbb mozgatórugója lett politikai törekvéseiknek. A két fővárosban Bloemfonteinben és Pretoriában lassan azonban erős elnöki hatalom jött létre, de főképp külső okok miatt. A búrok folyamatosan veszélyeztetve érezték életformájukat, ami a fehérek egyenlőségére és individuális szabadságára épült, az angolok által éppúgy, mint az őket körülvevő és elnyomott fekete többség által.

Az angol érdeklődés azonban nem terjedt túl a két már megszerzett gyarmat határain, csak akkor, ha az angol érdekek sérülni látszottak. Anglia érdeke pusztán annyi volt a térségben, hogy a bantukkal a viszony lehetőleg békés legyen és Fokföld valamint Natal ne jelentsen plusz költséget. Így még a század közepén is Dél-Afrika nem volt

több egy szegény, fejletlen területnél, amit elég volt informális eszközökkel kormányozni.²⁰

Az 1870-es évektől kezdődően azonban olyan változások történtek a terület életében, amik már az eljövendő háború szempontjából is hatványozott jelentőséggel bírnak.

5. A gyémántmezők felfedezése

1867-ben Hopetown közelében gyémántot találtak. A további kutatások kiderítették, hogy a Vaal és az Oranje összefolyásánál kivételesen gazdag lelőhelyek vannak. A területet Nyugati Grikvaföldnek hívták és pont Transvaal, Oranje Szabad Állam és Fokföld határán feküdt, így értelemszerűen mindhárom meg akarta szerezni.²¹ Ez végül Fokföldnek sikerült 1871-ben. Ezzel Fokgyarmat számára megnyílt a lehetőség, hogy valóban komoly fejlesztésekbe kezdjen és vezető szerepét tovább erősítse. 1892-re a gyarmat fehér lakossága elérte a 377 ezer főt, ami komoly növekedést jelentett és a főleg a brit szigetekről érkezők a etnikai arányt is az angolok javára módosították.²² 1880-ra a gyémántexport meghaladta az évi 3 millió fontot és a fokföldi kikötőkön áthaladó kereskedelem is megháromszorozódott, évi 15 millió fontot tett ki. A gyémántból befolyt összegek mozgásba hozták a gazdaságot, elkezdett kiépülni a helyi vasúthálózat, fellendült a bevándorlás és a kereskedelem.²³ Sok fekete is a területre érkezett, de ők csak kétkezi dolgozóként kaphattak munkát. A fellendülés eredményeképp 1872-ben Fokföld elnyerte az önkormányzati jogokat. Innentől kezdve azonban mind-egyik Dél-Afrikában élő európai közös-

ségnek mások voltak a céljai, ráadásul a britek elképzelései nem találkoztak ezekkel. A britek törekvése az volt, hogy a dél-afrikai adminisztrációkat összevonva létrehozzanak egy egységes közigazgatást, ami a legolcsóbb megoldást jelentette volna a számukra. Ezzel a birodalom keretein belül tartották volna a régiót, semmi nem állt volna a kereskedelem útjába és a fejlődés is felgyorsulhatott az egységesen bevezetett megoldások és a közös infrastruktúra által. Ez a megoldás mind a liberális, mind a konzervatív kormányok számára evidensnek látszott.²⁴

„Az, hogy a 19. században a dél-afrikai angol érdekeltségek egyre nagyobb súllyal jelentek meg a brit érdekek között még nem kellett volna, hogy azt jelentse, hogy az angol állam fizikailag is kiterjessze a fennhatóságát az egész területre.”

6. A Transvaali, vagy I. Búr Háború
Dél-Afrika egységesülésének forgatókönyve azonban különböző okokból, de mindegyik érdekelt fél ellenére volt. Fokföld nem akart osztozkodni a gyémántmezők hasznán, ráadásul tartott attól, hogy a kényesen kiegyensúlyozott politikai rendszere, Fokföld rendelkezett a legsokszínűbb lakossággal, felborul az többi állam eltérő etnikai arányai miatt.²⁵ A búr köztársaságok megsértődtek amiatt, hogy Fokföld kapta a gyémántmezőket. Ami ennél is fontosabb, hogy féltékenyen szemlélték az angol anyanyelvűek egyre nagyobb arányú bevándorlását. Így az egyesülést célzó

tárgyalásokkal az angoloknak semmit sem sikerült elérniük. Az események azonban mégis odavezettek, hogy Transvaal megszállása lehetségessé vált. A köztársaság elnöke Burgers nagy bajban volt, a kincstár kongott az ürességtől, belpolitikai támogatói elpártoltak tőle a Delagoa-öbölbe vezető vasút koncessziójának visszaságai miatt, ráadásul épp költséges háborút vívtak a Pedik ellen és a félelmetes Zulu Birodalom is mozgolódott a szomszédban. Így 1877 januárjában Sir Shepstone vezetésével egy angol kontingens megszállta az országot.²⁶ Ezzel Transvaal elvesztette azt a függetlenséget, amit Anglia még A Sand River-i egyezményben ismert el, és már sohasem szerezte teljesen vissza. Rövid távon azonban jól jártak a búr köztársaság lakói, mivel az angolok kénytelenek voltak beavatkozni az oldalukon a bantuk elleni küzdelembe. 1879 januárjában meg is indult a hadjárat a zuluk ellen. Az angolok meglepő isandhlwanai veresége után, ahol a britek legnagyobb veszteségüket, 1600 ember, szenvedték el a krími háború óta, végül győztek, de a zuluk bebizonyították a brit hadseregről, hogy nem verhetetlen. Ekkor tűnt fel a színen egy tehetséges transvaali politikus, Paul Kruger, aki elkötelezett volt Transvaal függetlensége és a búrok életformája mellett és harcot kezdett az angolok ellen, ami I. Búr háború, vagy transvaali háború néven vonult be a történelembe. A konfliktus 1880-81-ben zajlott és a búrok majubai döntő győzelme után a pretoriai konvenciók által Transvaal részleges függetlenséget kapott, belügyeit maga rendezhette.²⁷ Az európai hozzáállás a gyarmatokhoz és különösen Afrikához

átalakult a 19. század során, így csak idő kérdése lehetett mikor lángol fel újra az ellentét a két republikánus érzelmű köz-társaság és a Brit Birodalom között.

7. Az európai gyarmati politika átalakulása

Az, hogy a 19. században a dél-afrikai angol érdekeltségek egyre nagyobb súllyal jelentek meg a brit érdekek között még nem kellett volna, hogy azt jelentse, hogy az angol állam fizikailag is kiterjessze a fennhatóságát az egész területre. Az 1880-as évektől az európai nagyhatalmak (jellemzően Nagy-Britannia és Franciaország) újabb gyarmatosító hullámot indítottak el, aminek célterülete az ázsiai és az afrikai kontinens volt. Ezt az új gyarmatosítást jól illusztrálja az az adat, hogy 1880 körül Afrika mindössze egytizede volt gyarmatosítva, míg az első világháborút megelőző években Afrika csupán egytizede nem volt gyarmatosítva.²⁸ Ezt az 1880 és 1914 közötti időszakot szokás „modern imperializmusként” is emlegetni. Ebben a folyamatban Franciaország és Nagy-Britannia játszott a vezető szerepet. A feléledő gyarmatosításnak többféle magyarázata lehet. A korszakban fellendülő és egyre gyorsabban fejlődő ipari termelés azt eredményezte, hogy Európa államai a saját termékeik védelmének érdekében újabb vámokat vezettek be, amikkel komoly akadályokat gördítettek a kontinensen korábban megszokott kereskedelmi szokások elé. A problémára felmerülő esetleges megoldásként szolgálhattott, hogy további hódításokkal szerezzenek maguknak az államok új piacokat, az Európában éppen ebben az idő-

szakban egyre erősödő nemzeti mozgalmak azonban ezt a lehetőséget az „öregkontinensen” lehetetlenné tették. Így az új piacokat más kontinensen kellett keresni. A hajózás fejlődése (a gőzhajók dominánssá válása) megkövetelte a támaszpontok létesítését a kereskedelmi útvonalak mentén, ahol a gőzösket utána lehetett rakni szénrel. A saját bázisok létesítése az olcsóbb és biztonságosabb közlekedést tette lehetővé. Nem voltak a hajók kiszolgáltatva az anyaországtól távol más államok érdekeinek. A szárazföldi jelenlét pedig azt jelentette, hogy a hadsereget tengerentúli toborzással tudták erősíteni. Ennek köszönhetően kisebb létszámú kontingenssel is meg tudták tartani a területet. A hatalom szempontjából a tengerentúli területek nagysága pedig a gyarmattartó állam szimbólumává vált. A gyarmatosítók tetteiket próbálták megideologizálni és egyfajta „civilizációs” küldetésként tálalni a közvéleménynek. Minden ilyen elképzelésnél megfigyelhető, hogy az európai civilizációt a gyarmati civilizáció fölé helyezték. Minden érvelésnél megfigyelhető a „civilizáltak” hódító harca a „barbárok” ellen.²⁹ Az európaiak nagy részének a szemében a gyarmatosítás egyfajta romantikus képként élt. 1876-ban II. Lipót belga király Brüsszelbe összehívott egy kutatócsoportot, aminek tagjait több nemzetből hívta meg (angol, német, francia, belga orosz, olasz, osztrák).³⁰ Eredményként létrejött a Nemzetközi Afrika Társaság, aminek túl sok érdemi eredményt nem lehetett elkönyvelni. Az angolok és a franciák kezdetől fogva gyanakodva szemlélték II. Lipót tevékenységét. Az elmélet, misze-

Búr gerillák

Forrás: Pakenham, Thomas: The Boer War. Weidenfeld and Nicolson, London, 1979., 171. o.

rint a „civilizáltak” küldetése a „barbárok” javára cselekedni, valójában a kapzsiságnak és a becsvágynak volt szívesen hangoztatott palástolása. Franciaországban előszeretettel hivatkoztak a fölényben lévő fajok kötelességére. Jules Ferry 1885. július 28-án, a küldöttek kamarájában így érvelt: „A fölényben lévő fajok azért rendelkeznek ezzel a joggal, mert van egy kötelességük. Az a kötelességük, hogy civilizálják az alacsonyabb rendű fajokat.”³¹ Charles Depincé a Quinzaine című folyóiratban 1900-ban az emberi jogokra hivatkozott. „A hódítást csak egy dologgal lehet igazolni: azzal, hogy a hódító nemzet jobbít a leigázott faj anyagi és erkölcsi viszonyain.”³² Algéria főkormányzója valamivel később jelenlétüket a követ-

kezőkkel indokolta: „A civilizált fajt megillető jog erejénél fogva vonultunk fel [...], hogy elfoglaljuk azokat a területeket, melyek az elmaradt, a barbárság fokán megrekedt népek kezén paragon hevernek.”³³ Az angol hozzáállásra hasonló volt a jellemző. Ezt jól illusztrálja Rudyard Kipling 1899-ben megjelenő *The White Man's Burden* (A fehér ember gondja) című műve, mely komoly vitákat generált a birodalomban. Egyes állásfoglalások szerint az angol birodalomépítés propagandájának tudható be, főként faji megnyilvánulásai miatt, mások szerint azonban a versben merő ironia figyelhető meg, ami a birodalomra leleselkedő veszélyekre mutat rá. A helyzetet jóval pragmatikusabban ragadta meg Harry Hinsley, a Camb-

ridge History of the British Empire, A brit birodalom cambridge-i története című művében. Szerinte annyi történt, hogy az Európában egyre inkább kiéleződő konfliktushelyzetet, miszerint már nem férnek el a nagyhatalmak egy kontinensen, azt úgy orvosolták egyfajta tüneti kezelésként, hogy importálták a gondokat a tengeren túlra, hogy azok a gyarmatokon csapódjanak le. „Az európai viszályokat és feszültségeket, mindazt, ami eddig erre a földrészre összpontosult, kivetítették a fejletlen világra [...] E korszak kezdetétől a kormányok politikai cselekvését, de lehet hogy az államon belül ható minden erőt is inkább a stratégiai és nem a gazdasági és pénzügyi mozgatórugók valamint az egyensúlyra és a saját helyzetük másokhoz képest való meghatározására irányuló megfontolások határozzák meg, még hozzá nemcsak Európában, de az egész világon.”³⁴ *A francia gondolkodó* Jules Ferry írásaiban azt hangoztatta, hogy úgy egy nemzet nem tud „tündökölni”, hogy a világpolitikába ne avatkozzon be. Ez Európa mellett most már Afrikát és Ázsiát is jelentette. Aki erről a feladattól lemond, az a hatalmak közti befolyás elvesztésével kell, hogy számoljon. Ha a korszakon röviden akarjuk leírni, akkor mondhatjuk azt, hogy erre az időszakra az európai egyensúly áthelyeződése a jellemző Ázsiába és Afrikába. Ez szolgált indokként Németország számára is amikor egyre erőteljesebbé tette jelenlétét a dél-afrikai régióban. Német Délnyugat-Afrika megalapítása Nagy-Britannia számára sokkot okozott és Dél-Afrika további történetére nagy hatást gyakorolt a németek megjelenése, új szereplővel bővült a játszma.

8. Az aranylelőhelyek felfedezése

1886-ban aranyat találtak a transvaali fővárostól, Pretoriától, délre a Witwatersrand-hegységben. Ezzel egy csapásra megváltoztak az erőviszonyok a térségben. A gyémántbányászat révén felhalmozott tapasztalatok segítségével a termelés hamar megindult. A gyémánttal ellentétben, amiből ha túl sok van az lenyomja az árakat, az arany kimeríthetetlen volt a piaca.³⁵ Transvaal a hirtelen jött szerencséjét pozícióinak megerősítésére fordította és megpróbált az angol gazdasági függéstől minél jobban szabadulni. Tengerparttal nem rendelkezvén alternatív útvonalakat kerestek, hogy az aranyat ne csak angol kikötőkön keresztül tudják exportálni. Kísérleteik, a vasútvonal kiépítése a portugál fennhatóságú Delagoa-öbölhöz, illetve Német Délnyugat-Afrika elérése a szárazföldön, nem érték el a kívánt hatást, mert a brit diplomácia akár erő alkalmazásától sem riadva vissza meghíúsította azt, hogy a bűrok érdemi eredményeket érjenek el.³⁶ Fokföldön ekkoriban kezdte meg az aktív politikálást Cecil Rhodes, aki válaszolt a bűrok új politikájának a kihívására. Rhodes a gyémántbányászatból gazdagodott meg, ő és Alfred Beit alapította a De Beers Consolidated Mines-t, ami monopolizálta a gyémántkitermelést. Az aranybányákban is részesedést szerzett, így érdekelté vált a Transvaallal való nyugodt viszonyban. Transvaal azonban nem kért az angolok és Fokföld által létrehozni kívánt unióból, ami Rhodes szerint is a legelőnyösebb lett volna a térség fejlődése szempontjából.³⁷ Cecil Rhodes mindig is Fokföldinek vallotta magát, és azt mondta az afrikai problémákat csak

„Cecil Rhodes mindig is Fokföldinek vallotta magát, és azt mondta az afrikai problémákat csak azok tudják megoldani, akik itt is élnek...”

azok tudják megoldani, akik itt is élnek, de érdekei egybe estek az angolok érdekeivel, így közös erővel próbálták megszabolázni a búrokat. Tevékenységüket azonban egyre nagyobb ellenszenv és gyanakvás fogadta transvaali oldalon.

9. Az uitlanderek problematikája

A búrok mindig is meg voltak győződve arról, hogy az angolok a megsemmisítésükre törnek, el akarják venni politikai vezető szerepüket, amit teljesen jogtalannak érezték, hiszen a saját maguk által meghódított földeken, úgy érezték csak ők dönthetnek a politikai és egyéb kérdésekben. A sok új angol nyelvű telepés azonban egyre inkább a gazdaság motorjává vált, hiszen nagyrészt ők uralták az ipart és a kereskedelmet.³⁸ Politikai jogaik a telepéseknek, az úgy nevezett uitlandereknek, nem voltak, mivel a búrok félték attól, hogy ami az angoloknak nem sikerült kívülről fegyverrel, az sikerülhet belülről, átveszik a hatalmat azzal, hogy több angol ajkú él Transvaalban, mint búr. Ezért többszöri kérésre sem voltak hajlandóak az uitlandereket bevenni az ország kormányzásába, akiket ez mélysegesen felháborított, hiszen úgy gondolták Transvaal jólétének ők a zálogai. Több petíciót is intéztek az angol kormányhoz, akik egyre nyomatékosabban kérték a búr vezetőket a probléma rendezésére. Rhodes még messzebbre ment

a probléma megoldásában. 1880-tól fokföldi parlamenti képviselő és hihetetlenül vagyonos ember. 1883-85 között angol segítséggel megakadályozta, hogy Fokföld tartósan megszállja Botswanát és ezzel szomszédossá váljon a német gyarmattal Délnyugat-Afrikában. Ezután 1888 és 1890 között ügynökei révén koncessziókat kötött a Zambézi két oldalán fekvő földek afrikai uralkodóival, a mai Zimbabwe és Zambia területén, és amikor a fokföldi brit kormány vonakodott a területeket fennhatósága alá vonni, megalapította a Brit Dél-afrikai Társaságot, amely szabadalomlevelet kapott a brit kormánytól, hogy építse ki a brit adminisztrációt.³⁹ Ezzel teljesen elszigetelte a búr köztársaságokat a tengertől és úgy gondolta ez elég kényszerítő erő lesz az unió létrehozására. A transvaali kormányzat azonban, Kruger elnökkel az élen, csak egyre elszántabban védte érdekeit.

10. Dr. Jameson transvaali kalandja

Rhodes elvesztve türelmét ki akarta használni az alkalmat, hogy 1895-re az uitlanderek elégedetlensége már aggasztó méreteket öltött és a nyílt felkelés fenyegetett. Rhodes ekkor már Fokföld miniszterelnöke és a Brit Dél-afrikai Társaság vezetője, megbízta dél-rhodésiai emberét, így nevezik ekkor a Társaság által irányított területet, dr. Jamesont, hogy a transvaali rend helyreállítása érdekében egy rendőri különítménnyel hatoljon be és állítsa helyre a rendet. Tulajdonképpen ez annyit jelentett, hogy álljon a már régóta szervezett uitlander felkelés élére és buktassa meg a kormányt.⁴⁰ Az akció teljes katasztrófa lett, az uitlanderek

nem lázadtak fel, dr. Jameson egységét elfogták a búrok.⁴¹ Rhodes lemondásra kényszerült, a Fokföldön és Oranjében élő búrok, akik Rhodes passzív szövetségeseinek számítottak az események hatására a búr köztársaság pártjára álltak, Anglia legnagyobb megrökönyödésére a németek nyíltan kiálltak Transvaal mellett és táviratban gratuláltak a sikeres elfogó akcióhoz. A nemzetközi közvélemény innentől kezdve durva imperialista akcióként értékelt minden angol tevékenységet Dél-Afrikában, Nagy-Britannia teljesen elszigetelődött.⁴²

11. A németek megjelenése a régióban és a Delagoa-öböl körüli konfliktus

Transvaal az akcióban újabb, minden eddiginél világosabb bizonyíté-

kát látta annak, hogy Nagy-Britannia a létére tör. Habár a búr-német szövetség nem lett szorosabb Nagy-Britannia is rádöbbedt, hogy Dél-Afrika gazdag régió, kereskedelme ezer szállal kapcsolódik Angliához, így fontos része lett a gyarmatbirodalomnak. Az új gyarmatügyi miniszter, az imperializmus és a birodalom lelkes híve, Joseph Chamberlain, valamint Dél-Afrika új főmegbízottja Sir Alfred Milner létkérdésnek tartotta, hogy Nagy-Britannia befolyása megkérdőjelezhetetlen legyen a régióban.⁴³ Azt, hogy az érdekek mennyire összetettevé váltak a térségben, jól szemlélteti a portugál területen fekvő Delagoa-öbölben történt kikötő fejlesztések, és az ahhoz vezető vasútvonal kérdése a század végén. A legtöbb dél-afrikai háborúról szóló beszámoló

Holtestek a Spion Kopon másnap reggel. Forrás: Pakenham, Thomas: The Boer War. Weidenfeld and Nicolson, London, 1979., 428-429. o.

szerint kevés jelentősége volt a kérdésnek. Peter Henshaw cikkében azonban bőven találunk cáfolatokat erre és nem mellesleg a többi ok is jobban érthetővé válik.⁴⁴ A Delagoa-öbölből, a portugál Kelet-Afrikán át, Johannesburgig tartó vasútvonal már 1984 októberében megnyílt. Ez az útvonal – a legrövidebb a part és Witwatersrandi aranybányák között – lefedte azt a kereskedelmet, ami máskülönben angol kikötőkön keresztül Fokgyarmaton és Natalon keresztül ment volna végbe.⁴⁵ Ez a kereskedelem, sok beszámoló szerint, soha nem öltött fenyegető méreteket az 1890-es években. Bár a brit kormánynak nem sikerült megszereznie a Delagoa-öböl vasútvonalának ellenőrzését, az állandóan a csőd szélén álló portugál kormánnyal olyan megállapodásokat kötött, amelyek tulajdonképpen biztosították azt, hogy a kikötő ne lehessen komoly vetélytársa, a területen található angol fennhatóságú kikötőknek.⁴⁶ Az 1898. augusztusi angol-német megállapodás eredményeként, úgy tűnt sikerült megegyezésre jutni a legfenyegetőbb hatalmú riválissal a régióban.⁴⁷ Mégis a Gyarmatügyi Minisztérium, mikor világossá váltak számára a megállapodás részletei, azonnali lépéseket sürgetett, mert veszélyben érezte a brit pozíciókat a térségben. Az 1890-es évek során a brit kormány két dolgot szeretett volna elkerülni. Az első, hogy Transvaal ne tudjon a tengerhez a Delagoa-öbölön át kijutni. A második a rivális európai hatalmak kereskedelmi térnyerése, akár hajózási akár politikai értelemben. A portugál kormánnyal kötött 1875-ös és 1891-es egyezmények, úgy tűnt ezt sikeresen szavatolják.⁴⁸ Az 1898-as titkos angol-német megáll-

apodás látszólag kiiktatta a Dél-Afrikában addig agresszívan terjeszkedő németeket és elvben megszüntette a feszültséget a két állam között. Németország beletörődött a Transvaal fölötti brit elsőbbségbe és elfogadta azt, ha valamilyen okból kifolyólag a portugál birodalom összeomlana, akkor Mozambik déli fele, beleértve a Delagoa-öblöt, a britek kezébe kerülne, amennyiben Németországé lesz az északi.⁴⁹ Egy súlyos problémát azonban nem vettek figyelembe a Külügyminisztérium tárgyalóbiztosai, ami a Gyarmatügyi Minisztérium szerint nagy veszélyt hordozott magában. A portugál megállapodások tartalmaztak egy olyan megkötést, ami megtiltotta a Delagoa-öböl kikötői létesítményeinek rivális kereskedelmi vállalatok általi fejlesztését. A Külügyminisztérium azonban, hogy enyhítse az Európa- és világszerte tapintható angol-német feszültséget, beleegyezett abba a látszólag jelentéktelen német kérésbe, hogy német támogatású társaságok kiépítsék üzleti tevékenységeiket, és kikötői létesítményeket fejlesszenek az 'Eiffé' vagy 'Katambe' koncesszió keresztül a Delagoa-öbölben.⁵⁰ Külügyminisztérium valószínűleg úgy gondolta, hogy minden előny, amit a németek az Eiffé koncesszió keresztül nyernek, azt az újonnan alapított brit támogatású kereskedelmi vállalkozás, a Lingham koncesszió meghiúsítja. Ezzel szemben a Gyarmatügyi Hivatal úgy érezte, hogy az öbölben megjelenő két új, kedvező pénzügyi helyzetben levő üzleti társaság inkább csak rontott a helyzeten még úgy is, hogy az egyik ezek közül brit irányítású.⁵¹ Az öböl bármilyen célú fejlesztése nagy veszélyt

*Dél-afrikai könnyűlovasság
menete Fokvárosban,
a felső sarokban Lord Robert
főparancsnok portréja*

*Forrás: Pakenham, Thomas: The
Boer War. Weidenfeld and Nicol-
son, London, 1979., 428-429. o.*

jelent a fokföldi és natali kikötőkre, ami nem csak a brit befolyás csökkenését vonja maga után, hanem a rossz pénzügyi helyzetben lévő két gyarmat költségvetésére végzetes is lehet.⁵² Azonban ez nem csak Natal és Fokföld kereskedelmi érdekeit sértené. Emellett, a terület vízi útja fölötti brit stratégiai dominancia is veszélybe kerül, veszélyeztetné az arannyal, kereskedelemmel és tőkebefektetéssel kapcsolatos brit érdekeket. Dél-Afrikát geopolitikailag formálná át, megteremtve a „Dél-afrikai Egyesült Államokat” a Brit Birodalmon kívül, ahelyett hogy létrejönne a Dél-afrikai Domínium azon belül. Ez

óriási csapást mérne a brit birodalom presztízsére világszerte.⁵³ A Delagoa-öböl startégiiai jelentősége tehát nem abban rejlett, hogy mit nyújtott a briteknek, nekik nem volt szükségük még egy tengeri bázisra Afrikában, hanem, hogy mit nyújtott a britek riválisainak.⁵⁴ Már az, hogy egyáltalán ezen a kikötőn keresztül is szállítanak aranyat Európába, a britek ellenőrzése nélkül, valamint, hogy Transvaal külkereskedelmének egyre nagyobb részét ezen a kikötőn keresztül bonyolítja, aggodalomra adott okot a britek részéről.⁵⁵ A kikötő tulajdonképpen nem Transvaal meghódításának záloga volt, épp ellenkezőleg.

12. A háborúhoz vezető brit és búr félelmek

A britek attól féltek, hogy teljesen kicsúszhat az irányítás a kezükből, és ez egy ilyen fontos terület esetében beláthatatlan következményekkel járt volna. Nem csak gazdasági értelemben féltették a befolyásukat. Félelmeiket a következőképp lehet összefoglalni: először is úgy gondolták, ha a witwatersrandi arany nem a londoni érdekeltségű vállalatokat gazdagítja, akkor könnyen a riválisok kezére juthat. Másodszor, ha Transvaal a bevételeiből nem angol termékeket vásárol és nem angol közvetítőkön keresztül, hanem szintén a riválisok, elsősorban Németország gazdaságát erősítik. Harmadszor, ennek végzetes hatása lett volna a két brit gyarmat, Fokföld és Natal, gazdaságára, amik nagyban függtek nemcsak a transvaali aranyforgalomtól, de az oda irányuló termékek vasúti kereskedelmétől is. Negyedszer, transvaal vezetésével önálló állam jöhet létre Dél-Afrikában, ami nem része a Brit Birodalomnak, sőt annak rivalisaival szövetséges. És ötödször, ez akkora presztízs veszteséget okozna Nagy-Britanniának, ami nem csak megmaradt dél-afrikai pozícióit veszélyeztetné, hanem a világban betöltött vezető szerepét is.⁵⁶ Bár a háború kitörésének az oka az uitlanderek helyzete volt, mégis a valódi indok inkább kereshető Nagy-Britannia előbb részletezett birodalmi megfontolásaiban és abban, hogy ezeket Transvaal a függetlenségét féltve nem vette figyelembe.⁵⁷ Még a háború megkezdésekor is csupán annyi volt a britek célja, hogy egy együttműködőbb kormány kerüljön Transvaal élére,

valahogy úgy, mint Oranje esetében.⁵⁸ A háború kitörésekor csak az volt biztos, hogy mindkét fél komolyan veszélyben érezte nem csak szűkebb értelemben vett gazdasági érdekeit, de a búrok esetében a létüket is, angol szempontból pedig az egész birodalmat. Az 1899-es sikertelen bloemfontein-i konferencia után a háború már valóban csak idő kérdése volt.⁵⁹

„A háború kitörésekor a két fél hadserege nagyjából azonos létszámú volt, körülbelül 28 ezer fő, de az angolok folyamatosan növelték a csapataik létszámát és végül megközelítőleg 450 ezer brit katona harcolt a háborúban, a két búr köztársaságban összesen nem élt ennyi fehér telepes.”

13. A Dél-Afrikai háború eseményei

13.1. A szembenálló erők

Az 1895-os Jameson-féle akció óta Transvaal tudatosan készült a háborúra. Ennek érdekében nagy mennyiségben vásárolt különböző típusú, igen jó minőségű fegyvereket. Így a háború kitörésekor haditechnikai szempontból egyáltalán nem voltak hátrányban az angolokhoz képest, sőt bizonyos fegyverek összevetésénél azt tapasztalhatjuk, hogy a búrok előnyben voltak az angolokhoz képest. A háború kezdetén kiemelkedett és ezért említést érdemel a búr tüzérség. A búrok a háború előtt lehetőségeikhez lépest nagy gondot fordítottak a tüzérségük modernizálására. A búrok tüzérsége azért is volt különle-

ges, mert ez volt az egyetlen olyan búr katonai fegyvernem, ami egyenruhával rendelkezett. Transvaal tüzérségénél az 1890 mintájú osztrák tüzéregyenruhát rendszeresítették, Orange szabadállam tüzérsége az 1874-es kékes-szürke holland tüzérségi egyenruhát használta. A tüzérek létszáma a két államban a következőképp oszlott meg: Transvaal, 733 fő, Orange tüzérsége, 474 fő. Létezett még az úgynevezett „erőd-tüzérség”, de ez semmilyen szerepet nem játszott a harcokban, a háború során, ugyanis védművekkel csak Pretoria városa rendelkezett, de azt a búrok harc nélkül elhagyták.⁶⁰ Az ágyúk rendkívül sokfélék voltak és a típusok száma csak bővült a harcok során a zsákmányolt angol lövegekkel. A modern ágyúk többsége azonban német és francia gyártmány volt. A búr puskák is első osztályú minőséget képviseltek. Kruger elnök kormánya az 1890-es évek második felében 37 ezer puskát és hozzá 10 millió töltényt rendelt a Krupp-tól. A puska a legújabb gyártmányú Mauser volt, a 95-ös típusú, amely túlszárnyalta a britek által rendszeresített Lee-Metfordot mind lőtávolságban, mind pedig pontosságban. Ezenkívül a Norvég Állami fegyvergyár is nagy mennyiségben adta el Krag-Jørgensen típusú puskáját a búroknak. Megjelent a csataterén az ismétlődő pisztoly is, a búrok rendelkeztek a Mauser C-96-ossal, ami konstrukciójában is újnak számított.⁶¹

A britek szárazföldi hadserege természetesen a kor elit hadseregei közé tartozott, de érdemes megemlíteni, hogy a háború tanulságai arra készítettek a döntéshozókat, hogy a 20. század elején átfogó hadügyi reformokat vezes-

senek be, mert súlyos hiányosságok mutatkoztak, mind a hadszervezetben, mind az utánpótlásban, mind pedig a hadvezetésben és a kommunikációt illetően.⁶² Érdeemes megjegyezni, hogy a britek számára például végig nagy gondot jelentett a megfelelő számú ló biztosítása mind a harcoló alakulatok, mind az utánpótlás számára. A Dél-Afrikába behajózott lovak átlagos élettartama 6 hét volt. A hosszú hajójút, a nem megfelelő táplálék és a klíma miatt az állatok nem tudtak alkalmazkodni a körülményekhez. Épp ezért az Ausztráliából érkező önkéntesek lovai, akik hozzászoktak már a hasonló éghajlathoz jó szolgálatot tettek a gazdáiknak, mivel teljesíteni tudták a feladatukat.

A háború kitörésekor a két fél hadserege nagyjából azonos létszámú volt, körülbelül 28 ezer fő, de az angolok folyamatosan növelték a csapataik létszámát és végül megközelítőleg 450 ezer brit katona harcolt a háborúban, a két búr köztársaságban összesen nem élt ennyi fehér telepes. A búrok körülbelül 85 ezer embert tudtak harcra küldeni.⁶³

A búr hadsereg szervezeti felépítése alkalmazkodott a taktikához. Úgynevezett commandokban harcoltak, amik kisebb mobil lovas egységeket jelentettek, nem is volt hagyományos értelemben vett gyalogságuk, és vezetőiket maguk választották. Az britek megmaradtak az ezred és zászlóalj szerinti tagolásnál és a háború elején alig rendelkeztek lovassággal. Ez döntőnek bizonyult a kezdeti búr sikereknél. A búr mesterei voltak, annak a gerilla jellegű harcmodornak, amit a háború alatt alkalmaztak. Nem bocsájtkoztak közelharcba, hanem messziről vet-

ték tűz alá az ellenséget és amikor pozíciójukat felfedték új löállásba vonultak. Az ilyen kisebb akciók nagyfokú önállóságot követeltek és kiváló helyismeretet és a búrok mindkét tulajdonsággal rendelkeztek. Azonban pont ez volt az oka annak is, hogy az ostromokkal nem boldogultak, az ilyen nagyszabású, szervezettséget igénylő feladatokhoz nem voltak elég képzett katonák.⁶⁴

13.2. A háború eseményei

1899. október 9-én a háború kitérése már elkerülhetetlen volt. A transvaali kormány ultimátumot intézett Angliához, melyben 48 órát adott a Dél-Afrikában tartózkodó haderő határtól való visszavonására valamint megtiltotta a tengeren tartózkodó angol csapatoknak, hogy bármely dél-afrikai kikötőbe behajózzanak. Amennyiben ezek a követelések nem teljesülnek az automatikusan hadüzenettel ér fel.⁶⁵ Az angolok nem fogadták el a felvételeket, így október 11-én kitért a háború. Még ezen a napon a búr csapatok átlépték Fokföld és Natal határait. A támadásnak három fő iránya volt. Keleten Joubert tábornok hatolt be Natalba és a fő erőket több győzelem után Ladysmith városba szorították, ahol bekerítették őket és megkezdtek az ostromot. Nyugaton Cronjé vezetésével Mafeking és Kimberley városát vették ostrom alá. Délen pedig betörték Fokföldre abban a reményben, hogy az ottani búrok csatlakoznak a harchoz.⁶⁶ Az ostromok elhúzódtak, Mafekingnél a védelmet a cserkészlet későbbi megalapítója Baden-Powel ezredes szervezte, és novemberre megérkezett az angol erősítés Sir Redvers Buller tábornok vezetésével, aki rögtön három hadosz-

lopot alakított ki és a három ostromlott város felmentésére küldte őket. Buller már elmúlt 60 éves és a gyarmati háborúk alatt nagy hírnévre tett szert, de Dél-Afrikában ez egy hét alatt semmivé foszlott. A búrok ugyanis pont ennyi idő alatt verték szét mindhárom hadoszlopát december közepén az úgynevezett „fekete hét” alatt. A Mafekingbe tartót Strombergnél december 10-én, a Kimberley felszabadítására küldöttet Magersfonteinél december 11-én és a személyesen Bullers által vezetettet, ami Ladysmith felszabadítására indult Colensónál december 15-én.⁶⁷ Ezek a vereségek és a csatánként elszenvedett több száz fős veszteségek a kor mércéivel mérve katasztrofálisak voltak és megdöbbentették az angol közvéleményt, valamint kivívták a világ többi részének szimpátiáját. A búrok azonban nem tudták kiaknázni a sikereket, egyrészt nem üldözték a megvert seregeket, másrészt nem kényszerítették az angolokat tárgyalásra, hanem újabb erősítéseket küldtek, most már valóban mozgósítva a birodalom erőforrásait.⁶⁸ December 18-án Lord Roberts-et nevezték ki főparancsnokká, aki az afganisztáni hadjáratban tüntette ki magát és vezérkari főnökének Kitchener lett, aki a mahdista felkelést folytatta vérbe alig egy éve Szudánban. Mindeközben a csapatok is folyamatosan érkeztek, december végére számuk már meghaladta a 100 ezer főt. Roberts 1900. január 10-én érkezett meg Fokvárosba és január folyamán a britek elszenvednek még egy súlyos vereséget Spion Kopnál, de a februárban kezdődő hadjáratlalt, úgy gondolták, a háborút hamar lezárják.⁶⁹ A hagyományos részét való-

ban sikerült még az év vége előtt megnyerniük, egymás után felszabadították az ostromlott városokat, február 15-én Kimberley-t, február 28-án Ladysmith-t és május 17-én Mafeking-et. Emelett nagyobb búr regurális alakulatok teszik le a fegyvert, Cronjé négyezer emberrel kapitulál Paardebergnél. A hadjárat során beveszik Oranje Szabad Állam fővárosát Bloemfonteint március 13-án, Johannesburgot május 30-án, valamint Transvaal fővárosát, Pretoriát június 5-én. A brit várakozásokkal ellentétben a búrok azonban nem adták meg magukat.⁷⁰ Már márciustól, amikor a brit fölény a csatatereken is nyilvánvalóvá vált, gerilla taktikák alkalmazásával próbálták az esélyeket kiegyenlíteni, és amikor a búr hadsereg, mint tényező megszűnt létezni, az összes megmaradt egység ezt a taktikát kezdte követni. Olyan tehetséges vezérek voltak, mint

Louis Botha, Christian de Wet, Olivier, Kritzinger, Hertzog vagy Koos de la Rey. Az angolok kezdetben nem tudtak hatékonyan fellépni a búr kommadók akciói ellen és meglepően nagy veszteségeket szenvedtek a náluk jóval kisebb ellenségtől. A búrokat segítette a helyismeret, a mobilitás, mindenki lovon közlekedett a kommandó tagjai közül és a meglepetés ereje. A probléma leküzdésére az angolok drasztikus megoldást választottak. Még Roberts parancsnoksága idején adták ki a parancsot a farmok megtorlasként való felgyújtására, mivel a búrok az utánpótlásukat és információikat jórészt innen szerezték.⁷¹ A másik, még nagyobb visszhangot kiváltó intézkedés a koncentrációs táborok létesítése volt. Mégis, még két év kellett, hogy a felek békét kössenek. Ezt 1902. május 31-én Vereenigingben írták alá. Az angol feltételek nem voltak

Cronjé leteszi a fegyvert lord Roberts előtt Paardebergnél.

Forrás: Pakenham, Thomas: The Boer War. Weidenfeld and Nicolson, London, 1979., 432. o.

túlságosan követelözök, ahogy ezt Churchill is kiemelte, Az angol ajkú népek történetében, „A megállapodás szerint senkit sem lehetett megbüntetni, kivéve ha a háború bizonyos szokásai ellen vétett; Britannia pedig, amint mód nyílik rá, megadja az önkormányzatot, és hárommillió font kártérítést fizet. Rövi-

den ezek voltak a szerződés fő pontjai, s az utolsó közülük valóban nagylelkűnek tekinthető – a modern hadtörténetben mindenesetre precedens nélküli volt.”⁷² Mindenesetre Dél-Afrika további történelme szempontjából kijelenthető, hogy ezek a puha békefeltételek megkönnyítették a későbbi unió létrejöttét.

A háború főbb eseményeinek kronológiája

1899.

- október 9.** búr ultimátum
- október 11.** az ultimátum lejártával megkezdődik a háború Fokföld és Natal búr inváziójával
- október 13.** a búrok megkezdik a Baden-Powell által védett Mafeking ostromát
- október 15.** a búrok megkezdik Kimberley ostromát
- október 20.** csata Talanánál
- október 21.** csata Elandslaagtenél
- október 24.** rietfonteini akció
- október 30.** „Gyászos hétfő”, a White védte Ladysmith ostroma megkezdődik
- október 31.** Sir Redvers Buller, az új brit főparancsnok megérkezik Fokvárosba
- november 23.** Belmont-i csata
- november 25.** Graspern-i akció
- november 28.** csata a Modder Rivernél
- december 10.** Stromberg-i csata, az első brit vereség a „fekete hét” alatt
- december 11.** a Magersfontein-i csata, a második brit vereség a „fekete hét” alatt
- december 15.** Colenso-i csata, a harmadik brit vereség a „fekete hét” alatt
- december 18.** Lord Roberts váltja Bullert a főparancsnoki poszton Dél-Afrikában, Kitchener a vezérkari főnöke

1900.

- január 6.** akció Platrandnál, Ladysmith közelében
- január 10.** Roberts megérkezik Fokvárosba
- január 23-24.** csata a Spion Kopnál
- február 9-7.** csata Vaalkransnál
- február 11.** Roberts megkezdte hadjáratát
- február 14.** megkezdődik a harc Tugela Heightsért
- február 15.** Kimberley felmentése, búr győzelem Waterval Driftnél
- február 18.** csata Paardebergnél
- február 27.** Cronjé megadja magát Paardebergnél, a britek végül győznek Tugela Heightsnél
- február 28.** Ladysmith felmentése

- március** a britek elkezdik a blokházak építését
- március 7.** akció Poplar Grovenál
- március 10.** Driefontein-i csata
- március 13.** a britek ellenállás nélkül beveszik Bloemfonteint
- március 15.** Roberts kegyelmet ajánl azoknak a búroknak, akik megadják magukat és beszolgáltatják a fegyverüket, ők az úgynevezett „kéz-feltevők”
- március 17.** a búrok a hagyományos hadviselés mellett gerillataktikákat kezdenek alkalmazni
- március 31.** akció Sannah's Postnál
- április 3-4.** akció Mostertshoeknél
- április 9.** akció Boshofnál
- május 12.** sikertelen búr roham Mafekingnél
- május 17.** Mafeking felmentése
- május 24.** Orange Szabad Államot Anglia anektálja Orange-folyói Kolónia néven
- május 29.** akció Doornkopnál és Biddulphsbergnél
- május 30.** Roberts bevonul Johannesburgba
- június 5.** Roberts elfoglalja Pretoriát
- június 7.** De Wet lecsap a brit utánpótlási vonalra Roodewalnál
- június 12.** akció Diamond Hillnél
- június 16.** Roberts kiadja parancsát a farmok felégetéséről
- július 31.** A Prinsloo vezette búrok kapitulálnak a britek előtt Brandwater Basinnél
- augusztus 27.** akció Bergendalnál
- október** általános választások Britanniában, a háború befejezését támogatók kevés szavazatot kapnak(„khaki-választások”)
- október 19.** Kruger Európába távozik Dél-Afrikából,Schalk Burger a megbízott ügyvezető elnök
- október 25.** a britek anektálják Transvaalt
- november 6-7.** akció Leliefonteinnél
- november 29.** Kitchener átveszi a főparancsnokságot Robertstől, aki december 10-én visszamegy Angliába
- december 13.** akció Nooitgedachtnál
- december 16.** Kritzinger és Hertzog betör Fokföldre
- december 27.** Emily Hobhouse megérkezik, hogy ellenőrizze a koncentrációs táborokat

1901.

- január 28.** French tábornok Transvaalban megkezdi a búrok begyűjtését
- január 31.** akció Modderfonteinnél
- február 10.** De Wet betör Fokföldre
- február 28.** sikertelen béketárgyalások kezdődnek Middelburgban

- május 16.** Kritzinger második betörése Fokföldre
május 28. akció Vlaktefonteinél
július Millicent Fawcett irányításával bizottság vizsgálja koncentrációs táborokat
szeptember 17. akciók Elands Poortnál és Blood River Poortnál
szeptember 30. akció Moedwilnél
december 11. Kritzinger megkezdi harmadik betörését Fokföldre
december 25. akció Tweefonteinnél

1902.

- február 28.** Nagy brit hadjárat, aminek eredménye a Lang Reit-i siker
március 7. akció Tweeboschnál
április 11. csata Roodewalznál
május 6. akció Holkrantznál
május 15-17. ,29-31. Békekonferencia Vereenigingben
május 31. A Vereenigingi béke aláírása, a búr erők megadják magukat
június-július szabadon engedik a búr hadifoglyokat

Jegyzetek

- 1 Smith, Iain R. (1996): *The Origins of the South African War, 1899-1902.* London: Longman. 15. o.
- 2 Fage, J. D. – Tordoff, William (2004): *Afrika története.* Budapest: Osiris Kiadó. 299. o.
- 3 U.o. 300. o.
- 4 Smith, 1996. 15. o.
- 5 Fage – Tordoff, 2004. 300. o.
- 6 U.o.
- 7 U.o. 301. o.
- 8 Pakenham, Thomas (1979): *The Boer War.* London: Weidenfeld and Nicolson. xxi. o.
- 9 Smith, 1996. 17. o.
- 10 Fage – Tordoff, 2004. 301. o.
- 11 Grant, R. G. (2006): *Csaták, a fegyveres küzdelem 5000 éves története.* Budapest: IKAR. 242. o.
- 12 Smith, 1996. 17. o.
- 13 U.o. 18. o.
- 14 Balogh András et al. (2002): *Nemzet és nacionalizmus.* Budapest: Korona Kiadó. 398. o.
- 15 Fage – Tordoff, 2004. 321. o.
- 16 Balogh András et al., 2002. 399. o.
- 17 Smith, 1996. 20. o.
- 18 Balogh András et al., 2002. 399. o.
- 19 U.o.
- 20 Smith, 1996. 21. o.
- 21 Fage – Tordoff, 2004. 321. o.
- 22 Balogh András et al., 2002. 399. o.
- 23 Smith, 1996. 22. o.
- 24 U.o. 23. o.
- 25 Fage – Tordoff, 2004. 322. o.
- 26 Smith, 1996. 25. o.
- 27 U.o. 32. o.
- 28 Diederiks H. A. et al. (1995): *Nyugat-európai gazdaság-és társadalomtörténet (A rurális társadalomtól a gondoskodó államig).* Budapest: Osiris Kiadó. 293. o.
- 29 Hinsley, F. H. (szerk.) (1962): *The New Cambridge Modern History XI., Material Progress and World-Wide Problems, 1870–98.* Cambridge: Cambridge University Press. 386. o.
- 30 Duroselle, Jean-Baptiste (1990): *Európa (Népeink története).* Budapest: Officina Nova Könyvkiadó. 340. o.

- 31 U.o.
 32 U.o.
 33 U.o.
 34 U.o.
 35 Fage – Tordoff, 2004. 323. o.
 36 U.o. 325. o.
 37 U.o. 325. o.
 38 U.o. 322. o.
 39 U.o. 325. o.
 40 Smith, 1996. 70–92. o.
 41 Pakenham, 1979. 5. o.
 42 Fage – Tordoff, 2004. 326. o.
 43 Fage – Tordoff, 2004. 327. o.
 44 Henshaw, Peter (1998): The „Key to South Africa” in the 1890s: Delagoa Bay and the Origins of the South African War, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 24, No. 3 (Sep., 1998)
 45 U.o. 527. o.
 46 U.o. 528. o.
 47 Smith, 1996. 39. o.
 48 Henshaw, 1998. 528. o.
 49 U.o.
 50 U.o.
 51 U.o.
 52 U.o. 535. o.
 53 U.o. 529. o.
 54 U.o.
 55 U.o. 536. o.
 56 U.o. 542. o.
 57 Smith, 1996. 421. o.
 58 U.o. 422. o.
 59 Pakenham, 1979. 69. o.
 60 Zicherman István (2007): „Az angol-búr háború ágyúí. Búr tüzérség.” *A XX. Század Fegyveres Konfliktusai, Hadtörténelmi Mail Újság*, I. évfolyam, 8. Szám.
 61 Grant, 2006. 245. o.
 62 Hinsley, 1962. 227. o.
 63 Fage – Tordoff, 2004. 327. o.
 64 Grant, 2006. 244. o.
 65 Pakenham, 1979. 103. o.
 66 Sík Endre (1964): *Fekete-Afrika története I. Kötet*. Budapest: Akadémia Kiadó. 403. o.
 67 Fremont-Barnes, Gregory (2003): *The Boer War, 1899-1902*. Oxford: Osprey. 47. o.
 68 Sík, 1964. 403. o.
 69 Fremont-Barnes, 2003. 12. o.
 70 U.o.
 71 Pakenham, 1979. 440. o.
 72 Churchill, Winston S. (2004): *Az angol ajkú népek története*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 905. o.

Felhasznált irodalom

- Fage, J. D. – Tordoff, William (2004): *Afrika története*. Budapest: Osiris Kiadó.
 Sík Endre (1964): *Fekete-Afrika története I. Kötet*. Budapest: Akadémia Kiadó.
 Hinsley, F. H. (ed.) (1962): *The New Cambridge Modern History XI., Material Progress and World-Wide Problems 1870-'98*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Pakenham, Thomas (1979): *The Boer War*. London: Weidenfeld and Nicolson.
 Smith, Iain R. (1996): *The Origins of the South African War, 1899–1902*. London: Longman.
 Grant, R. G. (2006): *Csaták, a fegyveres küzdelem 5000 éves története*. Budapest: IKAR.
 Balogh András et al. (2002): *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest: Korona Kiadó.
 Diederiks, H. A. et al. (1995): *Nyugat-európai gazdaság-és társadalomtörténet (A rurális társadalomtól a gondoskodó államig)*. Budapest: Osiris Kiadó.
 Duroselle, Jean-Baptiste (1990): *Európa (Népeink története)*. Budapest: Officina Nova.
 Henshaw, Peter (1998): „The 'Key to South Africa' in the 1890s: Delagoa Bay and the Origins of the South African War”. *Journal of Southern African Studies*, Vol. 24., No. 3. (Sep., 1998).
 Fremont-Barnes, Gregory (2003): *The Boer War, 1899–1902*. Oxford: Osprey.
 Churchill, Winston S. (2004): *Az angol ajkú népek története*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
 Zicherman István (2007): „Az angol-búr háború ágyúí. Búr tüzérség.” *A XX. Század Fegyveres Konfliktusai, Hadtörténelmi Mail Újság*, I. évfolyam, 8. Szám.

EGY SZAKKÖNYV KAPCSÁN – ERDŐSI FERENC: AFRIKA KÖZLEKEDÉSE

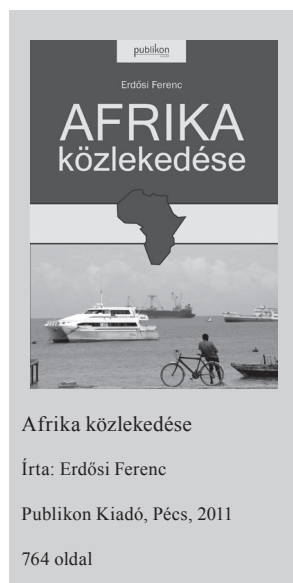
Írta: Molnár László

Túl 13 szakkönyvön, 300 szakmai publikáción több szakmai és állami kitüntetésen, Prof. Dr. Erdősi Ferenc egyetemi tanár, a földrajztudományok doktora – vélhetően – világviszonylatban egyedülálló tudományos elemző, összegző munkát végzett azzal, hogy megírta a 2011 év végén a Publikon Kiadó által gondozott „AFRIKA közlekedése” című könyvét.

A szakkönyv enciklopédikus megjelenítése mindannak, amit ma Afrika közlekedéséről, az afrikai közlekedés kialakulásának és fejlődésének történelméről, jelen helyzetéről, környezeti, gazdasági, területi, kulturális, turisztikai vonzatairól, világ gazdasági összefüggéseiről általánosan, illetve Afrika országainak közlekedési sajátosságairól egyenként tudni lehet és kell e téma iránt érdeklődőnek. A munka alaposságát a 700 oldalt meghaladó terjedelem, 13 oldalas tartalomjegyzék és 30 oldalt betöltő felhasznált irodalomjegyzék mutatja.

A könyv négy fő fejezetre osztja a kontinens közlekedéséről írottakat. Az első, az afrikai közlekedés kialakulását, fejlődését, befolyásoló tényezőit tárgyalja és elhelyezi azt a globális gazdasági-közlekedési térben. A második a közlekedés alágazatait, a vasúti közlekedés, a közúti közlekedés, a légi közlekedés, és a vízi közlekedés – azon belül a belvízi és tengeri közlekedés – fejlődéséről és jelenlegi helyzetét veszi sorra. A harmadik fejezet az egyes afrikai régiók, illetve országok közlekedésének alakulását, jellemzőit tárgyalja, a negyedik fejezet pedig a perspektívákról, az afrikai közlekedés lehetséges és várható jövőjéről ír.

A szerző számos adattal, táblázattal, grafikonnal, ábrával érzékelteti a leírt helyzetet és a jellemző folyamatokat. Elemzései nyomán az olvasó egy, a történelmében kizsákmányolt, jelenében kiszolgáltatott kontinensre lát rá, ahol az egyes országok közlekedésének – különösen vasútjainak – vonalait a gyarmatosítás érdekei, a természeti, ásványi anyagok kizsákmányolásának útvonalai alakították, ahol a nemzetközi kapcsolatokat egy-egy ország esetén ma is inkább külső országok felé való – alárendeltséget konzerváló – kommunikáció, mint a szomszédos országokkal való

együttműködés racionalizmusa irányítja, ahol a második világháború óta alig épült új – közforgalmú – vasút és a gyarmati vasutak egy része is üzemképtelen. Afrika, – habár területe és lakónépessége is lényegesen meghaladja Európáét – szemben az európai 24%-kal, a világ közúthálózatának összes hosszából csupán 2-3 %-kal részesedik, motorizációs szintje pedig mindössze 13 szgk/1000 lakos.

A negyedik fejezetben, a szerző a mai globális világgazdaság érték-és erőviszonyain keresztül elemzi Afrika lehetőségeit. Egyfelől hatalmas természeti-, energia- és nyersanyagkincs, hatalmas munkaerő kínálat jelenik meg előttünk, másfelől az alig csökkenő kiszolgáltatottság. És a kérdés, hogy jót tesz-e, a még ma is jelentős számú, a természettel szoros viszonyban, harmóniában élő népcsoportoknak a furakodó globalizáció túlhajszoltsága? E kérdések feszegetése is, de a könyv egészének nyitottsága a közlekedés tág környezetének kérdései iránt azt eredményezik, hogy a könyv több, jóval több, mint egy közlekedési szakkönyv. Az olvasó a fejezetek és oldalak mentén betekintést kap a múlt és jelen Afrika történelmébe, gazdaságába, földrajzi, természeti adottságaiba, életstílusába, kultúrájába.

E sorok írója e csodálatos kontinens 25 országában járt, közülük 21 országot gépkocsival szelt át. A szerzett tapasztalatok alapján állíthatja, hogy e könyv a valós, az élő Afrika életének, közlekedésének könyve.

Besenyő János: A nyugat-szaharai válság

Amikor a Szahara szót halljuk, felrémlik előttünk a Rejtő Jenő, alias P. Howard könyveiből ismert végtelen homok-sivatag, ahol a büntetésből vagy éppen szerelemből odakerült idegenlégiósok menetelnek, harcolnak a vad beduin törzsi harcosok ellen és ahol a jó mindig győzedelmeskedik a regény végén.

Nyugat-Szaharáról a legtöbben nem is tudják, hogy pontosan merre is helyezkedik el, kik élnek ott, vagy éppen milyen konfliktus sújtja az ott élőket. Dr. Besenyő János őrnagy több tanulmányt, elemzést készített és jelentetett meg a térséggel kapcsolatos eseményekről, amelyeket most egy magyar nyelvű kötetben összegzett.

A kötet megrendelhető a kiadótól:
www.publikon.hu